

VII. KÖTET, 2. FÜZET.

ÚJ FOLYAM.

1899 ÁPRILIS—JUNIUS.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK

KÖZLÖNYE.

A NM. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SCHÖNHERR GYULA.

1899. ÉVI FOLYAM.

II. FÜZET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA.

1899.

TARTALOM.

	LAP
Varjú Elemér. Murmellius Lexicon a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. (A szöveg között egy hasonmással.)	97
Erdélyi Pál. Énekes könyveink a XVI. és XVII. században. (Második közlemény.)	111
Varjú Elemér. A gyulafejevári Batthyány-könyvtár. (Első közlemény, a szöveg között három rajzábrával.)	134
Külföldi Szemle. A velencei Szent-Márk-könyvtárból. Schönherr Gyulától	176
Tárca. Évnyegyedes jelentés a Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának állapotáról 1898 január 1-től— márczius 31-ig	185
Szakirodalom. Dr. Dézsi Lajos, Misztótfalusi Kis Miklós. <i>Ism. E—r.</i> — Nyelvemléktani széljegyzetek. (Válasz dr. Bartha József ismertetésére) <i>Hubert Emil</i> -től. — Folyóiratok szemléje. I. Hazai folyóiratok. (Egyet. Phil. Közlöny, XXII. 10. XXIII. 1. 2. 3. 4. Erdélyi Múzeum, XV. 10. XVI. 1. 2. 3. 4. Grafikai Szemle, VIII. 12. X. 1. 2. 3. Irodalomtörténeti Közlemények, IX. 1. 2. Századok, XXXII. 10. XXXIII. 1. 2. 3. 4.) II. Külföldi folyóiratok. (Centralblatt für Bibliothekswesen, XV. 12. XVI. 1. 2. 3. 4. Deutsche Litteraturzeitung, XIX. 49. 51. 52. XX. 2. 4. 5. 6. 8. 9. 11. 15. Le Bibliographe Moderne, II. 11. 12. Revue des Bibliothèques, VIII. 8. 9. 10. 11. 12. Zeitschrift für Bücherfreunde, II. 4. 5.)	190
Vegyés Közlemények. A budapesti m. kir. tudomány egyetemi könyvtár igazgatói állására hirdetett pályázat. A hazai könyvtárak zsebkönyve. Arany János kéziratai. (<i>e.</i>) Könyvtárjegyzékek 1898-ban. (<i>V. E.</i>) Egy kis magyar nyelvemlék a XVI. sz. elejéről. (<i>Varjú.</i>)	206
Változások a Magyarországi területén levő nyomdáknál 1899. márczius 15-től június 15-ig	208

A Magyar Könyvszemle

előfizetési díját 1899 márczius 15-től június 15-ig beküldték:

Az 1898. évi folyamra: Kammerer Ernő, Radvánszky Béla br.

Az 1899. évi folyamra: Békefi Remig, Brassói áll. főreáliskola, Ludovica Akademia, Miskolczi áll. polg. iskola, Pápai ref. főiskola ktára, Radvánszky Béla br., Szombathelyi papnevelő intézet, Todoreszku Gyula dr., Toldy Lajos (2. péld.), Zimmermann Ferencz.

MURMELLIUS LEXICONA
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁBAN.

VARJÚ ELEMÉRTŐL.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára az elmúlt hónapban egy elsőrendű könyvészeti és irodalmi ritkasággal gyarapodott. Megkapta a legkorábbi magyar nyelvű nyomtatványok egyikét, a sokáig unikumnak tartott Murmellius-féle latin-német-magyar szótárt, melynek második példányát csak néhány héttel előbb fedezték fel a körmöcbányai ferenczrendiek könyvtárában.

Ez az érdekes munka korrendben a negyedik eddig ismert régi magyar könyveink között,¹ egyuttal az első nyomtatott szótár, a melyben nyelvünk is szerepel; mégis hosszú ideig alig vetettek rá ügyet a magyar tudósok. Legelőbb Bod Péter említette; ő azonban példányát nem látta s megjelenési évét sem ismerte. Az első pozitív adat róla teljes száztíz esztendő mulva látott napvilágot Ruscsák Antalnak, egy Szent-Ferencz rendéhez tartozó szerzetesnek *Magyarische Kursivschriftbuchstaben mit ihrer Aussprache* (Innsbruck, 1857.) című könyvében, a ki Schwatzban, az ottani ferenczrendiek könyvesházában találta fel a munkát. Ennek révén vált aztán a *Lexicon* ismertté a tudós világban. A figyelmet Ponorí Thewrewk Emil hívta fel rá a Tanodai Lapok IX., 1864-iki évfolyamában, különösen ajánlva a becses művecskét az akadémiai nagy szótár szerkesztőinek figyelmébe. A könyvet ő sem látta, csak a Ruscsák nem épen pontos leírását reprodukálta. Figyel-

¹ A Régi Magyar Könyvtárban is negyedik helyen áll, de a legrégebb magyar nyelvű nyomtatványok sorrendje még sem az, a melyet ott találunk. Első az ott másodiknak tett Heyden Sebald Puerilium colloquiorum formulae (Krakó, 1531.) a második a Komjáthy Epistolae Pauli első kiadása, melynek töredékét Fraknói Vilmos fedezte fel Krakóban. Harmadik az Epistolae Pauli krakói, 1533-iki kiadása, negyedik a Murmellius. A Sz. Jobbról szóló 1484-iki ének létezésében ma már alig hisz valaki.

meztető szavai hiában hangzottak el, a Murmelliust a Nyelvtörténeti Szótár forrásai közt hasztalan keressük. Senki sem tartotta érdemesnek a szótár kedvéért Tirolba utazni, még a buzgó Szabó Károly sem; ő is csak a Tanodai Lapok nyomán vette fel címét Régi Magyar Könyvtárába. Végre a magyar tudomány nagy kárára oly korán elhunyt Szamota István, a ki felismerte a munkának nyelvészeti szempontból való nagy értékét, vállalkozott a lemásolásra. 1893 augusztus havában hajtotta végre a fáradtságos munkát s az ő buzgólkodása folytán látott aztán a szójegyzék napvilágot az Akadémia Értekezései között 1896-ban.

Még ugyanezen évben megkezdődtek a tárgyalások a Murmellius megszerzésének ügyében, mert a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága elmulaszthatatlan kötelességének tartotta, minden lehetőt elkövetni, hogy a nagybecsű irodalmi emlék haza kerüljön. E folyóirat szerkesztője a nyár folyamán Tirolban járván, a múzeumi könyvtár megbízásából felkereste az ősrégi schwatzi kolostort s kérdést intézett a rendház főnökéhez, hajlandó lenne-e a Murmelliust illő áron a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának átengedni.

Sem ezen felszólításra, sem a könyvtár megbizottjának hazatérése után csakhamar elküldött írásbeli megkeresésre nem érkezett felelet, bár, magán uton nyert értesülés szerint, a rend-tartományi káptalan foglalkozott az ügygel s az eladást elvben jóváhagyta.

A várt hivatalos válasz helyett 1897 márczius 24-ikén az ismert müncheni könyvárusnak *Ludwig Rosenthalnak* egy levelét vette a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága, melyben ez a Murmellius Lexiconának *egyetlen ismert példányát* felajánlotta — 3000 forintért. A levél az antiquariusoknál szokásos fenyegetéssel végződik: »ha elfogadják az ajánlatot, úgy kérem a rendelést sürgönyileg; különben kockáztatják, hogy a becses könyvecske idegen kézre jut, mert több gyűjtőnek fel van ajánlva«.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában mindenki tisztában volt azzal, hogy a megvételre ajánlott Murmellius csak a schwatzi példány lehet, mégis nagyobb biztonság okáért az igazgatóság táviratilag fölkérte lovag Schönherr Dávid udvari tanácsost, az innsbrucki helytartósági levéltár igazgatóját, a ki ez ügyben a schwatzi ferenczrendiekkel már előbb is érintkezésben állott, tudná meg vajon a Rosenthal ajánlotta Lexicon azonos-e a schwatzival s ha igen, mit kérnek érte a szerzetesek. Az értesítés még azon

a napon megérkezett: a példány ugyanaz, ára 2000 forint s Rosenthalnak április 1-ig elővételi joga van rá.

Beható megbeszélés után két nappal később elküldetett a válasz a müncheni könyvtárúrnak. Tudtára adta a könyvtár igazgató öre, hogy úgy a példány eredetét, mint annak a tulajdonosok által megszabott árát ismeri s hivatkozva arra, hogy a munka új kiadásban már közkézen forog¹ és hogy annak sem belső bece, sem ritkasága nem indokolja a túl magas árat, érte hatszáz forintot ajánlott; »különben« — írta, mintegy sejtve a következőket — »ki tudja, meddig marad a munka unikum s nem jövünk-e legközelebb egy másik példány nyomára.«

A kínált összeget úgy Rosenthal, mint a schwatzi atyák keveselték. Lehetséges, hogy ha, a mint illendőbb lett volna, a szótárt egyenesen a múzeumnak ajánlják fel, a könyvtár valamely középáron mégis megszerezte volna, így azonban a drága kötetke ott maradt Schwatzban. A Rosenthal fenyegetéskép emlegetett vevői sem kaptak rajta. Itthon pedig lemondunk róla, hogy a becses emléket valamikor a magunkénak mondhassuk.

Elképzelhető ezek után, mekkora örömmel fogadták az érdeklődők a Magyar Nyelvőr ez évi III. füzetében levő azon hirt, hogy a körmöczbányai szent-ferenczrendi zárda könyvtárában előkerült a Murelliusnak egy második példánya. A szerencsés megtaláló Maurer Mihály tanár volt, a ki kutatásai közben véletlenül bukkant a munkára. A könyvecske főleg azért került ki a vizsgálódók figyelmét, mert Pesti Gábor Nomenclaturájának 1568-iki kiadása után van kötve s a könyvtár régi katalogusában csak ezzel a címmel szerepelt.

Három nappal a Nyelvőr füzetének megjelenése után már utban volt a levél Körmöczbánya felé, a melyben a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatósága, utalva a pozsonyi káptalan azon nagybecsű ajándékozására, mely sok egyéb nevezetesség közt a Pray-kódexnek is birtokába juttatta a Magyar Nemzeti Múzeumot, arra kérte a rendház főnökét, engedné át akár ajándékba, akár örök letéteményül a Lexicont a Múzeum könyvtárának. Maháczek Béla házfőnök válaszában arról értesítette az igazgatóságot, hogy ő maga nem rendelkezhetik a könyvvel, miért is az ajándékozás dolgát a rend tartományi főnöke elé terjesztette.

¹ T. i. a Szamota-félében, melyből egy példány Rosenthalnak is elküldetett.

Erre az igazgatóság Hunka Emmanuelt, a rendnek Beczkón székelő főnökét szólította fel a Murmellius átengedésére. Az eredmény minden várakozást felülmúlt. A nagylelkű rendfőnök a Szent-Ferencz magyarországi fiait jellemző hazafiassággal s buzgó készséggel teljesítette a Magyar Nemzeti Múzeum kérelmét. Levele, melyben elhatározását a könyvtár vezetőjének tudtul adja, megérdemli, hogy egész terjedelmében lenyomassuk. Hangzik pedig következőképen:

189/1899.

*Nagyságos múzeumi igazgató úr, egyet. ny. r. tanár úr,
kiválóan tisztelt uram!*

Folyó hó 11-én kt. 276. sz. a. kelt becses és hozzám intézett kérelmére vonatkozólag van szerencsém Nagyságodat tiszteletteljesen értesíteni arról, hogy a körmőczbányai Szent-Ferencz-rendi zárdának könyvtárában meglevő »Lexicon Joannis Murmelii« cz. régi magyar szójegyzéket a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának ajándékba adom.

Ezen elhatározásomról értesíteni fogom a körmőczbányai házunk nt. előjáróját s egyszersmind meg fogom öt keresni, hogy a fentnevezett Lexiconot mielőbb a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának adja át.

Egyébiránt ismételt kiváló tiszteletem nyilvánítása mellett maradtam

*Nagyságodnak
Beczkón, 1899. évi ápril hó 17-én.*

*alázatos szolgálója
Hunka Emmanuel
az Üdvözítőről nevezett Szent
Ferencz-rendtartományi biztos*

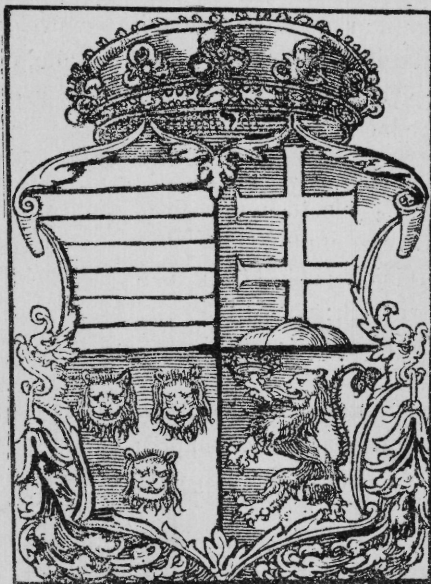
Az értékes ajándékot a könyvtár igazgatósága meleg hangú levélben köszönte meg és sietett a nevezetes gyarapodásról felsőbb helyen jelentést tenni. Valóban nagy köszönetet, nagy hálát érdemel a derék szerzet, nem csak magáért az adományért, hanem azért is, mert példát mutatott szerzetes házainknak, miként kell azoknak a kincseknek helyesen való felhasználásáról és továbbra való megőrzéséről gondoskodniok, melyeket az elmúlt évszázadokon keresztül hiven megtartottak. Mert manapság, amikor

a zárdák megszűntek a tudományos élet emporiumai, fészkei lenni, úgy felelnek meg legjobban a kulturát illető kötelességeiknek, ha a falaik közt őrzött szellemi kincseket közvagyonná, mindenkinek

LEXICON

IOANNIS MVRMELLII, IN QVO LATINA
rerum uocabula in suis singula digesta classes,
cū Germanica et Hungarica interpretatiōe

*Vt autem quoduis uocabulum facile inuenias
tur præstabit Index copiosus.*

Murmellius Lexiconjának címlapja.

hozzáférhetővé teszik. Ez pedig másként nem történhetik, mint ha átadják megőrzés végett valamely nyilvános könyvtárnak.

Ily módon jutott a Magyar Nemzeti Múzeum a Murmellius

szótárának birtokába. A nevezetes kötet, amelyet az igazgató ör személyesen vett át a körmöczbányai rendház főnökétől megérdemli, hogy kissé bővebben foglalkozzunk vele, annál is inkább, mert sem Szabó Károlynál, sem a Szamota kiadásában nem találjuk a munka pontos könyvészeti leírását.

A *Murmellius*, mint már említettük, egybe van kötve a Pesti Gábor Nomenclaturájának 1568-ban, Bécsben nyomtatott kiadásával. (Régi Magyar könyvtár, I. k. 68. sz.) A kötés durva hártýával van borítva, melyet már egy izben valamely nagyobb alakú könyv tábláján használtak volt. A táblákhoz való keménypapírt XVII. századi magyar nyomtatványok levelei szolgáltatták. Ez a kötés körül-belül a XVII. század derekán készülhetett. A két munka már előbb is be volt kötve, s a második bekötésnél ugyancsak megvágta a könyvkötő a lapszéleket, főként a kissé nagyobb alakú Pesti-szótárnál; a nyomtatásban azonban nem tett kárt, csak a régibb kéztől eredő széljegyzetek némelyikét csonkította meg.

A két szótár már a XVI. században együvé volt kapcsolva, legalább erre mutatnak a mindkettőben előforduló, ugyanazon kéztől származó bejegyzések. Ezek részint a könyv azon, valószínűleg első gazdájától erednek, kinek nevét:

Georgius Fleisch,

a Pesti-féle szótár L jelzetű lapján olvashatni. Az írás a XVI. század nyolczvanas éveire mutat.

A későbbi tulajdonosok közül a legrégebbnek nevéből csak a kezdőbetűket ismerjük:

P: I: I:	S: I:
16	68.

Úgy látszik valamely Pater . . . Societatis Jesu lehetett. A vörössel irt betűk a Nomenclatura címlapján vannak.

A kötet előlevelén találjuk egy ugyanazon századi tulajdonos nevét:

Ferdinandus Franciscus Andreas

Witschen ab Hirschenfeld 1698.

A következő század elején *Részev István* birtokába jutott, ettől pedig a körmöczi minorita zárdára szállott a két szótár, melynek a XVIII. század közepénél nem újabb bejegyzése a Pesti címlapján látható:

<i>Contūs</i>	<i>Cremitz</i>
<i>Frum</i>	<i>minorum.</i>

A *Murmellius* pontos leírása a következő:

1a l.

LEXICON | IOANNIS MVRMELLII, IN QVO LATINA | *rerum uocabula in suas singula digesta classēs, | cū Germanica et Hungarica interpretatiōe* | *Vt autem quoduis uocabulum facile inueniatur* | *tur præstabit Index copiosus.* (Ez alatt fametszetű lécz és a magyar czimer, azon dűczről lenyomva, amelyről az Vietor egyéb, Magyarország számára készült nyomtatványában is nyomatott.)¹

1b l.

*Codice pertenui latet hoc, ò chara Iuuentus,
Commoditas studijs maxima (crede) tuis.
Seu Romana placent capiunt te, aut Theutona uerba,
Pannonico potius seu cupis ore loqui.
Vox nulla est certe cuius tibi copia non sit
Nullaq; barbaries hic dominatur iners.
Omnia sunt puro uerba en sermone posita,
Stant posita exacto singula iudicio.
Venditur hic paruo thesaurus maximus ære,
Negligere hæc igitur tam preciosa caue.
Leon. Coxus fatiebat.*

IN IOANNIS MURMELLII VIRI DOCTISSIMI
*librum, quondam Rectoris scholæ Dauentriensis.
Epigramma Andreæ Friderici Eleuthero-
politæ Silesij.*

*Teutonicæ, hæc tantum scripsit, Murmelius olim
Insignis, pubi præcipuumq; decus.
Pannonicæ at doluit, Germanis commoda sola hæc
Cedere, mox fecit Pannonicæq; loqui.*

EPITAPHIVM EIIDEM.

*Maxima uix poterant lectoria præhendere uiuum,
Fossula nunc capit hunc, exiguumq; solum,
Toxica me sanum morti lethalia reddunt
Dum prodesse uolo, pernegat inuidia.
Viuenti, dederas sedulo quod lector amice,
Post aneres etiam, dic bona uerba precor.
Fridericus adtulit nesciat inuidia.*

¹ Így a Komjáthi Szent Pál leveleiben. (1533.), Székely István Soltár könyvében és Kalendariumában.

2a 1.

PRAECLARAE INDOLIS ET AMPLISSIMAE

spei adolescentulis Michaeli & Francisco Magnifici quoanda domini Stephani à Peren filii, Martinus Heptamydius Bibliopola Cracouiensis S. D.

ET si multa sunt, quæ puerio literas & linguas discentibus una cum ipso quasi lacte tradi debent, tamen vix conuenit quicquid æque diligenter curare Pædagogum, atque ut quæmaxime pura & propria rerum uocabula rudes animi percipiant. Id quod magno studio fuisse ueteribus, cum quæ in hunc usum reliquere scripta indicant tum ipsa loquitur consuetudo, quam ijdem haud dubie posteris, quasi per manus tradidere. Eam dico consuetudinem, qua hactenus permagno omnium, quod sciam, scholarum consensu receptum fuit, ut post diurnas docendi & discendi operas nemo uel ἀναλφάβητος è ludo dimitteretur, nisi aliquod uoculis latinis cum interpretatione linguæ uernaculæ redditis, quæ reuersus domum quasi pensum laboris sui parentibus perhiberet. Qua in re quum sæpe tanta fuerit literatorum imperitia, ut uel semilatina, & de fece, quod aiunt, accepta tradiderint, uel quæ latina fuerunt, ineptissime sint interpretati. Non debet non optimo consilio factum uideri, quod Joannes Murmellius haud pœnitendus dum uiueret puericiæ præceptor latina rerum uocabula germanice explicata, et in suas singula digesta clas-

(2b 1.)
ses libello est complexus. Cæterum quum eius libelli fructus amplior sit, quàm qui debeat intra germanicæ linguæ fines contineri, quod Hieronymi Victoris Calcographi cum primis diligentis & industrii studio perfectum est, ut insuper Polonica illustraretur, id ego adolescētuli ornatissimi uobis quasi authoribus fretus ad uestratem, hoc est Hungaricam transferendum curauit. Fuit enim mihi magnæ authoritatis instar oratio uestra, qua me cum nuper in Idam uestram uenissem, sane quæ humaniter appellastis & admonuistis, ut ad nos aliquid bonorum libellorum afferrem. En itaque afferro ad uos huc (mea quidem opinione minime malum), in quo legēdo si quod facere pretium operæ uidebimini, quid obstabit quo minus cum patrueli, eidemque; sobrino & æquali uestro Joanni à Peren haud uulgarem item ad laudem uiam cum summa omnium spe ingresso cōmunem faciatis? Quod si hoc

studium meum uobis gratum fuisse cognouero, non desinam porro inquirere, uobisq; & uestræ linguæ plures hoc genus libellos uendicare. Vos qua cœpistis grauiter pergite, & Magnifici parentis uestri gloriam, ac clarissimæ feminae matris uestræ D. Elyzabethæ à Frangapanibus Comitis, expectationem implere, adeoq; superare contēdite cum beneuolente deo, qui uos perpetuo seruet & sospitet. Cracouia, anno domini M. D. XXXIII. Decembris.¹

3b l. INDEX RERVM HOC IN NITI- | *disimo libello*
contentarum. (A szócsoportok abc rendben való elsorolása folytatása és vége a 3a lapon.)

4a l. INDEX VOCABVLORVM. (Három hasábosan; az első szó *Abacus*. Végződik a 22b oldalon *Zonarius*-sal.)

23a l. (1. számozott oldal). *Uariarum re-* | rum dictio-
nes Latine, cum Germa- | nica et Ungarica interpretatione.
Mancherley dinger Sateynischer, vnd Pol- | nischer vocabeln
mit Deuschher bedeu- | tung oder auflegung. | Külemb fele
allatofnak neuē: diafol: neme- | től es magyarol. (Követ-
kezik a szótár.)

126a l. (207 szz4 oldal) végződik a munka a *Pokol* szóval. Kolofonja: *Cracouia per Hieronymum Vietorem. Anno ab orbe redempto M. D. XXXIII.*

Kis nyolczadrét, elől 4 kettős és egy hármás füzet, 22 szzltan levél és utánna 207 számozott oldal. Példányunk, fájdalom, nem teljes, hiányzik az egész T füzet (193—200. old.) és az utolsó levél.

Ezért a hiányosságért azonban kárpótól bennünket a példánynak egy becses különlegessége, a benne levő kéziratossági javítások és pótlások. Úgy a Murmellius, mint az elébe kötött Pesti-féle szótár, úgy látszik, erősen használatba volt véve, s egykori tulajdonosaik, a szerint, a mint a folyton fejlődő nyelv megkivánta, javítottak rajta. Ki van igazítva a sok sajtóhiba s a felcserélt szómagyarázatok (mert ilyen is akad bőven) helyükre vannak iktatva. Két kéz írását lehet megkülönböztetni. Az egyik, a régebbi azon *Fleischher György*-é, aki, mint már említettük, a Nomenclatura egyik lapján jegyezte fel nevét. Ez az írás körülbelül 1570—90

¹ A Szamota kiadásában sem az elől álló epigrammák, sem az érdekes ajánlólevél nincsenek meg.

közé esik; az akitől ered, mint már a név is mutatja, valószínűleg német volt; magyar ortografiája és a német szavakon tett javításai erre vallanak. A második kéz egy ismeretlen; írásának jellege a XVII. század első negyedének felel meg; a jó helyesírás s a megfelelő ékezés valamely nagyobb műveltségű emberre mutatnak. Az illető vagy pap, vagy erősen katolikus érzelmű világi lehetett, mert a protestáns felfogással, sok helyütt egyenesen pápistaellenesen irt szómagyarázatokat áthúzgálta s melléjük írta: *hæresis*. Ilyenek pedig a Murmelliusban bőven akadnak. Például:

Sacerdos. *eyn p̄rjester. Iſten mondaffanak tiſtan predicalloia. Exorcista. Eyn beſchwerer. Baculiſta eſciue.*

Papa. *eyn bobſt. Bölczefeguel es igaz iſteni tudomannual wen embernek kelene lenny.*

Subdiaconus. *Eyn epifitel. Kis pilifő diak.*

Diploma. *Eyn bull. Oldozo leuel io köröztinneken nen (igy!) kel nele elni.*

Cucullatus rogator. *Eyn terminirer. Rodolo es puzteito barát.*

A gloszszak, tekintve, hogy nyelvünk fokozatos fejlődésének megismeréséhez nyujtanak becses adalékot, megérdemlik a lenyomatást. Közöljük itt a legérdekesebbeket, megjegyezvén, hogy a folyó írással szedetttek a kéziratos szómagyarázatok, a többi nyomtatás; a csillaggal jelelték a *Fleischer György* kezétől származnak.

Álljanak elől a Murmellius gloszszái, abban a rendben, a mint a könyvben találhatók. Az előttük levő szám a Szamota-féle kiadás sorszámára, a mit a könnyebb felhasználás kedvéért közlünk.

293. Collis. *Ein berg do man wein oder korn bauet. Heg. Domb.*

294. Colliculus. *Ein berglein ſys heg. Dombotska.*

297. Vallis. *Ein tal. Arok. völgy.*

298. Conuallis. *Ein tal rund oder ſcheitweis umher tziwiſchē den bergen. Aroknak igenes feneke. völgyeshely.*

299. Campus. *Ein ebne. Selus mező. Sik mező.*

309. Argilla. *Tejm. Czinalt ſar. Agyag.*

342. Riuus. *Ein bach. Foliaſ. Szakadék.*

346. Vadū. *Der furt des waffers. Dis feneke. gazlöhely.*

370. Angiportus. *Ein enge gaß. Forus ucza. Sikátor.*

478. Veruex. *Ein hammel. Herrett kos. Ürü. Bőrböch.*

- Plaudus. **Ein brack.** (Magyarja hiányzik; Szamotánál nincsen.)
*kamafz.*¹
671. Naris. **eyn nagloch.** *Or lyük.*
672. Naso. **eyner der ein lange ader groÙe uafen hat.** *Mag orro.* *Orros.*
712. Stomachus. **Der mag.** *Has.* **giomor.*
720. Splen. **Das milch.** *Vesse.* *Lép.*
721. Ren. **Dye ner.** *Bel.* (Utánna, pótlékép:) *Reticulū.* *Vese halója.*
722. Intestinum. **Eyn darm.** *tag.* *Hurkak.*
728. Omentum. **Eyn yeglich inwendig netz.** *Cheples gaay.* *Chepkés háj.*²
735. Huber pecudum. **Eyn emter des fuchs,** *ader ein striche.* *Sarum.* *csócs.* *tölgy.*
990. Pestis. **Eyn ieglich böÙe sucht.** *Dök.* *Mirigy.*
1007. Pullus. **Eyn jung vogel ader eyn jung thier.** *Éik.* *Tyukfi.* *chírke.*
1024. Crifta. **eyn kamp.** *Cimer.* *Tarék.*
1058. Pygargus. **Ein trap.** *Feer farko madar.* *Túzok.*
1067. Falco. **Eyn falk.** *Karual.* *Sólyom.*
1165. Sturio. **eyn ñoer.** *Sturin hal.* *Kechege.*
1170. Truta. **ein vore.** *Trut hal.* *Pisztrang.*
1177. Perca. **eyn perfish.** *Perca hal.* *Sügér.*
1178. Tincha. **eyn schley.** *Aylus visenek hala.* *Varga hal,* *czompo.*
1224. Cantharis. **eyn grüner keuer.** *Heruo.* *Zöld bogár.*
1225. Erigulans. **eyn zecke,** *ebnek es farkasnak orrara ragado ferük.* *Kullanach.*
1247. Bufo rana. **eyn krot.** *Felsualkodo beka.* *Varas beka.*
1251. Hirudo uermis palustris. **eyn egel.** (Magyarja nincs. A Szamotánál levő *Nadal pioka* valószínűleg kézzel van beírva a schwatzi példányba.) *Nadály.*
1252. Tipulla. **Wasser gems.** *Dizben iaro ferük.* *Vizipök.*

¹ Nem, mint ma, kölyök-kutyát, hanem nagy ebet, kopót, vagy efélet jelent. A szláv *komusz* szóból jön.

² Érdekes, mint vált a régi *csepleszháj*ból, a melynek jelentése kiveszett, *csipkés háj*. A XVI—XVII. század embere az ősi formát egyszerűen sajtóhibának nézte.

1257. *Multipeda.* (Németje nincs.) **Földhen** (igy!) **lako fergeg.**
földi hernyő.
1319. *Fraxinus.* **Eyn eschenbom.** **Gergian fa.** *Körösf.*
1324. *Juniperus.* **Eyn jachandelberbom.** **Fenőfa.** *Elibe irva:*
Gyalog —
1333. *Ornus.* **Hajnbuch.** **Jharfa.** *Gyertyán fa.*
1337. *Suber.* **Corkbom.** **Makus fa.** *Kérgesfa.*
1345. *Taxus.* **Eyn eybenbom.** **Kőserőfa.** *Körös-fa.*
1541. *Folliculus.* **eyn hulsh.** **Gabonanak vagy botsonak** (borsó-
 nak) **heia.** *boga.*
1547. *Gemmula.* **eyn klein edel stejn.** **His güng.** *dráka kö.*
1548. *Margarita.* **eyn perlin.** **Dragakö.** *Gyöngy.*
1549. *Adamas.* **eyn adamant oder dyemant.** **Adamas.**
Gyemánt.
1552. *Coralium.* **eyn korall.** **Koral.** *kláris.*
1584. *Electrum.* **Scheynend metal** **ader gundterfeil.** **ercz kinek**
ötöd rese ejűst. *Ezüstös értz.*
1585. *Orichalcum.* **Messh.** **Arantias ercz.** *velentzei réz.*
1586. *Stannum.* **Czinn.** **Allo on.** *Feír ón.*
1587. *Plumbū.* **Bley** **oder loet.** **On.** *ólom.*
1596. *Nitratus puluis.* **Buchffenpuluer.** **Saletrum por.**
Puska-por.
- Erugo.* (se magyarja, se németje). **Réz rozda.**
- Scoria* (Ugyanúgy) **Taraßk.** *schlacken.*
1617. *Adytum templi.* **Der thor.** **Segöfste.** *Szenthely.*
1618. *Sacrarium repositoriū sacrorū.* **Sacryfstej** **ader tres-**
kanmer. **Sent hel.** *Segreßte.*
1620. *Statua.* **Eyn seul.** **keep.** *Faragott keep.*
1625. *Cereus.* **Eyn wachskerck.** *viß Georgia.*
1634. *Pictura.* **Eyn gemel.** *kép.* **Iras.** *képezet.*
1641. *Hostia.* **eyn opfer** **ader hostij.** **Offectoriū.** *ostya.*
1644. *Baptisterium.* **Eyn tauffstejn.** **Mosdo.** *kereßtelő köv.*
1646. *Aspergillū.* **Eyn weywadel.** **Asperforiū.** *Szentelö.*
1687. *Horologium.* **Eyn seger.** **Horaczka.** *Óra.*
1651. *Rophalum malleus cāpanæ est instrumentū quo pul-*
satur **ostium.** **eyn klöppel.** **Aito veró.** *kelepölvö.*
1653. *Funiculus.* **eyn seylin** **ader schnur.** **His kötel.** *kötelechke.*
- Missa.* **eyn mess.** **Mise sido so.** *Aldozat.*

Humerales **eyn humeral. Omeral. Vállaló.**

1661. Alba. **eyn alb. alba. Beke-ing.**

1687. Ordo. **Die weyhung. Szerzet. Egyházi rend.**

1688a. Extrema unctio. **Die heilige ölung. utólso Kenetis.**

1716. Foculus. **Eyn hertlin. Kis tüzhel. Tüztarto. Etek melegítő.**

1752. Scala. **eyn leyter. Keitolia Lábtó.**

Rutabulum (se magyarja, se németje, = szénvonó.) **Afag.¹**

1888. Pensa. **Das werck ader die wol das an dem racken ist. Sós. *Szóß.**

Suppedaneum. (Németje és magyarja nincs.) **Talp-al.**

1967. Cribrum. **eyn syb. Kassa. Szita.**

2291. Satrapha. **Eyn landtuogt. Katona. kuk magda.** (Azt vélem, itt a szótár javítatója nagyon hibásnak gondolva a satrapha fordítását, csüfolkodásból tette mellé a *kuk magdá*-t. Ezt a ritka szóllást megeljük a Nyt. Szótárban is, hová a Matkó Bányász-Csákányából került, *kuk Magdo* formában. Körülbelül ollyasmit jelenthet, mint a *neneked*.)

2408. Doliarius. **Eyn vashinder ader kuffer. Hordo gyarto. kádár.**

2409. Figulus. **Eyn töpfer. fazyk gyarto. Fazekas.**

Ezek a Murrnellius múzeumi példányának feljegyzésre méltó gloszszái. Nem kevésbé érdekesek azonban a Pesti Nomenclaturájában levők sem. Ime a nevezetesebbek olyan sorban, mint az eredetiben következnek.²

Vdalricus **Vdalricus Orle.**

Gabriel. **Gabriel. Gabor.**

Rinaldus **Rynald. Rinót.**

Natiuitas **zyletes weynacht karáchony.**

Tonfus. **meg nyct. *megberet(val)-tat(ot).**

Planta pedis **lab nyom *talp.**

Digiti pedis **lab hozza. Uyak.**

Gremium **kebel, *öl.**

Angiporus **poros ucza sikátor.³**

¹ Megvan Páriz-Pápainál is *a'zag* formában. Hiányzik a Nyt. Szótárból.

² Ahol szükségesnek véltük, az idegen kifejezést is ideigtattuk.

³ Megvan a Murrnelliusban is.

- Sententia (csehül: **ortel**, németül: **urtagl**) **sententia** **ertelem*.¹
 Cacabus **fewdem** **ist*.
 Baiulus **tragar trager**. *kórher. (?)*
 Caputium (csehül: **kukla**) **capucium**. *cháklya*.
 Calopodia (olaszúl: **i zoccoli**) **csokol**. *fatalp*.
 Filum rotundum (csehül **dratua**) **macnyag** **waswefő*.
 Paftum (csehül **kwass**) **keuert allat**. **kovás*.
 Cerua **emz** **nőstény szarvas*.
 Cuniculus. **cuniculus**. **tengeriül*.
 Porca. **newstendyno** *Emè*.
 Ciconia **esterag** **czako*.
 Tepidum **lággy meleg**.
 Iris **isten kehkeye** **fivarvan*.
 Scismaticus **kaçer der kehçeristh** *hittöl szakadt*.
 Incantare. **megbiuelny** **megigefzni*.
 Tessera. **verfelje** (csehül: **koftj**, németül **würffel**) **koczka*.
 Pluvia **toçys** **eseo*.
 Colus **rokka** (olaszúl: **la rocca**) *gufaly*.
 Manticulare **aftal kehkenem**.
 Facere **tenny thon** *chelekedni*.
 Factura. **thynalt allat**. *chinalmany*.
 Sum contentus. **content vaggok** *megelégsem*.
 Fastidiosus **watalatos** *unalmas*.
 Salus **Salus** *egészséggel*.
 Salutare **kwzenny** *üdvözleni*.

* * *

A Murmellius szótárának megszerzése nagy nyereség a Magyar Nemzeti Múzeumra, azonban kell, hogy a magyar tudományosságra is az legyen. A *Lexicon* nagy fontosságát fejtegetni felesleges lenne. Mint első nyomtatásban megjelent magyar szótár, irodalomtörténetünk egyik nevezetessége, mint nyelvészeti kútforrás pedig megbecsülhetetlen. Közel *háromezer* magyar szó és kifejezés foglaltatik benne, köztük igen sok elavult s kiveszett és akárhány olyan, amelyik más nyelvemlékben elő nem fordul. Ezt a becses forrásmunkát mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni egy pontos és hű kiadás révén. A Szamota-féle különösen két nagy

¹ Ordalia, ortályoskodás.

hibában szenved: ki van hagyva belőle a német szöveg, már pedig ez itt szükséges a magyar nyelvészet szempontjából is és hiányoznak mellőle a munka keletkezését, szerzőjét, stb. felvilágosító jegyzetek. Még a nagy fontosságú ajánló levél sincs benne. Azt már a körmöczi példány felfedezője említette, hogy egy-két, téves olvasásból eredő hiba is becsuszott ebbe a kiadásba. Egy szóval ez nem felel meg a követelményeknek. Azt véljük, a Murmelius elsősorban érdemes lenne arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémia felvegye a hasonmásban kiadandó régi magyar nyomtatványok sorába, a melyeknek eddig megjelent kötetei közt nyelvészeti tekintetben alig akad a Lexiconhoz fogható. Most, midőn nem kell többé külföldre menni a lemásolásért, sem nagy munkával, sem tulságos költséggel nem jár a kötet közrebocsátása; a belőle származó haszon pedig úgy a fáradságért, mint a költségekért bőséges kárpótlást nyújt.

ÉNEKESKÖNYVEINK A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

ERDÉLYI PÁLTÓL.

(Második közlemény.)

Nyomatott források.

— *Egyláziak.* —

1. *Gálszécsi István. Énekeskönyv.* Krakkó, 1536. 8-r.

Sz. Ujfalvi Imre a Gönczi Gy. Énekes könyvének 1602. debreczeni kiadása előszavában megemlékezik azokról, kik »énekeskönyveknek kibocsátásában munkálkodtanak«. Ezek között említi Gálszécsi Istvánt: »Gálszécsi István mester, azon városnak iskolájában tanító, irt egy Énekes-könyvecskét. Dedicáltatott az Nagyságos Perényi Péternek, nyomtatattott in Octavo Krakkóban, 1536. »*Szabó K.* (I. 8.) e följegyzés alapján föl is vette a munkát, noha annak egyetlen példányát sem látta. A véletlen, mely ez elveszettnek hitt munka egy töredékét napfényre hozta, igazolta Ujfalvi Imrét és Szabó Károlyt is. E töredék *Ágoston* József birtokában van, négy számozatlan októvlevélből áll, az első terniónak hiányos négy levélből: A₂, A₃ + 2 sztan levél, tartalmazza a Perényi Péternek szóló ajánlást s az énekek közül két dogmatikus éneket. Ez a legrégebb ismert kótás nyomtatványunk. A M. Könyvszemle 1887. évi folyamában (215. l.) ismertettem s a töredék egész szövegét cinkografiai másolatával együtt kiadtam.

† *Janetozel.*

2. *Székely István. Soltár könyv Székely Istvántul magyar nyelvre fordítottatott.* Krakkó, 1538. 8-r. 251 lev. elől 12 sztlan lev.

Szabó K. (I. 19.) felsorolja ismert példányaait.

3. *Székely István, Istenes énekek.* Krakkó, 1538. 8-r.

Egyetlen példánya gr. Bethlen Kata könyvtárában volt s Enyeden 1849-ben pusztult el. Bod Péter után címét közli Szabó K. (I. 13.)

4. *Hofgref-féle Énekes könyv.* Kolozsvár, (1554.) kis 4-r. 216 sztl. lev. (ha teljes.)

Egyik, teljesebb példánya az Akadémia könyvtárában van, ezt ismertette 1855-ben *Toldy* először (Magy. Nyelv- és Irod. kézikönyve, I. k. 1. l.); másik csonkább, megvolt gr. *Kemény* József könyvtárában, honnan kerülő úton, Vass József, Szénfi Gusztáv útján, Szénfi örököseitől megvásárolva, jutott az Erdélyi Múzeumba. *Szabó K.*, ki mindakét példányt leirta (I. 348), abban a véleményben van, hogy ez Énekeskönyv a kolozsvári nyomda korai termékei közül való s mindjárt 1552 után jelent meg, különben alig volna érthető, hogy benne csupa 1538—1552. között írott ének forduljon elő. *Mátray* Gábor, ki először foglalkozott vele tüzetesebben, 1580—1600 között megjelentnek tartja, mert a hangjegyek típusa szerint korábbinak nem veheti. Már *Toldy* megjegyezte, hogy e hangjegyek a Tinódi Krónikájában levőkhöz hasonlítanak, s így alig nehéz elfogadni, hogy 1554-ben, a *Chronica* előtt, miket már a kolozsvári nyomda kizárólag Hofgrefé volt, jelent meg. *Szabó K.* hajlandó az énekek összegyűjtését és kiadását *Heltainak* tulajdonítani, s még ebben az esetben sem járunk messze az 1554. évtől, mert *Heltai* 1553-ban egyedül bírta a kolozsvári nyomdát.

5. *Huszár Gál.* Isteni dicséretetek és psalmusok. Debreczen, 1560. 8-r.

Sz. *Ujfalvi* Imre az 1602-iki debreczeni kiadás előszavában írja: *Huszár Gál* bocsátott ki isteni dicséreteket és psalmusokat, azok közül válogatottakat, melyek ez időben a jámbor atyafiaktul szóróztettek, anno 1560 in 8° cum dedicatoria epistola ad Petrum *Melium*. E följegyzés alapján vette föl művébe *Szabó K.* (I. 40). A könyvnek ma egyetlen példánya sem ismeretes.

6. *Huszár Gál.* A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretetek és imádságok. (Komjáthi,) 1574. 4r. 4 + 347 + 4 sztlan lev.

Sz. *Ujfalvi* Imre, említett előbeszédében írja: »Ezen *Huszár Gál* a keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretetek és imádságokat kibocsátá in 4°, két részben, Komjáthiban laktában 1574.« E nyilatkozatra építve *Szabó K.* (I. 332.) az Akadémia s az Erdélyi Múzeum csonka énekeskönyveit tartotta *Huszár Gál* énekeskönyvének. Azonban az 1569-iki *Szegedi Gergely-féle* énekeskönyv fölfede-

zésével kitünt, hogy az nem az, hanem Szegedinek egy-egy kiadása. Időközben Eperjesen előkerült az a Huszár Gál-féle énekeskönyv, melyet Ujfalvi pontosan följegyzett, pontosan, czíme és dátuma szerint, el kell tehát fogadnunk a helyet is, a hol szerinte, Komjáthiban, megjelent. Huszár Gálnak 1573-tól kezdve nyomdája volt Komjáthin, s 1574 október 16-ikán hivatván meg Pápára, 1574 október 6-ikán még Komjáthiból keltezhetette előszavát s művét is ott fejezhette be. Teljes példányának könyvészeti leírását *Flórián* Jakab, az eperjesi ág. ev. kollégium könyvtárnoka tette közzé. (M. Könyvszemle, 1881. 246—247. l.)

7. *Heltai Gáspár*, Soltár, azaz Szent Dávidnak és egyéb Prophetáknak psalmusinak avagy isteni dicséreteknek könyve. Kolozsvár, 1560. 8-r. 300, elül 10 sztlan levél.

Szabó K. (I. 41.) felsorolja ismert példányait.

8. *Heltai Gáspár*. Soltár. Kolozsvár, 1561. 8-r. 300 szzott levél, elül 7 sztlan levél (ha teljes).

Ráth György, kinek leírásából e munka először lett ismeretessé, (M. Könyvszemle 1883. 270. l.) birja egyetlen példányát. E kiadás II. János választott királyhoz szóló ajánló levél nélkül jelent meg, szövege s kiállítása egyébként mindenben megfelel az 1560-ban megjelent I. kiadásnak.

9. (*Szegedi Gergely*, Énekes könyv. Debreczen, 1562.)

Sz. *Ujfalvi* Imre említett előszavában írja: »ez ideiglen csak az itt való tipografiában (Debreczen) is egynehányszor nyomattatott ki az Énekeskönyv, mely az Graduállal a Templomban szokott vitettetni. Találtam olyanra is, az mely, de csak igen rövideden, azelőtt negyven esztendővel (1562.) nyomtattatott.« E megjegyzés alapján *Szilády* Áron Szegedi Gergelyről írt tanulmányában ez énekeskönyvet *Szegedi* Gergelynek tulajdonítja, s az 1569-ben megjelent emendált és kétségtelenül Szegedi G.-féle énekeskönyvet annak második kiadásaul tekinti. Akár Szegedié, akár másé volt is az 1562-ben Debreczenben megjelent Énekeskönyv, bizonyos, hogy volt, mert Ujfalvi, a ki különben is nagyon pontos író, nem emlíkezhetett volna meg egy 1562-ben Debreczenben nyomtatott énekes könyvről.

10. (*Szegedi Gergely*,) Énekeskönyv, melyből szoktanak az Úrnak dicséretet mondani. Debreczen, 1569. 8-r. 221 és mutató-tábla 3 sztlan lap.

Ez énekeskönyvnek egyetlen példányát *Hellebrant* Árpád födözte föl Boroszlóban, a városi könyvtárban, a hol most is őrzik. Ugyan ő ismertette legelébb, a M. Könyvszemle 1892/93. évf. 219. lapján. Az akadémia facsimilés kiadásban bocsátotta közre 1893-ban, melyet *Szilády* Áron gondozott, a ki hozzá alapos tanulmányt fűzött.

11. *Szegedi Gergely*. (Énekes könyv, melyből szoktak az Urnak dicséretet mondani.) Debreczen, (1569—1574.) 4-r. Csonka.

Az Akadémia birtokában egy énekeskönyv töredéke van, melyet *Szabó K.* (I. 332.) Huszár Gálénak nevez, melyet ő és *Toldy* debreczeni nyomtatványnak ismertek föl. Szabót e véleményében csak megerősíthette Sz. Ujfalvi Imrének többször idézett bevezetésében az a néhány sor, a melyet ott közöl is. Mióta azonban Huszár Gál 1574-iki, Komjáthiban megjelent énekeskönyve előkerült, kétségtelessé vált, hogy az akadémia csonka énekeskönyve nem Huszár Gálé. Szerencsére előkerült az 1569-iki Szegedi-féle énekeskönyv s az ezzel való egybehasonlításból kiderült, hogy e csonka énekeskönyv a Szegediének újabbi kiadása. *Szilády Áron* (Függelék. XII—XIV. l.) kimutatta, hogy az Szegedinek egy 1569—1574 között megjelent újabb kiadása.

12. *Szegedi Gergely*. (Énekes könyv melyből szoktak az Urnak dicséretet mondani.) Debreczen, (1574—1579. közt) 4-r. Töredék.

Fraknói Vilmos a könyvtáblákból kiáztatott régi magyar nyomtatványok között egy debreczeni XVI. századi énekeskönyv töredékét ismertette (M. Könyvszemle, 1878. 267. l.) melynek meglévő B₃, B₄, B₅, B₆, levele a könyvnek 21—28 számozott lapját tartalmazza. E töredék a M. Nemz. Múzeum tulajdona s valószínűleg az az egyetlen példányban ismeretes töredék, melyet *Révész Kálmán* 1570 körül megjelentnek mond. (M. Könyvszemle, 1882. 265. l.) *Szilády Áron* Szegedi Gergely énekeskönyveinek sorozatában e töredéket az ismert kiadások harmadikának véli, s megjelenése idejét 1574—1579 közé teszi. (Irod. Tört. Közl. III. 128. l.) majd Szegedi G. Énekeskönyvének kiadásához irt tanulmányában 1572—1579 között megjelentnek mondja (Függelék. XV. l.) Mindaddig, míg az 1569-iki Szegedi Gergely-féle énekeskönyvet nem ismertük, nem tudtunk e töredékekkel mit csinálni, csupán azt állapíthattuk meg, hogy debreczeni termék és 1579 előtt jelent meg. Most azonban egész határozottsággal Szegedi Gergelyének mondjuk. A töredékben megmaradt öt ének, »psalmusokból való isteni dicséretetek« :

Tordai Benedektől, XXX. ps. Binned biztam Uramisten,

Tesi-től, XXX. ps. Te benned biztam Uramisten,

Szegedi Gergelytől XXXI. ps. Bódog az ilyen ember,

Szegeditől XXXIV. ps. Mikoron Dávid Saul előtt . . .

Szegeditől XXXVII. ps. Nagy bánatban Dávid . . .

a töredék 21—28. lapját foglalja el, s hasonló sorban és megegyező lapszámozással az 1569. kiadásnak 21—29. lapján is megvan. Ugyanazon sorrend, majdnem ugyanazon lapszámozás, a nyomdai kiállítás és Szegedinek három éneke elég alapot adnak, hogy e töredéket az 1569-iki kiadás után következő egyik Szegedi-féle kiadásnak tekintsük s benne lássuk az 1579- és 1590-ben. Debreczenben megjelent éne-

kes könyvek s az 1562-ben s 1569-ben kiadott Szegedi-féle énekes könyvek sorozatának egy tagját, egy eddig ismeretlen kiadását. Mert ugyanazon 5 ének az 1579-iki énekes-könyvben a 20—26., az 1590-iki kiadásban a 23—32. lapokat s hasonló sorrendben foglalja el, s azoknak az ismert 1569-iki kiadással való egybevetése is megerősíti *Szilády* föltevését, a melyet én is elfogadok. E töredék fönt a 21. lapon Tordai énekének harmadik szakaszával kezdődik, az 1569-iki Szegedi-félében a Tordai éneke a lapnak második harmadrészén s az első szakasszal kezdődve foglal helyet, s e körülmény kizárja annak lehetőségét, hogy ezt az 1569-iki kiadással össze ne téveszt-hessük.

13. (*Szegedi Gergely.*) Énekes könyv, melyből szoktanak az Urnak dicséretet mondani, etc. Debreczen 1579. 4-r. 192 l. (179. l.)

Szabó K. (I. 151) e műnek egyetlen példányát a kolosvári ref. kollégium könyvtárában látta s onnan irta le. E kiadás lapszámozása hibás, innét van, hogy bár 192 l. van számozva, voltaképpen csak 179 lapra terjed. *Szabó* Samu (M. Könyvszemle, 1885. 167. l.) ugyanazon leírást adja a könyvről. *Szilády* Áron (említett Függelékében, XV. l. és Irod. Tört. Közlem. III. 128.) Szegedi Gergelyének ismeri fel, a mit egybevetésünk alapján mi is elfogadtunk.

14. (*Szegedi Gergely.* Énekes könyv, melyből szoktanak az Urnak dicséretet mondani.) (Debreczen. 1579—1590.) 4-r. 248 l.

Szabó K. (I. 332.) a Huszár Gál énekeskönyvének tartott akadémiai csonka példány jegyzetében egy nagyon töredékes énekeskönyvet említ, mely az Erdélyi Múzeum könyvtárában van. Fölsorolja a töredékeket lapszámái szerint s azt is Huszár Gálénak veszi. Már előbb (11. sz. a.) láttuk, hogy e csonka példány Szegedinek 1569—1574. között megjelent egyik kiadása, következőképpen az Erdélyi Múzeum töredéke is egy Szegedi-féle kiadás, melyről *Szilády* (Függelék, XV. l.) így nyilatkozik: »Azt a hézagot, mely 1579-től 1590-ig mutatkozik a kiadások között, az Erd. Múzeum könyvtárában lévő töredékek szakítják meg. . . . A lapok nem egyeznek meg az elébbi kiadásokéival, de valami nagy eltérést sem mutatnak, s ebből az látszik, hogy ez a kiadás is vége felé bővítettett s Bornemissza Péter 1582-ben megjelent énekeskönyvével együtt szolgált alapul az 1590-ik évi kiadásnak.« Czimül az 1569-iki ismert kiadását irtam.

15. (*Szegedi Gergely.*) Énekes könyv, melyből szoktanak az Urnak dicséretet mondani. Debreczen, 1590. 4-r. 301 (300) lap.

Sz. *Ujfalvi* Imre, többször említett előszavában (Debreczen, 1602.) írja: »Anno 1590. a bódog emléközetű *Gönczi* Györgynek praefatiójával, melyben 1. okait számlálja, a melyekért ez éneköket az ecclesiában meg kelljen tartani, 2. ezeknek mondásiban micsoda rendet kell tartani, 3. kik vétközzenek ezekben«, s erre támaszkodva

Szabó K. (I. 232. sz.) a kolozsvári ref. kollégium könyvtárban lévő elül. közben s végül csonka példányban látott énekeskönyvet annak tartja, melyről Sz. Ujfalvi emlékezik. Gönczinek tipikus előszava végig kíséri énekeskönyveinek egymásután megjelenő kiadásait, s röviden és oly módon foglalja össze utasításait, a mint Ujfalvi összegezi. *Szabó K.* leírásából nem tűnik ki, hogy az Ujfalvi említette előszó benne van-e a könyvben. *Szilády* egybevetése után s tekintélye alapján az itt leírt énekeskönyvet Szegediének kell tartanunk, azért irtuk czimül az ismert címet. Két évvel később, 1592-ben ugyancsak Debreczenben jelent meg Gönczinek első ismert kiadása, de tetemesen megkurtitva és más címmel, mint a Szegedi-féle énekesek. Tehát vagy e mű nem az, a mit Újfalvi említ, hanem egy Szegedi kiadás, vagy 1590-re kell tennünk Gönczinek egy eddig ismeretlen, minden valószerűség szerint első kiadását. *Sándor István* az 1590-ben Debreczenben nyomtatott énekeskönyvnek czimét így adja »A psalmusokból való isteni dicséretek.«

16. A keresztyeni gyölekezetben valo isteni dicziretek egyben szedögettek es mostan nyomtattattak vyonnan eregbitetek es emendaltattak L. F. által. Várad, 1566. 4-r. 186+1 sztlan levél.

Ez énekeskönyvnek egyetlen példányát *Hellebrandt Árpád* fődözte fel Wolffbüttelben a kir. udv. könyvtárban s ő ismertette a M. Könyvszemle 1892/93. évf. 219. lapján.

17. *Mélius Péter*, Igaz szentírásból kiszedettet Ének. Debreczen, 1570. 4-r. 16 sztlan levél.

Két ismert példánya (Akad. könyvtár és a kolozsvári unit. kollégium könyvtára) volt ismeretes *Szabó K.* (I. 78. sz.) előtt.

18. (*Dávid Ferencz* Énekeskönyve.)

Kanyaró Ferencz a legrégebbszintű unitárius énekes könyvekről irt tanulmányában Uzoni *Fosztó* nyilatkozatát idézi annak bizonyítására, hogy *Dávid Ferencz* szerkesztésében csakugyan készült egy unitárius énekes könyv. »Me puero, írja *Fosztó*, primae editionis sub Francisco Davide exemplar vidi, in manibus tractavi apud viduam egregii quodam Stephani Takáts Claudopolitani . . . Sed iam hodie illius editionis nullum exemplar invenire potui hactenus.« Ma sem ismerjük e kiadást, mert a mit *Szabó K.* (I. 342.) *Dávid Ferencz*ének tart, arról *Kanyaró* bebizonyítja, hogy azt *Thoroczka Máté* Kolozsvárott 1607-ben adta ki. (M. Könyvszemle, 1895. 326. l.) Ugyancsak *Kanyaró* (Ker. Magv. 1898. 56. l.) valószínűnek tartja *Enyedi* után (*Predikációk*, *Triacas IV.* *Concio XV.*), hogy 1574 előtt már megjelent, még *Enyedi* életében, a közönséges unitárius énekeskönyv, a melytől függetlenül állott amaz énekeskönyv, melyről *Enyedi* emlékezik: »Ám mostan a könyvnyomató egynehány szép dicséreteket külön kinyomatott, az imádságokkal együtt, kikkel mostan szoktunk

élni,« ettől különbözének s rendes énekeskönyvnek tartja azt, a melyből a maga kisebb kiadását a kiadó szerkesztette.

19. *Bornemissza Péter*. Énekek három rendbe: különb-külömb-félék. Detrekő, 1582. 4-r. CCCXXIV. lev. Elől czimlap, ajánlás 4, végül registrom 5 sztan levél.

Szabó K. (I. 195.) felsorolja ismert példányait, teljes csak a budapesti egyetemi könyvtárban és Thüry Etelénél. *Toldy* (II. ker. kir. kath. főgimn. 1882. Értesítője) följegyzését e könyv példányairól érdekesnek tartjuk itt közölni. Exemplare. 1. Pester Univ. Bibl. (megvan) 2. Pester Akad. Bltk. (megvan), 3. Rádaische Bibliothek in Péczel (Neue und unergänzt), (ma a Pesti ref. koll. kvrtárában), 4. Telekische Bibliothek in Marosvásárhely (blos zur Hälfte und noch indeterminirt) (megvan), 5. Noch ein Manker bei einem Privaten (Farkas Károlynál a Nagy Gábor példánya, melyet Göncziének tartottak) Dies das 6-te, gut ergänzte (ez a múzeumé). A 7-ik Sztrokayé. árvizkor elromlott.« Alighanem az a példány, melyet ő maga irt le a Tud. Gyűjt. 1832. VI. füzetében, hogy Bornemisszáé, az bizonyos. Egy példányát, mely meglehetősen csonka, leírja *Kende S.* katalógusa 1894. 7. szám. Ismerteti és leírja *Kálmán Farkas* Prot. Egyh. és Isk. Lap 1883. 35., 36., 37. sz.

20. (*Gönczi György*. Keresztyéni Énekek. Debreczen, 1590. 4-r.)

Sz. Újfalvi Imre többször említett előszavában egy 1590-ben Debreczenben nyomtatott énekeskönyvről emlékezik meg, melyhez a boldog emlékezetű Gönczi György irt praefatiót. Ez adatra támaszkodva Szabó K. (I. 232.) a kolosvári ref. kollégium könyvtárának egy elől s végül csonka s egy helyütt közben is hiányos, Debreczenben, 1590-ben 4-r. megjelent énekeskönyvét veszi föl annak, a mit Újfalvi említ. Az ott leirt énekesben *Szilády* egy Szegedi-féle énekeskönyvet ismer föl (15 sz.). Tehát vagy a Szegedi-féle énekeskönyvhöz irt Gönczi előszót, vagy maga bocsátott ki egy más, attól különböző énekeskönyvet, vagy Újfalvi emlékszik rosszul. Ez utóbbira annál kevésbbé gondolhatunk, mert az újabb fölfedezések (Gálszécsei, Huszár Gál) mindjobban megerősítik Újfalvi hitelét. Marad tehát az a kérdés: 1590-ben két énekeskönyv jelent-e meg Debreczenben, Szegedié és Gönczié, vagy csak egy, Szegedié, melyhez Gönczi irta meg az előszót? Ugy tűnik föl előttem, hogy Gönczi, a ki ismert énekeskönyveiben az éneklendő anyagot tetemesen megrostálta s utasításaiban az 1567-iki zsinatnak az éneklésről adott kánonaihoz nagyon közel áll, nem írhattott egy olyan énekeskönyvhöz előszót, melynek anyaga, talán kellő ellenőrzés nélkül, bővült s beosztása sem egyezik meg az ő énekeskönyvei beosztásával. Gönczi énekeskönyve, úgy látszik, már megszorításképen volt kiadva ama divat ellen, mely Bornemissza három rendű énekeit kedvelté tette, nehogy az egyházban mást is énekeljenek, mint a mi zsinati jóváhagyásban részesült s dogmai szempontból

elfogadható volt. A két felekezet elválása után e gondoskodásra szükség volt, és a Szegedi-féle énekeskönyvnek e legbővebb kiadásával szemben, Gönczi énekeskönyvei már megszorítást jelentenek. Azért hiszem, hogy 1590-ben, mint Újfalvi mondja, egy eddig ismeretlen Gönczi-féle énekeskönyv is megjelent.

21. *Gönczi György*. Keresztyéni Énekek [mellyek a Gradual mellett s a nélkül is, a hol azzal nem élhetnek a magyar nemzetben reformáltatott ecclesiákban szoktanak mondattatni.] Debreczen, 1592. 4-r. 164 lev.

Szabó Károly (I. 252.) a kolosvári ref. koll. könyvtárának egyetlen ismert példányát írta le, (Énekes könyv) címet adván a munkának, miután a cím lap, az előbeszéd s a szöveg első levele hiányzik abból; rövid czímét *Sándor* István is így adta. *Jankovich* Miklós szintén látott és birt egy példányt, mely eredetileg *Sinai* Miklósé, utóbb *Nagy* Gáboré, majd b. Podmaniczky Lajosé volt. Ennek a cím lapját, bár hibásan, de a mi címünkhöz megközelítően leírta kézirat os bibliografiájában. Ez is csonka volt, elejéről 35 l. hiányzott s így nem lehetett az, a mely most Kolozsvártt van. Miután e műnek négy első kiadása teljesen azonos, csupán nyomdai eltéréseket mutató, a második kiadás czímét irtam az első kiadás czímül is, a mit annál inkább meg lehetett tennem, mert e cím a Gönczi énekes könyvek egyik tipikus czíme.

22. *Gönczi György*. Keresztyéni Énekek. . . . Mostan ujonnan de mértékletessen és helyessen többítették és illendőbb rendben, hogy nem mint az előtt, kibocsáttattak. Ezek mellé adattanak szép renddel az Halot Énekek. Debreczen, 1602. 4-r. 150 lev. Elöl cím lap és ajánlás, 6 sztlan levél.

E kiadásnak egyetlen, cím lapján rongált, hátul csonka, példánya a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban van meg, innen írta le *Szabó* K. (I. 376.), a cím lap hiányait a III. kiadásról pótolván. E kiadásnak különösen értéket kölcsönöz *Szilvás* Újfalvi Imre előbeszéde, melyben a protestáns énekes könyveknek addigi fölsorolását adja.

23. *Gönczi György*. Keresztyéni Énekek . . . stb. Debreczen, 1616. 4-r. 5 sztlan és 175 lev.

Szabó K. (I. 463.) a Marosvásárhelyi ref. koll. könyvtárának példányát írta le.

24. *Gönczi György*. Keresztyéni Énekek stb. Debreczen, 1620. 4-r. 4 sztlan és 164 lev.

Szabó K. (I. 497.) csak egy csonka példányát látta a pozsonyi róm. kath. főgimnázium könyvtárában. később, mikor *Kálmán* *Farkas* könyvtárában egy elől teljes, de a halotti énekek nélkül lévő. pél-

dányát megismerte, erről írta le s tette pótlólag közzé a pontos címet. (M. Könyvszemle, 1881. 119. l.)

25. *Gönczi György*. Keresztyéni Isteni Dicséretetek . . . Lőcse, 1635. 4-r. 8 sztlan lev. és 439. lap.

Szabó K. (I. 648. sz.) a Magyar Tud. Akadémia unikumát írta le.

26. *Gönczi György*. Keresztyéni Isteni Dicséretetek . . . Bártfa, 1640. 12-r. Elül czimlap, előbeszéd 5 lev. (itt megszakad), végül 8 sztlan levélen a lajstrom, 809 lap.

Szabó K. (I. 698.) két példányt ismert (az Erd. Múzeumban, Lugossynál). Czimlapja szerint »ötödször bocsáttatott ki«, de ez alighanem téves, ha csak arra nem vonatkozik, hogy ez énekeskönyv ilyen formában (12-r.), mint impressum már *ötödik* kiadásban jelent volna meg. Az eddigi 4-r. kiadások (1590, 1592, 1602, 1616, 1620, 1635) után ez hetedik kiadásul szerepel, legalább mostani ismereteink szerint. Szabó K. mikor leírja, előszava szerint helyesen tekinti, Göncziének. Őt úgy látszik megtévesztette az *ötödik* kiadás jelzés s a jegyzetben az 1602-iki kiadást nem említi, hihetőleg azért, mert annak előszava Ujfalvitól való. Az 1602-iki kiadás az 1592., 1616. és 1620. kiadásokkal teljesen megegyezik, s így azt a Gönczi-féle énekeskönyvek közül kihagyni nem lehet.

27. *Gönczi György*. Keresztyéni Isteni Dicséretetek . . . Lőcse, 1642. 16-r. 704 lap. Elül czimlap 1, végül lajstrom 7 sztlan levél.

Szabó K. (I. 726. sz.) a M. Nemz. Múzeum és a sárospataki ref. kollégium könyvtára példányait ismeri. Ez impressum czimlapján *hatodik* kiadásnak van jelezve, alighanem, mint az előbbi, tévesen, ha általánosan akarja jelezni a Gönczi-féle énekeskönyv kiadását. Inkább azt hiszem, hogy, mint az előző kiadás czimlapja, e jelzés az impressum formában megjelent kiadásokra vonatkozik, s akkor az 1640-iki impressum-kiadás előtt már négy, eddig ismeretlen kiadást kell föltételeznünk.

28. (*Gönczi György*.) Szép és ájtatos isteni dicsiretek következnek. Lőcse, 1646. 16-r. Czimlap, 290 számozott lap és (lajstrom) 9 sztlan lap.

Egyetlen ismert példánya Weimarban, a nagyhercegi könyvtárban. *Kropf* Jajos adott róla először hírt (M. Könyvszemle, 1885. 85. lap). A vele együtt nyomtatott »*Imádságos könyvecske*«-vel együtt pontosan leírta Hellebrant Árpád. (M. Könyvszemle, 1891. 143. l.)

29. (*Gönczi György*.) Az Sz. Dávid . . . Soltárrival . . . tellyes könyv. Bártfa, 1647. 16-r. 428 l.

Igy adja e könyv címét és rövid leírását *Szlávik* Mátyás a Prot. Egyh. és Isk. Lapok 1892. évf. 38. számában. Pontos leírását

a M. Könyvszemle 1884. évf. 316—7. lapján olvassuk *Flórián* Jakab könyvtárnoktól, ki az eperjesi ág. ev. kollégium példányát írja le.

30. *Gönczi György*. Keresztyéni Isteni Dicséretetek . . . Várad, 1648. 12-r. Hymnusok 84 l. Dicséretetek 372 lap. Elül címl. ajánl. 6, végül mut. tábla 6 sztlan levél.

Szabó K. (I. 816. sz.) a budapesti Egyetemi könyvtár unikuma után, melynek a címlapja hiányzik, írta le e kiadást s egyszerűen *Énekes könyvnek* címezte. Mi megtartottuk a három tipikus cím közül ezt, a melyet a megelőző impressum-kiadások (1640. és 1642.) viselnek, s e címlaptalan impressumra is alkalmaztuk. Ha címlapja meg volna, talán elárulná, hogy ez a *hetedik* kibocsátás, mint az előbbieken, a mi annál valószínűbb, mert előszava 1642-ben kelt.

31. *Gönczi György*. Az Sz. Dávid Profétának ékes rytmusú Soltárival; És a Soltárokból szereztetett Dicséretekkel; S egyéb Istenes Énekekkel és Hymnusokkal teljes könyv . . . Várad, 1651. 12-r. Hymnusok 84, Dicséretetek 372 lap. Elöl 6, végül 6 sztlan levél.

E kiadás az előbbivel (Várad, 1648.) mindenben megegyezik, csupán nyomása más, amit Szabó K. (I. 852. sz.) is megjegyzi. Egyetlen példánya a budapesti egyetemi könyvtárban van. Ez is impressum-kiadás, valószínűleg a *nyolczadik*; ismert példányának címlapja megelégszik a »mostan ujabban« általános szólammal.

32. *Gönczi György*. Keresztyéni Isteni Dicséretetek . . . Lőcse, 1652. 4-r. Hymnusok 94 l. mutató táblájuk 1 sztlan lev.: Dicséretetek 339 lap és mut. táblájuk 6 sztlan levél.

E kiadásnak a sárospataki ref. koll. könyvtárában lévő unikumból a címlap hiányzik s azért Szabó K. (I. 858. sz.) megelégedett az egyszerű (*Énekes-könyv*) cízzel, mi a másik tipikus Gönczi-féle címet adtuk e kiadásnak, a melyet a 4-r. énekeskönyvek viselnek, mint előtte az 1635. (648. sz.) s az utána következő, (Lőcse, 1654. 4-r.), melylyel egészen egybevág. Annál könyebben vehettem tehát föl az itt közölt címet. *György* Aladár közlése szerint (Magyarország Könyvtárai) van példánya *Kálmán* Farkas könyvtárában is.

33. *Gönczi György*. Keresztyéni Isteni Dicséretetek . . . Lőcse, 1654. 4-r. Hymnusok, 94 lap, mut. táblájuk 1 sztlan lev.: Isteni Dicséretetek és Halotti Énekek 339 lap, mut. táblájuk 6 sztlan levél.

Az előbbinek hű lenyomata. Beosztása és lapszámozása annyira megegyezik, hogy egyiknek a mutatójából pontosan megtalálhatjuk a másikban levő énekeket. Szabó K. (I. 890.) a kolozsvári ref. kollégium unikumát írta le.

34. *Gönczi György*. A Sz. Dávid . . . Soltárival . . . tellyes könyv. Várad, 1654. 4-r. Hymnusok, 56, Dicséretetek 335 lap. Elül címl. Gönczi előljáró beszéde, 3, végül mut. tábla 3 sztlan levél.

Hozzájárúl Halotti Énekek és Szt. Dávid Zsoltárai. Nem. Múzeum, Erdélyi Múzeum (Szabó K. I. 895.)

35. *Gönczi György*. Keresztyéni Isteni Dicsiretek . . . Várad, 1654. 12-r. Hymnusok, 84 lap. Isteni dicsiretek és Halotti Énekek 372 lap. Elül czíml. ajánlás 6 sztlan lev.

Szabó K. (I. 898.) a kolozsvári róm. kath. liceum könyvtárának czímlapnélküli unikumát írván le, csak Énekes könyvnek czímezi; mi a vele rokon impressumok után adtuk a fenti czímet.

36. *Gönczi György*. A Sz. Dávid . . . Soltárrival . . . tellyes könyv. Kassa, 1662. 12-r. Hymnusok, 81 lap, Isteni dicsiretek 479 lap. Elül czíml. 1 lev., végül mut. tábla 15 sztlan lap (7 lev.).

Szabó K.-nál (I. 990.) czímül csupán Énekeskönyv áll, mert könyve készülése idején a debreczeni ref. kollégium könyvtárának czímlap nélküli példányát használta. Azóta még maga írta le e kiadásnak az egri érseki egyházmegye könyvtárában lévő teljes példányt (M. Könyvszemle, 1882. 86. l.), melynek czímét főntebb irtuk.

37. *Gönczi György*. A Sz. Dávid . . . Soltárrival . . . tellyes könyv. Kassa, 1673. 12-r. Hymnusok, 90, Dicséretetek 521 lap.

Egyetlen csonka példánya *Lugossy* könyvtárában volt. Innen írta le Szabó K. (M. Könyvszemle, 1882. 88. l.)

38. *Gönczi György*. A Sz. Dávid . . . Soltárrival . . . tellyes könyv. Kolozsvár, 1675. 12-r. Hymnusok, (csonkán 51—82 lap). Dicséretetek (első levél hijján) 382 lap. Mut. tábla 6 sztlan levél, Soltárok (csonkán) 290 lap stb.

Egyetlen példánya *Lugossynál*. Erről írta le Szabó K. (M. Könyvszemle 1882. 88. l.) Czímét az 1680. kolozsvári kiadásé után (I. 1244.) vettük föl, a melylyel beosztásra, lapszámra, hihetőleg czímére is megegyezett.

39. *Gönczi György*. Keresztyéni Isteni Dicséretetek . . . Lőcse, 1675. 4-r. Hymnusok, 94 lap, Dicsiretek és Halotti Énekek 501 lap. Elül 4, végül mut. tábla 5 sztlan levél.

Szabó K. (I. 1183.) a Nemz. Múzeum példányát írja le. Ezenkívül még két példánya ismeretes, egy csonka Eperjesen az ev. kollégium könyvtárában s egy czímlap nélküli Sárospatakon, a ref. kollégiumban. Ez utóbbit Szabó K. (I. 1287.) külön, mint lőcsei, 1682. nyomtatványt írja le. *Kálmán* Farkas helyreigazítása és Szabó K. válasza után (Sárosp. Lap. 1884. 6. sz. és Kolozsv. Prot. Lap. 1884. 8. sz.) e tévedés kiderült, s így e kiadás és az 1682-iki lőcsei énekeskönyv egybeesvén, ez utóbbit a sorozatból törölnünk kell.

40. *Gönczi György*. A Sz. Dávid . . . Soltárrival . . . tellyes könyv. Kolozsvár, 1680. 12-r. Hymnusok, 82 lap, Dicséretetek s Halotti Énekek 382 lap. mut. tábla 6 sztlan levél.

Erd. Múzeum, Debreczeni ref. kollégium (Szabó K. I. 1244.)

41. *Gönczi György*. Az Sz. Dávid . . . Soltáriveral . . . tellyes könyv. Kolozsvár, 1690. 12-r. Hymnusok, 67 lap, mut. tábla 3 sztlan lap, Isteni dicséreték 350 l. és mut. tábla 5 sztlan levél.

Kolozsvári róm. kath. liceum. Debreczeni ref. kollégium (Szabó K. I. 1384.)

42. *Gönczi György*. Az Sz. Dávid . . . Soltáriveral . . . tellyes könyv. Lőcse, 1690. 12-r. 642 lap mut. tábla 8 sztlan levél.

Szabó K. (I. 1389.) e kiadást Énekes könyv czímen a Rakovszky család lontói könyvtárának katalogusa után vette föl. Leírását *Kudora* Károly a lontói könyvtárban lévő példány után adta, melyet Szabó nem láthatott. (M. Könyvszemle, 1879. 213. l.)

43. *Gönczi György*. Az Sz. Dávid . . . Soltáriveral . . . tellyes könyv. Lőcse, 1691. 12-r. 640 lap. Elül cziml. 1 sztlan lev., végül utasítás és mut. tábla 9 sztlan lev.

Magyar Nemz. Múzeum. Budapesti egyetemi könyvtár. (Szabó K. I. 1410.)

44. *Gönczi György*. Az Sz. Dávid . . . Soltáriveral . . . tellyes könyv. Lőcse. 1694. 12-r. 746 lap és mut. tábla 9 sztlan levél.

Rimaszombati prot. gimn. kvtárában. (Szabó K. I. 1460.)

45. *Gönczi György*. Az Sz. Dávid . . . Soltáriveral . . . tellyes könyv. Lőcse, 1694. 8-r. 774 lap, végül lajstrom 7 sztlan levél.

Nérén a b. Mednyánszky-ktárban. (Szabó K. I. 1462. sz.)

46. *Gönczi György*. Az Sz. Dávid . . . Soltáriveral . . . tellyes könyv. Lőcse, 1696. 12 r. 746 lap és 10 sztlan levél.

Nemz. Múzeum. (M. Könyvszemle, 1879. 28. l.)

47. *Gönczi György*. Az Sz. Dávid . . . Soltáriveral . . . tellyes könyv. Lőcse, 1697. 12-r. 294 lap. Elül cziml. 1, végül mut. tábla 5 sztlan levél.

Budapesti egyetemi könyvtár. (Szabó K. I. 1499. sz.)

48. *Gönczi György*. Az Sz. Dávid . . . Soltáriveral . . . tellyes könyv. Lőcse, 1699. 12-r. 714 lap. Elül cziml. 1, végül mut. tábla 17. sztlan lap.

Sáros-pataki ref. kollégium, Debreczeni piarista-ház, Rima-Szombaton a kishonti ev. esp. kvtárában. (Szabó K. I. 1544.)

49. *Gönczi György*. A Sz. Dávid . . . Soltáriveral . . . tellyes könyv. Debreczen, 1700. 12-r. 432 lap.

Nemz. Múzeum. Budapesti egyetemi ktár. (Szabó K. I. 1553.)

50. *Az keresztény gyülekezetben* való Isteni dicsiretek egyben szedegettetet, újonnan nyomtattatot, emendáltatot és sok szép dicsiretekkel megöreghittet. Bártfa, 1593. 4-r.

Szilvás-Ujfalvi Imre említett előszavában írja: »Bártfán is nyomtattak énekes könyvet anno 1593. in 4°« s ez alapon *Szabó K.* (I. 267.) bártfai s 1593-ban nyomtatott énekeskönyvnek veszi amaz elül, közben és végül csonka példányt, mely a sárospataki ref. kollégium könyvtárában van; e föltevését a R. M. K. megjelenése után, egy, az alsósebesi ferencz-rendi zárda könyvtárában talált s elől czimlajos, közbül töredékes munka leírásával nemsokára maga igazolta. (M. Könyvszemle, 1878. 314. l.) E két csonka példány egybe téve, majdnem kiegészíti egymást (Alsó-Sebesen 1—16, 21—38, 55—88, 93—164, 167—168, 173—414, Patakon 183—224, 229—238, 241—244, 247—300, 303—382, 385—388 lapok vannak meg), de 1892-ben előkerült egy teljes példány, mely *Binder Károly* birtokában van, a melyet *Szlávik Mátyás* ismertetett a Prot. Egyh. és Isk. Lapok 1892. 38. számában. Ebben kiegészíti *Kálmán Farkas* leírását, mely az alsó sebesi zárda csonka példánya után készült, s a Prot. Egyh. és Isk. Lapokban (1881. 33/35. sz.) jelent meg.

51. (*Újfalvi Imre*. In Exequiis Defunctorum. Halot temetés-korra való énekek stb. Debreczen. 1598. 4-r.)

Sándor István (M. Könyvesház, 13. l.) említi »Halotti Énekek« czímen e nagyon kedvelt énekeskönyvnek 1598-ban, Debreczenben megjelent kiadását. Eddig egy példánya sem ismeretes. *Szabó K.* (I. 302.) szintén *Sándor I.* hitelére támaszkodik s arra a körülményre, hogy a későbbi kiadások előbeszéde, az első kiadásból utánnyomva, 1598-ban, Debreczenben kelt Pünkösdi hava 12-ik napján. Miután a következő három ismert példány minden tekintetben azonos egymással, visszaállítottam a végig egyező czímet a felvett, első kiadás fölé.

52. *Újfalvi Imre*. In Exequiis Defunctorum . . . Második editio, bővebb az elsőnél . . . Debreczen, 1602, 4-r.

Egyetlen csonka példánya (A—E₃) czíml. és 18 szott levél, a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban van meg, az 1602-iki *Gönczi-féle* énekeskönyv után kötve. Innét írta le *Szabó K.* (I. 377.)

53. *Újfalvi Imre*: In Exequiis Defunctorum etc. . . . Mostan ujobban corrigáltatott . . . Debreczen, 1606. 4-r. 22 szott levél. Elől czíml. 1 sztlan levél.

Egyetlen példánya a marosvásárhelyi ref. kollégium kvtárában. Innét írta le *Szabó K.* (I. 402.); a *Gönczi-féle* 1616-iki kiadás-hoz kötve.

54. *Újfalvi Imre*. In Exequiis Defunctorum . . . Debreczen, 1620. 4-r. 20 szott levél.

Egyetlen példánya a pozsonyi róm. kath. gimnázium könyvtárában. *Gönczinek* 1620-iki énekeskönyvéhez kötve. Ezt írta le *Szabó K.* (I. 498.).

55. *Újfalvi Imre*. In Exequiis Defunctorum . . . mostan pedig ismét ujjban corrigáltattak. Debreczen, 1632. 4-r. 20 lev.

Egyetlen példánya a kolosvári ref. kollégium könyvtárában van, Gönczinék 1592-iki csonka példányához kötve. Ezt írta le Szabó K. (I. 611.).

56. (*Újfalvi Imre*). In Exequiis Defunctorum . . . Mostan pedig ujjban megtöbbszörítették. Lőcse, 1635. 4-r. 66 lap.

A M. Tud. Akadémia könyvtárában lévő egyetlen példányt Szabó K. (I. 651.) írta le. E kiadás már nem viseli *Újfalvi* nevét. én mindazonáltal kitettem, mert kétségtelenül az Újfalvi énekeskönyvének egy újabb kiadása ez. Együtt, bár külön címlappal, jelent meg Gönczinék, 1635, Molnár Albertnek 1635, kiadásaival (szintén Lőcsén) s egy *Istenes Hymnusok* című, Lőcsén 1635-ben. nyomtatott énekes könyvvel.

57. [*Újfalvi Imre*. Halotti énekek. Lőcse, 1654. 4-r.]

Gönczi Györgynek Lőcsén, 1654-ben megjelent énekeskönyvében, bár külön címlappal, de egészen az énekeskönyvbe beleolvastva jelent meg. Szabó Károly (I. 890.) a kolosvári ref. kollégium könyvtárában lévő példányt unikum gyanánt ismerte, *György Aladár* szerint másod példánya *Kálmán* Farkas könyvtárában van meg. Az In Exequiis Defunctorum ettől kezdve, ha külön címlappal is, Göncziével együtt, abba beleolvastva szokott megjelenni. E kiadásokat külön nem soroljuk föl, mivel a Gönczi kiadásokat mind felsoroltuk. Azonban van Újfalvi könyvének önállóan megjelent kiadása későbből is. ezeket alább adjuk.

58. *Újfalvi Imre*. In Exequiis Defunctorum. Várad, 1654. 4-r. 66 lap.

Két példányát ismerte s írta le Szabó K. (I. 897.)

59. (*Újfalvi Imre*.) In Exequiis Defunctorum . . . Kolozsvár, 1691. 24-r. A—M 11, Elül címl. ajánlás 7 sztlan lap.

Egyetlen csonka példánya Debreczenben *Lugossy* Józsefnél volt. Innen írta le Szabó K. (M. Könyvszemle, 1882. 91. l.)

60. *Gyulafi János*. Hárfák hárfája. Debreczen, 1599. 8-r. 178 l.

Révész Kálmán említi e könyv címét (Adatok Énekeskönyveink bibliográfiájához, M. Könyvszemle, 1882. 267. l.) gr. Keménynek egy kézírata nyomán, ki tudta, hogy e könyvnek egyetlen példánya Enyeden, 1849-ben pusztult el.

61. *Bejthe István*. Énekes könyv (kótákkal). XVI. sz.

Toldy, M. költ. tör. 2. kiad. 184. l. írja: »A debreczeni szerkesztménynyel egykorulag jelenhetett meg a csak *Molnár Albert* által említett *Bejthe Istváné*, . . . Ezért vélem felismerni azon ismer-

retlen kótás nagy énekeskönyvben, melynek saját gyűjteményem néhány kevés töredékét bírja, s melynek nagyobb részét, de szinte czím, kezdet és vég nélkül, néhai Nagy István úr könyvtárában látam.« Ime e műnek két példánya is meg volt, ma egyet sem ismerünk. Hova lett a Toldy-töredék, nem tudjuk. Könyvtárának egy része a budai kath. főgimnáziumba került, de annak 1882. évi értesítőjében, melyben a Toldy-könyvtár magyar régiségeit és ritkaságait felsorolva látjuk, e példány nyomára nem akadunk. Nagy István példánya is eltűnt. Sem a List és Francke katalógusában nincs nyoma, mint Szabó K. (I. 355.) írja, sem ama sorozatban nem fordul elő, melyet a British Museumnak Nagy István-féle könyveiről Felméry után Szabó K. (M. Könyvszemle, 1880. 218—222. l.) és Kropf Lajos (U. ott, 1885. 102—110.) közölnek. Magam is kerestem, de nem találtam. Toldy említése után gyaníthatjuk, hogy 2-r. lehetett s bizonyos, hogy hangjegyes kiadás, talán Graduále volt.

62. *Kálmáncsehi Márton.* (Énekes könyv ...) ... 8-r. (XVI. sz.)

Szilvás Újfalvi Imre többször említett előszavában írja: »Kálmáncsehi Márton mester (itilem, hogy azt hívják vulgo Sánta Mártonnak) egy keresztyéni gyülekezetben való reggeli énekléseket, melyeket primáknak hívnak, magyarra fordította a psalmusokkal egyetemben. Vadnak ebben Hymnusok Antifonák, Psalmusok, Responsoriumok, versiculi, praecationes seu Collectae et Benedicanus in 8°« Szabó K. (I. 364.) egyetlen példányt sem ismer.

63. (*Cantiones funebrales.*)

Fraknoi Vilmos egy töredéket czímez így, melyet könyvtáblából áztatott ki, s mely most a M. Nemz. Múzeum tulajdona. (M. Könyvszemle, 1878. 266. l.). E töredéknek meg van a B₁ — F₈, J₁ — J₈ levele. vagyis 9—48 és 65—72 szott levele. Összesen 20 éneket tartalmaz, melyek szerint legközelebb áll Újfalvinak többször kiadott halotti énekeihez Bornemisszának 1582-ben és Szegedinek debreczeni 1590-iki kiadásához. Hihetőleg ez alapon *Révész* Kálmán (U. ott, 1882. 266. l.) Bornemissza kiadásának vette, s Fraknoiak általánosabb meghatározását, hogy 1599 előtti, pontosabban 1582 körülre teszi. Nem lehetséges-e, hogy e töredék Újfalvi első kiadása 1598-ból, a mihez Fraknoi meghatározása is közelebb áll? Valószínűleg nem.

64. (*Ajtatos Isteni Dicsiretek.*)

Kanyaró Ferencz, (Ker. Magv. 1898. 57. l.) *Enyedi* György egy állítására alapítja azt a nézetét, hogy Kósa János kiadásában és ifjabb Heltai nyomdájából kikerült énekeskönyv, a később megjelent *Ajtatos Isteni Dicsireteknek* volt első kiadása.

65. (*Ajtatos Isteni Dicsiretek.*) Kolozsvár, 1623. 8-r. 88 sztlan lev. (ha teljes).

Egyetlen csonka példánya *Jakab* Elektől a sz. kereszttúri unit.

gimnázium könyvtárában van. Innét írja le Szabó K. (I. 529.) Várfalvi Nagy József után, ki a Ker. Magvetőben (VI. 123—124.) tüzetesebben ismertette. (Ha ez énekeskönyvnek a Szabó K.-nál (I. 1558) leírt 1700-ban megjelent könyv csakugyan második kiadása, a mint V. Nagy véli, ennek is adhattam volna azt a címet: Imádságos és Énekes Kézben hordozó könyvecske. Erre azonban nem mertem gondolni.)

66. (*Thoroczkaý Máté.*) Isteni Dicsiretek, imádságos és vigasztaló énekek. . . . (Kolosvár, 1607.) 12-r.

Egyetlen csonka példánya *Jakab* Elek ajándékából a székeskeresztúri unit. gimnázium könyvtárában. E példányban meg van a XXV—XCIX, 100—116, 119—164, 167—220, 223—428, 455—552, 555—560. lap. *Toldy* F. ez énekeskönyvet *Dávid* Ferencz és társai, köztük *Heltai* G. szerkesztésében megjelentnek tartja s azt mondja, hogy azt Kolosvárott 1574—75 táján, évszám nélkül adták ki kis 8-r.-ben. *Szabó* K. (I. 342) Kolosvárott a XVI. században nyomtatottnak vette föl s állítását Aranyos-Rákosi *Székely* Sándor és Várfalvi Nagy János véleményére alapítja, kik közül az első Unit. vallás-történetének 70. lapján, második a Ker. Magvető VI. 95—96. l. nyilatkozik róla; amaz szerint 1570 táján, emez szerint 1575—1578 között jelent volna meg. *Szinnyei* J. (Magy. Irók. IV. 689). az unitáriusok énekeskönyvét egynek veszi Heltainak imagyűjteményével. E kérdésben újat *Kanyaró* Ferencz mond, ki (M. Könyvszemle, 1895. 321. l.) ez énekeskönyvet 1607-ben, Kolosvárott megjelentnek s Thoroczkaý Máté szerkesztői gondját mutatónak tekinti s véleményét gondos utánjárásból eredő bizonyítékokkal támogatja. Egy dolog bizonyos, hogy ily nagy terjedelmű, s kis alakú énekeskönyv már jól a XVII. században szokott csak előfordulni, az összes protestáns énekeskönyvek mind negyedrért alakban és sokkal szűkebb terjedelemben jelentek meg a XVI. század folyamán. *Kanyaró* érvelése nagyon világos és eredményét el kell fogadnunk.

67. *Isteni Dicsiretek*, Imádságos és Vigasztaló Énekek. Kolosvár, XVII. sz. (1605—1667). 12-r. 712 lap, elül s végül 8, 8 szllan lev.

Várfalvi Nagy János (Ker. Magvető, VI. 107—116.) ismertette, ez énekeskönyvet legelőbb. Teljes példánya a kolosvári ref. koll. kvtárában, három csonka példánya közül egy a M. Tud. Akadémiában, kettő a kolosvári unit. kollégium ktárában, a mint *Szabó* K. (I. 1586) felsorolja. Kiadási éve nincs meg a könyvön, Várfalvi Nagy szerint 1605—1607 között jelent meg. Hogy ez a kiadás nem azonos azzal, melyet *Kanyaró* érvelése után 1607-ből Thoroczkaýnak tulajdonítunk. Várfalvi Nagy azzal bizonyítja, hogy benne néhány újabb darab van. Már most az a kérdés, megállhat-e az 1605—1607-re tett dátum? Ha csakugyan bővült, s amaz csakugyan 1607-ben jelent meg, ennek

1607 után kellett megjelenni. Ily találgatásokra mindaddig tág tér nyílik, míg valaki e kiadást is gondos vizsgálat alá nem veszi.

68. *Isteni dicséretetek*, imádságok és vigasztaló Énekek. Kolozsvár, 1697. 12-r. 538 lap, elül 11, végül 7 sztlan levél.

E kiadás példányait Szabó K. (I. 1503.) sorolja föl. A kolozsvári róm. kath. liczeum két ép példányának egyikét leírta Várfalvi Nagy János. (Ker. Magvető, VI. 116., 117. l.) Három példánya a kolozsvári unit. kollégium kvtárában, egy *Jakab* Elektől a székely keresztúri unitárius kollégium könyvtárában.

69. *Sz. Molnár Albert*. Psalterium Ungaricum. Szent Dávid Királynak és Prophetának Száz ötven Soltári az Francziai nótáknak és verseknek módgyokra most újonnan Magyar versekre fordítottak és rendeltettek. Szenczi Molnár Albert által, MDCVII. Herbornában 12-r. 425 lap. Elül 12, végül 3 sztlan levél.

Szabó K. (I. 407.) felsorolja négy ismert s egy eltűnt példányát, mely Bártfay László könyvtárában meg volt; ma meg van a budapesti egyetem, ref. kollégium, a M. Nemz. Múzeum kvtárában s Lugossynál Debreczenben.

70. *Sz. Molnár Albert*. Szent Dávidnak Soltári. Hanau, 1608. 4-r. 69 lap. Regestrom 1 sztlan lap.

Szabó K. (I. 412.) Példányai a Hanauban, 1608. nyomtatott Bibliával együtt.

71. *Sz. Molnár Albert*. Szent Dávidnak Soltári . . . Egyéb régi szokott psalmusokkal és válogatott lelki énekekkel . . . Oppenheim, 1612. 8-r. 190 l.

Példányai az 1612-iki bibliával egy kötetben. (Szabó, I. 435.)

72. *Sz. Molnár Albert*. Psalterium Ungaricum, Azaz Szent Dávid Százötven Soltári. Lócse, 1635. 4-r. 194 lap. Elül 4, végül 3 sztlan levél.

(Gönczi Györgynek Lőcsén, 1635-ben megjelent énekeskönyvével együtt nyomatva, a M. Tud. Akadémiában. Szabó K. I. 649.)

73. *Sz. Molnár Albert*. Szent Dávid . . . Százötven Soltári. Amsterdam, 1645. 8-r. 107 lap.

Egyetlen példánya a M. Nemz. Múzeumban. (M. Könyvszemle, 1879. 23. lap.). Az Amszterdamban, 1645-ben megjelent bibliával együtt nyomatva s azzal egy kötetben jelent meg ez a negyedik kiadás, mint annak címlapján határozottan meg van említve, s külön címlappal van ellátva. A negyedik ép úgy vonatkozhatik a biblia negyedik kiadására, mint a Zsoltárokra. Szabó K. (I. 766.) nyolcz ismert példányát sorolja föl. De ez nem ugyanaz, mint a mit a M. Könyvszemle leír.

74. *Sz. Molnár Albert*. Sz. Dávid zsoltárai. Amsterdam, 1645. 8-r. 107 lap.

Károlyi G. Bibliájának ugyanott megjelent kiadásával együtt, de külön címlappal jelent meg (Szabó K. I. 766.) s meg van a Nemz. Múzeum könyvtárában. A róla tévesen megjelent közleményt Könyvszemle, 1879. 23. l. még maga Szabó K. igazította helyre u. ott. 127. l.

75. *Sz. Molnár Albert*. Psalterium Hungaricum. Bártfa, 1647. 12-r. 243 + 43 sztlan levél.

Egyetlen példánya az eperjesi ág. ev. kollégium könyvtárában. (M. Könyvszemle, 1884. 317. l. és Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1892. 38. sz.).

76. *Sz. Molnár Albert*. Psalterium Hungaricum . . . Várad, 1648. 12-r. 256 lap, végül mut. tábla, 4 sztlan levél.

Egyetlen példánya a Pesti Egyetem kvtárában. (Szabó K. I. 817.)

77. *Sz. Molnár Albert*. Szent Dávid . . . Százötven Soltári. Amsterdam, 1650. 12-r. 327 lap, végül 9 sztlan levél.

Akad. Erd. Múz. (Szabó K. I. 828.)

78. *Sz. Molnár Albert*. Szent Dávid . . . Százötven Soltári. Várad, 1651. 12-r. 223 lap, végül 5 sztlan lap.

Budapesti Egyetem. Kolozsvári róm. kath. liceum. (Szabó K. I. 554.)

79. *Sz. Molnár Albert*. Szent Dávid . . . Százötven Soltári. Lőcse, 1652. 4-r. 195 lap, elül 2, végül 5 sztlan lap.

Egyetlen példánya a sárospataki ref. kollégium ktárában. (Szabó, I. 859.)

80. *Sz. Molnár Albert*. Szent Dávid . . . Százötven Soltári. Lőcse, 1654. 4-r. 102 + 7 lap.

Gönczinek ugyanott s ugyanakkor megjelent énekeskönyvéhez járul, egyetlen példánya a kolozsvári ref. kollégium ktárában. (Szabó K. I. 890.)

81. *Sz. Molnár Albert*. Psalterium Ungaricum. Várad, 1654. 4-r. 224 lap + 2 sztlan levél.

M. Nemz. Múzeum. Erd. Múzeum. (Szabó K. I. 896.)

82. *Sz. Molnár Albert*. Szent Dávid . . . Százötven Soltári. Kassa, 1662. 12-r. 296 lap, végül 7 sztlan levél és u. a. 348 l. és 6 sztlan levél.

Szabó Károly (I. 991) egy szintén kassai, s 1662-ből való kiadást ír le a debreczeni ref. kollégium könyvtárában lévő példány után, azonban e leírásban 348 lap és 6 sztlan levél szerepel. azzal szemben, a mely az egri érseki egyházmegye könyvtárában van s a fenti első leírásnak alapul szolgált. (M. Könyvszemle, 1882. 87. l.) Mind a két

példány Gönczinek ugyanott s akkor kiadott énekeskönyvével együtt járt. Már most két kiadást lássunk-e e két példányban, vagy hibát találjunk-e valamelyik leírásban? Mig a példányokat egybe nem veti valaki, nem fogja e kérdést eldönthetni. Ha nem biznánk annyira Szabó Károlyban, az utóbbit tennők föl, de mert bizunk benne s mert mind a két leírás töle való, s mert a másodikra való hivatkozás nélkül közölte az elsőt adalékul: azt hiszszük, hogy itt két kiadással van dolgunk.

83. *Sz. Molnár Albert.* Szent Dávid . . . Százötven Soltári. Lőcse, 1670. 12-r. 348 lap, végül 6 sztlan levél.

M. Nemz. Múzeum. (Szabó K. I. 1106.)

84. *Sz. Molnár Albert.* Szent Dávid . . . Százötven Soltári. Kolozsvár, 1681. 12-r. 238 lap, végül 3 sztlan levél.

Egyetlen példánya az Erd. Múzeumban. (Szabó K. I. 1260.)

85. *Sz. Molnár Albert.* Szent Dávid . . . Százötven Zsoltári. Kolozsvár, 1681. 12-r. 349 lap, végül 11 sztlan lap.

A Kolozsvártt 1680-ban nyomtatott Gönczi-féle énekeskönyvbe foglalva s azzal egybekötve az Erd. Múzeum s a debreczeni ref. kollégium könyvtárában. (Szabó K. I. 1261.)

86. *Sz. Molnár Albert.* Szent Dávid . . . Százötven Soltári. Lőcse, 1682. 4-r. 195 lap; elül 2, végül 5 sztlan lap.

A M. Nemz. Múzeum (Szabó K. I. 1288.) példánya a Gönczi énekeskönyvnek 1675-iki, a sárospataki ref. kollégium példánya ugyanannak föltételezett 1682-iki kiadásához van kötve. E kiadásról tudjuk, hogy egybe esik a lőcsei 1675-ikivel, s most e külső körülmény is, hogy t. i. e zsoltárok egyike az 1675-ikihez van kötve, igazolja azt, hogy Gönczinek ama két kiadása csakugyan egybeesik.

87. *Sz. Molnár Albert.* Szent Dávid . . . Százötven Soltári. Amsterdam, 1686. 12-r. 103 lap.

A bibliának 1685. amszterdami kiadásához mellékelve jelent meg s azzal egy kötetben fönnmaradt példányait előszámlálja Szabó K. (I. 1324.), külön is meg van a halasi ref. főgimn. kvtárában (Szabó K. I. 1345.)

88. *Sz. Molnár Albert.* Sz. Dávid . . . Százötven Soltári . . . Amsterdam, 1686. 32-r. 337 lap; elül 3 sztlan lev., végül 9 sztlan lap.

Szabó K. (I. 1346.) egyetlen példányát ismeri a pozsonyi ev. liceum könyvtárából.

89. *Sz. Molnár Albert.* Szent Dávid Soltári. Kolozsvár, 1690. 12-r. 354 lap, végül 3 sztlan lap.

A kolozvári 1690. Gönczi-féle énekeskönyvvel együtt jelent

meg. Egyetlen ismert példányát Szabó K. (I. 1385.) a debreczeni ref. kollégium könyvtárából ismeri.

90. *Sz. Molnár Albert.* Szent Dávid . . . Százötven Soltári. Lőcse, 1690. 12-r. 426 lap, elül 2 sztlan lev., végül 4 sztlan lev.

Szabó K. (I. 1390.) e könyvet a Rakovszky-család könyvtárának katalógusából jegyezte ki, pontos címét s leírását adja a Lontón megvizsgált példány után a M. Könyvszemle. (1879. 213. l.)

91. *Sz. Molnár Albert.* Sz. Dávid . . . Százötven Soltári. Lőcse, 1691. 12-r. 438 lap, végül 6 sztlan lev.

Gönczi Györgynek ugyanott és akkor megjelent énekeskönyvével nyomtatva és egybekötve a M. Nemz. Múzeumban s a budapesti egyetemi könyvtárban. (Szabó K. I. 1411.)

92. *Sz. Molnár Albert.* Sz. Dávid . . . Százötven Soltári. Lőcse, 1694. 12-r. 425 lap, végül 7 sztlan lap.

Az ugyanott és ugyanakkor megjelent Gönczi-féle énekeskönyvvel együtt, de külön címlappal jelent meg s a rimaszombati prot. gimnázium könyvtárban (Szabó K. I. 1461.) van meg.

93. *Sz. Molnár Albert.* Sz. Dávid . . . Százötven Soltári. Lőcse, 1696. 12-r. 425 lap és 3 sztlan lev.

Gönczinek ugyanott és ugyanakkor megjelent énekeskönyvével együtt, mint Szabó K. a M. Könyvszemlében (1879. 128. l.) helyreigazítja a M. Könyvszemle 1879. évf. 28. lapján közölt adalék adatait.

94. *Sz. Molnár Albert.* Sz. Dávid . . . Százötven Soltári. Debreczen, 1697. 12-r. 285 lap, elül 2 sztlan lev., végül 5 sztlan lap.

A Gönczi-féle ugyanakkor s ott megjelent kiadáshoz kötve a budapesti egyetemi könyvtárban. (Szabó K. I. 1500.)

95. *Sz. Molnár Albert.* Szent Dávid . . . Százötven Soltári. Debreczen, 1699. 12-r. 683, (igazán 384) lap, elül 3, végül 3 sztlan levél.

M. Nemz. Múzeum, Kolozsvári Unit. kollégium könyvtára. (Szabó K. I. 1536.)

96. *Sz. Molnár Albert.* Sz. Dávid . . . Százötven Soltári. Lőcse, 1699. 12-r. 424 lap, végül 4 sztlan lev.

Példányai az ugyanott és akkor megjelent Gönczi-féle énekeskönyvvel együtt. (Szabó K. I. 1545.)

97. *Sz. Molnár Albert.* Sz. Dávid . . . Százötven Soltári. Amsterdam, 1700. 8-r. 118 lap, végén 1 sztlan lev.

Az 1700. bibliával együtt, a pozsonyi ev. liczenm és a sáros-pataki ref. kollégium könyvtárában. (Szabó K. I. 1550.)

98. *Sz. Molnár Albert.* Sz. Dávid . . . Százötven Soltári. Kolozsvár, 1701. 12-r. 410 lap, elül 3, végül 8 szltan lev.

Deési ferenczrendi zárda. Budapesti Egyetem (Szabó K. I. 1629.)

99. *Sz. Molnár Albert.* Sz. Dávid . . . Százötven Soltári, Lőcse, 1703. 12-r. 325, (helyesen 324) lap, elül 2, végül 3 szltan levél.

M. Nemz. Múzeum. Budapesti ref. kollégiumi ktár. (2 péld.) (Szabó K. I. 1676.)

100. *Sz. Molnár Albert.* Sz. Dávid . . . Százötven Soltári. Cassel, 1704. 4-r. 134 lap, elül 2, végül 1 szltan lev.

Példányai a kasseli 1704. bibliával együtt, külön a pápai ref. kollégium ktárában. (Szabó K. I. 1686.)

101. *Sz. Molnár Albert.* Sz. Dávid . . . Százötven Soltári. Kolozsvár, 1705. 12-r. 346 lap, elül 2, végül 5 szltan levél.

Debreczeni ref. kollégium Erd. Múzeum. (csonka.) (Szabó K. I. 1703.)

102. *Sz. Molnár Albert.* Sz. Dávid . . . Százötven Soltári. Lőcse, 1704. 12-r. 320 lap, elül 2, végül 1 szltan levél (többi hiányzik).

Az 1704. lőcsei énekeshez kötve, a budapesti egyetemi könyvtárban. (Szabó K. I. 1696.)

103. *Sz. Molnár Albert.* Sz. Dávid . . . Százötven Soltári. Bártfa, 1708. 12-r. 456 lap, elül 4, végül 4 szltan levél.

Budapesti egyetemi ktár. (Szabó K. I. 1741.)

104. (*Énekeskönyv.* . . . Lőcse, 1627.)

Ács Mihály az »Uj Zengedező Mennyei Kar« (Frankfurt, 1770) előszavában írja: »Még 1627. esztendőben Brewer Lórintz által Lőcsén nyomtatott énekeskönyv igen csekély, és még kevés énekeket foglal magában.« . . . E szerint a luteránus atyafiak 1627-ben adtak ki egy énekeskönyvet, melynek eddig nyomára nem akadtunk. 1627-ből még német lőcsei énekeskönyvet sem találtunk s így annál nagyobb bizonyossággal vehetjük fel lappangó énekeskönyveink közé.

105. (*Hajnal Mátyás.*) Az Jézus szívét szerető sziveknek . . . megmagyarázott könyvecske. Bécs, 1629. 8-r. elül 16 szltan lev.

Csonka példánya, mely a 206. lap után szakad meg, Nyitrán, a kegyesrendiek könyvtárában. volt, (Szabó K. I. 576.) *Toldy F. M.* (Könyvszemle, 1882. 49. l.) *Sándor* István után Hajnal Mátyásnak egy, Bécsben, 1664-ben megjelent énekeskönyvét állítja bele énekeskönyveink sorozatába. E könyvnek eddig más nyomát nem találtam, s valószínűleg nem is találom, *Toldy* illetőleg *Sándor* István rövidített czíme a Szabó K.-nál leirt mű czímének felel meg, a melyben olvassuk: »Vannak az vége felé egynéhány régi és aétatos embereknek Deákból Magyar nyelvre fordított Hymnusok, mellyeknek táblája

és rendi ez könyvecskének végén találtatik.« S miután a műnek még két későbbi kiadása (Pozsony, 1642. és Bécs, 1644.) ismeretes, úgy egy 1664-ben Bécsben nyomott későbbi (4-ik) kiadásra kell gondolnunk, vagy egy könnyen megeshető sajtó hibára, mely az 1664. és 1644. nyomtatási évek szedésében fordul elő. Ujabban a M. Nemz. Múzeum kvtárában van egy második példány.

106. (*Hajnal Mátyás.*) A Jézus Szívét-szerető szivek . . . megmagyarázott könyvecske. Pozsony, 1642. 12-r. elül 6 sztlan lev.

Egyetlen, végül csonka példánya, mely a 260. lapig terjed, a M. Tud. Akadémia könyvtárában van. (Szabó K. I. 730.)

107. (*Hajnal Mátyás.*) Jézus szent szive képekkel, énekekkel és imádságokkal. Bécs, 1644. 12-r.

Szabó K. (I. 756.) *Sándor* István után így említi. Valószínűleg ezt a kiadást írta *Toldy* 1664-re. Eddig egy példánya sem ismeretes.

108. (*In Exequiis Defunctorum . . .*) (Kolozsvár,) 1631 előtt.

Az 1631—1660 között megjelent Halotti Énekeskönyv címében: »Mostan ujjonnan szép ékes és több Halotti Énekekkel három Karban állatván . . . megjobbított« ezt olvasván egy régebbi kiadásra kell gondolnunk, mely 1631 előtt jelent meg, még pedig *Abrugi György* nyomdájában, erre mutat legalább *Uzoni* följegyzése: »Georgii Abrugi editiones duae habentur, quae vetustioris mentionem faciunt«, a mint *Kanyaró F.* (M. Könyvszemle, 1895. 331—322. l.) közli.

109. *In Exequiis Defunctorum Canendae.* Halott temetésekorra való Énekek . . . Kolozsvár, (1631—1660.) Év. n. 8-r.

Kanyaró Ferencz (M. Könyvszemle, 1895. 330) közli a mű címét, melyre az 1660. kiadás »most ujjonnan szép helyes és több halotti énekekkel az Abc rendi szerint megjobbított« *In hacce editione prioris ordo perturbatus est* — írja *Uzoni*.

110. *In Exequiis Defunctorum Canendae.* Halott Temetésekorra való Énekek. Kolozsvár, 1660. 12-r. 102 lap, elül 1, végül 2 sztlan lev.

Szabó K. (I. 956.) két példányát ismeri, egyik a kolozsvári unit. kollégium, másik a székely-keresztúri unit. gimnázium ktárában van.

111. *In Exequiis Defunctorum Canendae.* Halot Temetésekorra Való Énekek. Kolozsvár, 1697. 12-r. 124 lap, elül 1, végül 2 sztlan lev.

Szabó K. (I. 1504.) két példányát ismeri, a kolozsv. unit. kollégium és a székely-keresztúri unit. gimnázium könyvtárából.

112. (*Enekes könyv.*) Debreczen, (1632. körül) 16-r. 150 sztl. lev.

Szell Farkas könyvtárában van egy töredék, mely szerinte

1632 körül, Debreczenben nyomatott, melynek 146 levele és 4 sztl. levelén az »Index psalmodum, Hymnorum et Cantorum tam latinorum quam ungaricorum« van. Valószínűleg iskolai czélokra készült. (M. Könyvszemle, 1892/93. 225. l.)

113. *Pharaphrasis psalmodum Davidis* . . . Debreczen, 1632. 16-r. 30 sztlan lev., elül cziml., aj. lev.=1 sztlan levél.

Széll Farkasnál lévő egyetlen példánya le van írva a M. Könyvszemle, 1892/93. évf. 225. lapján. Az iskolai ifjuság számára készült, s még Újfalvi Imre állította egybe.

114. Istenes Hymnusok, mellyekkel az Magyar Reformáltatott Ecclesiákban ének. Mostan az együgyüebb Ecclesiák kedve-ért, a mellyekben az Graduálnak szerit nem tehetik, a Debreczeni Psalterium mellé rövideden adattattak. Lócse, 1635. 4-r. 1 sztlan lev. és 69 l.

Egyetlen példánya a M. Tud. Akadémia ktárában. (Szabó, I. 650.)

115. *Keserü Dajka János és Geleji Katona István* . . . Öreg Graduál . . . Psalmi Davidis. Gyulafehérvár, 1636. 2-r. Elül 14 sztlan levél, 512 l. Psalmi, 2 sztlan lev., 268 lap.

Sándor István tévesen veszi föl 1563-ra. Szabó K. (I. 658.) elősorolja ismert példányaikat: 1. M. Nemz. Múzeum. 2. Debreczeni ref. kollégium. 3. Nagykőrösi ref. liceum. 4. Marosvásárhelyi ref. egyház. 5. Felsőbányai ref. egyház. 6. M. Tud. Akadémia (csonka). 7. Kolozsvári ref. kollégium (csonka).

Ehez kiegészítésül a 8. a hajdúnánási ref. egyház birtokában (Debr. Prot. Lap. 1882. 47. l.); 9. a hajdúböszörményi ref. egyház tulajdonában (u. o. 32. l.); 10. az ó-budai ref. egyházban (Prot. Egy. és Isk. Lap. 1884. 6. sz.) 11. a samarjai eklézsiáé volt, melyet a debreczeni ref. kollégiumnak ajándékozott 1768-ban, mint Nagy Gábornak egy följegyzéséből tudom. Vajjon nem ez a példány-e az, melyet Szabó K. a 2. szám alatt felsorolt?

116. *Keresztyén Imádsá)g(ok)* egy n(éhány) szép E(nekek)kel. Debreczen, (1641.) 12-r. töredék.

Lugossy József ajándékából az Erd. Múzeumban. Kiadási évét Lugossy szerint Szabó K. is (I. 713.) 1641-re tette.

117. *Hálaadások és Dicsirétek*. H. és é. n. 8-r. 382 l. és 6 sztl. lev. (1641. táján.)

Egyetlen példánya a M. Nemz. Múzeumban, (Szabó K. I. 2109. M. Könyvszemle, 1879. 34.)

118. *Egy néhány szép* Soltárok és Isteni Dicsiretek. A gyengék és útonjárók kedvekért e kised formában kibocsáttattak. Várad, 1648. 32-r. 281 (helyesen 282) lap, végül 6 sztlan lap.

Egyetlen példánya a maros-vásárhelyi ref. kollégium ktárában. (Szabó K. I. 818.)

A GYULAFEJÉRVÁRI BATTYÁNY-KÖNYVTÁR.

VARJÚ ELEMÉRTŐL.

(Első közlemény 3 ábrával.)

I.

Magyarország könyvtárak dolgában nem mondható szegénynek. Nem foglalunk el ugyan olyan előkelő helyet a művelt európai nemzetek közt, mint aminőt az 1885-iki könyvtár-statisztika jelölt ki számunkra, hiszen ha ennek adatai, különösen a külföldet illetőleg, hitelesek lennének, úgy Magyarországot a könyvtárak és a bennük található kötetek számát nézve csak az Egyesült-Államok múlták felül s Európában legfeljebb a nagy német birodalom versenyezne vele; mégis annyi megdönthetetlen tény, hogy nem kell e tekintetben szégyelnünk magunkat, »egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók«.

Hogy viszonyainkat helyes alapokon bírálhassuk meg, úgy a magán-, mint a kölesön-könyvtáraktól el kell tekintenünk, mivel ezek, ha különben nagy befolyást gyakorolnak is az általános művelődésre, *nem állandók* s így statisztikai számításoknál tekintetbe nem vehetők; különben pedig a külföldi kimutatásokból is rendszerint hiányoznak. Magán- és kölesönkönyvtárakkal együtt volt 1885-ben 2401, ezeket nem számítva, van jelenleg hazánkban kerek számban 1350 könyvgyűjtemény (minimális 300 darabbal). Még az így redukált szám is igen magas; ennél többet csak két európai állam tud felmutatni, a majdnem négyszer annyi lakossal bíró német birodalom s Nagy-Britannia, hol a nép- és községi könyvtárak száma igen nagy. Lehet azonban, hogy ha népkönyvtárainkról tüzetes kimutatás állana rendelkezésünkre s ha a minimalis kötetszámot 150, vagy 200-ban állapítanók meg, úgy Anglia is mögöttünk maradna.¹ Így is jóval felülmúljuk Francia-, Olasz-, Orosz- és Spanyolországot, Svájcot és Ausztriát, nem is szólva a kisebb államokról.

¹ A György Aladár statisztikájában (Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben) nincsenek felvéve az 500 kötetnél kisebb nép- és iskolai könyvtárak, melyeknek számát a munka már akkor kb. 2000-ben állapította meg. Egyedül Nyitramegyében volt 173, összesen 16919 kötettel; 15 év alatt pedig nagyon felszaporodhatott úgy a könyvtárak, mint kötetek száma.

Felületesen tekintve a dolgot, még elbizhatnók magunkat. Hiszen így mi a közművelődés dolgában a vezető, mintául szolgáló nemzetek közé tartozunk! Aránylag előbbre vagyunk, mint a poroszok, akiket pedig e téren elsőnek ismertünk.

Hogyan van mégis, hogy könyvtáraink aránylagos nagy száma mellett az írni-olvasnitudók százaléka oly kicsiny a nyugati népekhez mérten, irodalmunk a német, francia és angol mellett eltörpül, papírfogyasztás dolgában hátrább állunk nem csak az angolok, francziák és németeknél, hanem még a hollandok és svédeknel is? Hiszen a sok könyvtárnak roppant befolyással kell birni a közműveltségre, ennyi könyv mellett nagynak kellene lenni a tanult emberek számának.

Valójában a mi statisztikánk könnyen tévedésbe ejthet bennünket. Az 1350 könyvtár alig gyakorol valami befolyást a művelődésre s irodalomra. Mert míg a külföldi kimutatásokban szereplő könyvtárak négy-ötöde állami, tartományi, városi, községi s felsőbb tanintézeti *nyilvános, a közhasználatnak átadott* gyűjtemény, addig a mi közkönyvtárainkból *alig ötven* van a közönség számára nyitva.

Az 1350 közkönyvtár közt, ha a kis és rendszerint csupa szórakoztató munkákból álló népiskolai s középiskolai ifjúsági, úgyszintén a társulati könyvtáraktól eltekintünk, pedig ezeket, korlátozva lévén használatuk, *nyilvános* könyvtárakul nem vehetjük, az ötvenen kívül levő gyűjtemények úgyszólván magánkönyvtár számba mennek. A hatósági, iskolai (tanári), egyházi és szerzetesi könyvtárakat alig néhány ember használja, némelyiket *senki*. A legtöbb csak könyvraktár; nem kezelik, nem gyarapítják; jegyzékek, lajstromok híján használhatatlan, át van adva az egereknak és a molyoknak, tönkre teszi a por, a nedvesség, a penész.

De még az ötven nyilvános könyvtárral sincs a dolog egészen rendben. Ezekből magára Budapestre esik tíz, úgy hogy az országban mindössze *negyven* olyan város, illetve község van, amelyben nyilvános könyvtár áll az olvasni és tanulni vágyók rendelkezésére. Ami pedig valóban megdöbbentő, még az ötven közt is akad akárhány, amely csak *névtel* nyilvános, valóssággal nem az, a közönség nem használja, vagy nem használhatja s létezéséről is alig bir tudomással. Ilyenek p. o. a Magyar Nemz.

Múzeum természeti tárainak vagy régészeti osztályának könyvgyűjteményei, amelyeket olvasó-helyiség híján nem lehet a közönség rendelkezésére bocsátani; az esztergomi városi, az eperjesi Szirmay-féle, a gyulafejevári Batthyány-, a keszthelyi Festetich-, a komáromi Kulcsár-könyvtár, a leleszi konvent, a pécsi püspökség könyvgyűjteménye, stb. Van köztük hét, főként szórakoztatási célból alapított s csak az év egy részében használt fürdői könyvtár, amelyeket ugyancsak erős optimizmussal lehet a nyilvános könyvtárak közé számítani.

Milyen egészen más képet nyerünk, ha ilyen szempontból vizsgáljuk könyvtárainkat. Pedig kulturális állapotainkról helyes ítéletet csak akkor mondhatunk, ha kizárólag a valóban használt könyvtárakat vesszük tekintetbe. A külfölddel való összevetésnek is egyedül így lesz értelme, különben önámítás az egész statisztika. A közművelődés szempontjából többet ér egy sűrűn használt 100 darabból álló népkönyvtár, mint a százszor akkora iskolai vagy kolostori gyűjtemény, amelyhez legfeljeb begy-két kiváltságos férközhetik. Az a könyvtömeg, amely valamely vidéki városka vagy a forgalmon kívül eső falu ódon klastromában, legfeljebb híreből ismerve s az egerek által használva hever, nem érdemli meg a könyvtár elnevezést s ép úgy nem szabad vele számolnunk kulturánk mérlegelésénél, mint ahogy józan észszel nem tekinthetjük nemzeti vagyonnak a bányáinkból *esetleg* még előkerülhető kincseket.

A nyilvános könyvtárak hiánya nagy szerencsétlenségünk s szellemi előhaladásunknak egyik főakadálya. De ez idővel még helyrehozható s pótolható, az anyag meg van hozzá, könyvállományunk igen tekintélyes, még a külföldé mellett is számot tesz. Hozzávetőleg a közkönyvtárak köteteinek számát a jelenben *hat millióra* lehet tenni, amihez még a magángyűjteményeknek körülbelül féleannyire rúgó állaga járul. Van tehát miből csinálni nyilvános könyvtárakat, csak egy kevés áldozatkészségre van hatóságok és magánosok részéről szükség.

Mindezen adatok nem elegendők könyvtáraink értékének kellő mérlegeléséhez. Szükséges a könyvanyag szellemi értékét, belső becsét is vizsgálni, s hogy helyes ítéletet mondhassunk, ebből a szempontból is meg kell vonnunk magunk és a külföld közt a párhuzamot.

Két dologért lehet egy könyvtárt becsesnek és hasznosnak tartani: ha először ki tudja elégíteni közönségének igényeit a mindennapi szükségletet illetőleg, vagyis, ha modern; másodsor, ha olyan régi anyagot őriz, amely a tudományok valamely ágára fontos és jelentőséggel bír. Amelyik e két követelmény közül egyiknek sem felel meg, az csak a számot szaporítja, hasznot nem igen hajt s megnehezíti a műveltségi állapotok józan megítélését.

A legmodernebb könyvtárak manapság Amerikában vannak. Praktikus gondolkozású, mindenben a célszerűt, hasznosat kereső emberek alapították s alapítják őket, ilyenek kezelik és gyarapítják. Ezek az intézetek nem fogják ugyan a versenyt kiállani régi-ségek dolgában az európaiakkal, de egyébként övék lesz az elsőség a világ minden hasonló intézetei között. Az amerikaiaknak van ilyen célokra mindig elegendő pénzük; ők igen józanul, belátták a könyvtárak óriási hatását a közművelődésre s ezzel a szociális életre. De az európai államok is sokat tesznek e tekintetben, legalább némelyik. A nagy különbség abban rejlik, hogy míg Amerikában maga a közönség alkot minden közczélra szolgáló intézményt, addig az óvilág népei, szokva lévén a gyámság alatt éléshez, mindent fölülről, az államtól várnak. Ez pedig sokkal kevesebbet tehet, mint amennyire szükség lenne. Mégis a legtöbb országban van már legalább egy olyan könyvtár, amely a világirodalom *minden* számottevő termékét megszerzi s így képessé teszi tudósait, kutatóit arra, hogy szakmájuk egész irodalmát minden nagyobb költsékezés nélkül megismerhessék. Mi azonban még nem tartozunk e szerencsés nemzetek sorába. Még nem jutottunk annyira, hogy elegendő összeget adhassunk erre a célra, még nem láttuk be, mekkora kára van a tudományunknak e szűkkebléséből. *Legnagyobb könyvtáraink dotációja arra sem elegendő, hogy a minden nagy könyvtárban nélkülözhetetlen könyvészeti, irodalomtörténeti s paleografiai apparátust, a szótárakat, lexikonokat, felütmunkákat, repertoriumokat és szakfolyóiratokat, amelyek évente megjelennek, be lehessen szerezni.* S mit mondjunk a vidéki könyvtárakról? A legtöbbnek alig van valami jövedelme, igen sok egyáltalán nem gyarapszik, akárhány még ma is azon módon hever, amint 50—80 év előtt valamely derék meczénás odaajándékozta vagy hagyományozta szülőváro-

sának vagy megyéjének. Egyházi jellegű gyűjteményeink közül a tíz ujjunkon elszámálhatjuk azokat, amelyeknek rendes költségvetésük van; csak véletlen folytán szaporodnak, ha valamely tudós kanonok vagy apát könyveit megkapják.

Megdöbrentő, amit e tekintetben az 1885-iki statisztika mutat. Az 1.224,534 kötetet számláló 257 róm. kath. jellegű könyvtár egy év alatt mindössze huszonkétezer harminczkilencz forintot használt fel. Vonjuk le ebből a pannonhalmi benedekrendiek 4664, az esztergomi főegyházi könyvtár 1516 és a nyitrai püspökség 1282 frtnyi kiadását, a többiekre egyenként csak *ötvenhét forint és 40 krajczár* jut! Ugyanilyen számítással esik egy görög kath. jellegű könyvtárra *ötvenkét forint 36 kr.*, egy görög keletire *negyvennyolcz forint 66 kr.* és egy protestánsra *negyvennégy forint 67 kr.*

Hasonló eredményekre jutunk egyéb könyvtárainknál is, de feleslegesnek véljük a szomorú adatok halmozását. Ebből is láthatja akárki, hogy könyvtáraink nem lehetnek modernek, a legszerényebb igényeket sem képesek kielégíteni. Hiszen egy-egy 30—40,000 kötetes gyűjtemény még csak annyi javadalommal sem rendelkezik, hogy szerény irodalmunk összes jobb termékeit megvásárolhassa! Pedig erre alig kell több évi 500 forintnál. Csakhogy ekkora vagy ennél nagyobb beszerzési dotációja 1885-ben húszezer kötetten felül levő könyvtárak közül is csak *tizennyolcz*nak volt s ma sincs több, mint huszonöt-harmincznek. Még ebből a 18-ból is kettő magán-, egy pedig kölcsönkönyvtár volt.

Mit várhatunk így könyvtárainktól? Nem hogy az elsők közt lehetne bennünket említeni a könyvtárak dolgában, hanem az utolsók közé szorulunk. A legkisebb országok, Svájc, Belgium, Dánia, Svéd- és Norvégország megelőznek bennünket. Legfeljebb azzal dicsekedhetünk, hogy a Balkánállamok közt mi vagyunk a legelsőek. Szomorú dicsőség.

Némi kárpótlást nyujtana, legalább a tudósoknak, ha könyvtáraink más tekintetben tűnnének ki. Ha már a modern igényeknek semmiképp meg nem felelnek, legalább tudományos kincsekben, kéziratokban, régi és ritka nyomtatványokban bővelkednének. Hogy, ha már a jelennel nem dicsekedhetünk, a múltra tudnánk büszkén mutatni. A szegénység végre is nem szégyen, s ha nem telik ma a gyűjteményeink fejlesztésére, majd fog telni a jövőben

s még helyre lehet ütni a mulasztásokat. Vajjon hát bibliografiai s irodalomtörténeti szempontból mit ér az 1350 magyar könyvesház?

Nagy számmal vannak köztük a püspöki, egyházmegyei és kolostori könyvtárak, amelyeknek első alapítása, keletkezése régi időkbe, akárhányé még a középkorba nyúlik vissza. Van legalább harmincz, szép gyűjteményekkel dicsekvő olyan iskolánk is, amelyet még a XVI—XVII. században alapítottak. Sok város könyvesháza már a XV—XVI. században fennállott. Csak természetes volna tehát, hogy ezek mindenféle régi könyv-kincsekben bővelkedjenek. S még sincs így.

Az ősidőkben alapított püspökségek székhelyeit feldúlta a tatár, a török s a német. A drága misekönyvek, a tudós érsekek, püspökök pompás kódexei elpusztultak, elkallódtak. Imitt-amott kerül elő egy-egy darab Vitéz János, Janus Pannonius, Bakócz Tamás, Geréb, Garázda, Báthori, Kanizsai, Kálmánczai stb., stb. gyűjteményeiből, az is többnyire külföldön. Itthon alig maradt meg valami. A főpapok hiába hagyományozták könyveiket az egyházakra, káptalanokra, a sok futásban, a városról-városra való menekülésben szerte szóródnak, megsemmisülnek, elvesznek a könyvtárak. Kiáltó példa rá az esztergomi érsekségé. Mikor aztán a háborús veszedelmek elmúlnak, csendesség van idebent, a magyar főpapság vetélkedve alapítja s szervezi újra a könyvtárakat. De a régi kincsekből már alig tud valamit visszaszerezni. Így aztán hiába kutatjuk, hiába vizsgáljuk ezeket a gyűjteményeket. Kevés, nagyon kevés bennük a régi. A legtöbb valójában csak XVIII. századi alapításnak tekinthető.

Még rosszabbul jártak s ennek következtében még szegényebbek a szerzetesek könyvtárai. A világi papságéit csak barbar, vad törökség, zsákmányt, aranyat-ezüstöt kereső zsoldosnép dúlta fel. Ezeket ellenben rosszindulatú, de nem tudatlan, sőt nagyon is szakértő, számító ellenfél, aki nem azt tette tönkre s vitte el, ami véletlenül került a kezei közé, hanem azt, amit kiválasztani jónak látott, úgyszólván mindent, ami becses volt.

Szinte hihetetlen, mennyi klastrom került ki a végpusztulást a török háborúban. Még a melyiket megsarcoltak, meg-raboltak, az sem igen vesztette el könyveit. Pannonhalmát száz esztendő alatt ötször megostromolták, felgyújtották, még sem

pusztult el a könyvtára, az utolsó, 1705-iki dulás után még az időben elég tekintélyes, körülbelül harmadfélezer kötet könyve maradt, ami aztán szépen szaporodott is az utolsó nemzeti felkelést követő csendes korszakban.

De egyszerre, a legbékésebb időben jött a csapás, amely a szerzeteseket minden vagyonuktól s nemzetünket, sok más egyéb mellett, irodalmi emlékeinek jó részétől megfosztotta. II. József felozlatta a szerzetes rendeket.

A nagy császár, a *leghumánusabb* fejedelem, a legszebb és legtisztább szándékokból vette el a henye (contemplatív) és nem henye életet folytató szerzetesek vagyonát. Csupa vallási és közoktatási czélokra szánta. Igaz, hogy a rengeteg kincsek egy harmada a biztosok s úzerek zsebében ragadt, s az is tagadhatatlan, hogy kaszárnnyákra is elég bőven jutott, sőt nemes hölgy-alapítványok, katonai nevelőintézetek is szép summákat nyeltek el, de jutott a vallásalapra is. A könyvek ép ilyen elbánásban részesültek, mint a birtokok, a házak, az arany-ezüst edények s más ingó-bingó jószág. Oda adták őket az egyetemnek. De — előbb kiválogatták belőlük, aminek odaát, a Lajthán túl hasznát lehetett venni, és hogy a sok papos könyv ne rontsa meg a lelkeket, a mindenható *Wan Suieten* megsemmisített mindazt, ami »*csak a képzelődésnek s a tudósi hivalkodásnak szolgál*«. A derék tudós úr kiselejtezteti azokat a könyveket, »*melyeknek nincs egyéb becsük, hanem csak bizonyos könyvészek által határozatlanul ritkaságoknak kürtöltetnek ki, ilyenek a régi kiadások és több egyéb, egyetemi könyvtárakra kétes becsűek*«. Mi maradt így meg? Az, aminek ma legkevesebb hasznát vesszük, a múlt két század tudakosságának emlékei s egy nagy halom rossz, értéktelen klasszikus-kiadás. Kódexek, régi nyomtatványok nem illenek egy egyetem könyvesházába.

Természetesen, mikor aztán Ferencz császár restaurálta a szerzetesrendek egy részét s elkobzott vagyonukat könyveikkel egyetemben visszaadatta, már akkor úgy a javak, mint a könyvtárak alaposan ki voltak »selejtezve«. A pannonhalmi benedekrendiekről tudjuk például, hogy 4000 kötetükből 700-at kaptak vissza. Ma persze egy darab sincs könyvtárunkban középkori kéziratokból. Így járt a magyar Monte-Cassino, így jártak a többiek is.

Valóban, esodának lehet mondani, hogy még egyáltalán van valami becses könyvtárainkban. Ami van, az is csak kis részben hazai, java részét úgy szerezték áldozatkész férfiak külföldről. Silány kárpótlás az elpusztultakért. Így aztán a külfölddel való összehasonlítás nagyon kedvezőtlen, eredménye elszomorító.

Van egyetlen nyilvános nagy könyvtárunk, a Magyar Nemzeti Múzeumé, amely közel 100 év óta gyűjti főleg a magyar vonatkozású könyveket. 400,000 darabnyi törzsállomány mellett van benne 16,000 kézirat és 900 ősnymotatvány. Igen szép mennyiség, bárhol is számot tenne, de, csekély, meggondolva, hogy nemzetünk *első* s egyetlen valóban nagy gyűjteményéről van szó. Összehasonlításul itt adjuk a külföldi legnagyobb nyilvános gyűjtemények adatait:

Párizsi nemzeti könyvtár . . . (2.600,000 köt.)	102,000	kézirat.
Londoni brit muzeum . . . (1,800,000 köt.)	50,000	»
Berlini kir. könyvtár . . . (1,000,000 köt.)	30,000	»
Müncheni kir. könyvtár . . (1,000,000 köt.)	40,000	»
és 13,000 ősnymotatvány.		
Szent-Pétervári cs. könyvtár (1,000,000 köt.)	26,000	»
Bécsi udvari könyvtár . . . (515,000 köt.)	23,600	»
és 6800 ősnymotatvány.		
Madridi nemzeti könyvtár (500,000 köt.)	30,000	»
és 1900 ősnymotatvány.		
Kopenhágai kir. könyvtár . (550,000 köt.)	20,000	»

Szegénységünket ezeknél a számoknál jobban dokumentálja azon körülmény, hogy a muzeumi 16,000 kéziratnak mindössze 2·5 százalékát teszik a középkori kódexek, s e tekintetben nem hogy a világ elsőrendű nagy könyvtáraival, hanem akármelyik német egyetemmel sem álljuk ki a versenyt. S a minősége ennek a csekély anyagnak? Arról, azt hiszem, jobb nem is beszélni.

Főiskoláink, az egyetlen budapesti egyetemet kivéve, még szegényebbek. Ennek van körülbelül kétezer darabból álló kézirat-gyűjteménye (amiből 140 a középkori); már a második magyar egyetem könyvtárából kéziratok és régiségek teljesen hiányoznak. A debreczeni ref. kollégiumnak, melynek kötetszáma ma mintegy 65,000, az 1885-iki statisztika szerint 2691 kézirata és 100 ősnymotatványa, a nagykőrösi főgimnáziumnak (19,000 köt.) 850, a sárospataki kollégiumnak (60,000 köt.) 641 és a kecskeméti iskolának (18,000

köt.) 4100 kézirata van, de e számok, ha ugyan nem sajtóhibából kerültek a György Aladár könyvébe, ugy másféle tévedésen alapítottak s 80 százalékjukat oklevelek és iskolai jegyzetek képezik. A debreczeni kollégium kézirataiból az 1891-iki miniszteri jelentés mindössze négyet tart említésre méltónak: a debreczeni kódexet és a wittenbergi magyar bursa jegyzőkönyvét a XVI., Szilágyi Benjamin István Synodaliáit és a Lugossy-kódexet a XVII. századból. Ezen kívül van *kevés* középkori oklevél. Sárospatakon a század elején Kovachich csak 81 kéziratot (köztük két középkorit) látott, hihetetlen a viszonyokkal ismerős előtt, hogy ez a szám 70 év alatt megkilencszereződött volna. A nagyköroői főgimnázium hatalmas kézirattáráról hiába keresünk adatokat az iskolának 1898-ban megjelent történetében,¹ el nem gondolhatjuk, honnan vette ezt az adatot György Aladár. A kecskeméti ev. ref. főiskola kimutatása a legkülönösebb. A statisztika szerint a könyvtár részletesen is kimutatott állaga 11,000 munka 17,795 kötet és füzetben, amihez járul *négyszázötven kézirat*. A m. kir. közoktatásügyi miniszter úr 1891. évi XX. jelentése szerint² pedig az egész könyvtár mindennel együtt *ezerkilencszázötvenöt* darabból állott. Tehát az összes darabszám kevesebb, mint fele a 85-iki statisztikában feltüntetett kéziratok mennyiségének.

Hogy bizzunk ezek után az olyan adatokban, melyek szerint a kolozsvári unitárius főiskolának 600, a brassói főgimnáziumnak 580, a késmárki ág. liceumnak 435, a kolozsvári ref. kollégiumnak 389 kézirata van. Nagyon valószínűtlen. Ezek a számok komolyan nem vehetők. Mert az érthetetlen lenne, hogy p. o. a nagyenyedi főiskola, amelynek könyvtárát 1849-ben a mőczok teljesen tönkretették s a mely tulajdonkép csak 1852-ben alakult, (jelenleg kb. 20,000 kötet,) 110 kézirattal bir, míg a pozsonyi ág. lyceum még egyszer akkora könyvtárában csak mintegy 60, a XVII. sz. derekán alapított soproni főiskolai gyűjteményben alig 20, a kassai jogakadémia ugyancsak régi könyvtárában mindössze 40 kézirat található.

Középszámítással alig van 15 olyan iskolai könyvtárunk, amelynek ötvennél több kézirata lenne, a legtöbben jó ha van

¹ Ádám Gerzson és Joó Imre, A nagyköroői ev. ref. főgimnázium története. Nagy-Körös. 1896.

² Magyar Könyvszemle, 1898. évf. 152. l.

egy-két XVII—XVIII. századi protokollum, névkönyv, album studiosorum vagy más eféle. Kódexek a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak ezekben a gyűjteményekben. A marosvásárhelyi ref. kollégiumban, ahol *állítólag* közel 300 kéziratot őriznek, csak *egy* középkori van. Így vannak a többiek is.

Ősnyomtatványokból itt-ott akad egynehány mutatónak. Milyen kevés a régi magyar könyvek száma, azt a Szabó Károly Régi Magyar könyvtárából könnyű megállapítani. Szóval elmondhatjuk, hogy Könyvtáraink nem csak nem modernnek, hanem e mellett még régiségekben is igen szegények.

Nincs is rá kilátás, hogy valamikor utólérjük a külföldet. Már elmúltak az alkalmas idők könyvtárak alapítására. A szerzetesrendek könyvgyűjteményeinek elkobzása másútt a nyilvános könyvtáraknak vált hasznára. A sok becses könyv, drága kézirat nem veszett el, csak gazdát cserélt, jobb kezelés alá jutott s köztulajdonná vált. Nálunk a szekularizáció csak nagy, igen nagy károkat okozott, haszna senkinek sem volt belőle. Egy újabb, hasonlóképp a szerzetesek ellen irányuló foglalás, ha ugyan akadna még egyszer valaki, aki ilyen jogtalanságra vetemednék, még ha semmi sem veszne el s minden közgyűjteményekbe vándorolna, sem járna haszonnal. Importálni csak keveset lehet. A nevezetesebb dolgok, kiváltképp a magyar vonatkozásuak, biztos kezekben vannak; ha kerül is valami eladásra, az árak óriásiak, a konkurens igen sok, mi, szerény pénzbeli eszközeinkkel, alig tudunk valamit szerezni. A mostani készleteket tehát csak igen kis mértékben fogjuk szaporíthatni.

Van azonban egy igen fontos és immár végképpen elodázhatatlan teendőnk. Ez, meglevő régi emlékeink, elsősorban kézirataink hozzáférhetővé s felhasználhatóvá tétele.

Irodalomtörténetünk s kulturhistóriánk, részben politikai történetünk sikeres művelésének legnagyobb és leggyökeresebb akadályai forrásaink kiadatlan s feldolgozatlan volta és a meglevő forrásművek gyarlósága s tökéletlensége. A forráskiadványok közt pedig elsőrendű fontossággal bírnak a könyvtárak katalogusai, főként a kézirat-katalogusok, mert a nyomtatványokét a bibliografiai munkák részben pótolják. Főlösképpen a kézirat-katalogusok fontosságát fejtegetni. Nélkülök az összes, a multa visszatekintő tudományok meg vannak fosztva legbecsesebb forrásaik

használatától. Addig, míg a rendelkezésünkre álló hazai kézirat-anyag nem ismeretes, irodalomtörténetünk és nyelvészetünk tapogatódzni kénytelen, meddő kísérletezés marad: ki van téve annak, hogy újabb »felfedezések« alaposan semmivé teszik vívmányait és eredményeit. Ki tudja p. o. hogy nem bukkan-e elő egy szép napon valamelyik vidéken rejtődző könyvtár homályából egy árpádkori nagyobb nyelvemlék, amelynek megismerése nyelvészetünkben új korszakot fog alkotni? Ki merné állítani, hogy ez lehetetlen? Sőt el lehetünk készülve még nagy meglepetésekre, ha könyvtáraink kincsei ismeretessé válnak. Nagyon valószínű, hogy még igen sok, nagy fontosságú és jelentőségű irott emlék fog felszínre kerülni.

A véletlenre bízni az emlékek feltalálását, a legnagyobb hanyagság lenne. Igyekeznünk kell mielőbb az egész gyűjteményeinkben rejtődző anyagot felkutatni, leírni, ismertetni, szóval el kell készíteni a magyarországi közkönyvtárak kéziratainak általános jegyzékét. Ezt azonban csak akkor lehetséges végbevinni, ha valamely a kellő anyagi erővel rendelkező intézet vagy hatóság veszi kezébe az ügyet. Egyesek, bármennyire buzgólkodjanak is, képtelenek rá, legfeljebb szaporítják a folyóiratainkban, különösen a Könyvszemlében megjelent többé-kevésbé részletes és nem mindig használható ismertetések számát. Ezekben nincs is hiány. Egyes kutató tudósok, a Történelmi Társulat vidéki kirándulásai, főleg pedig az 1885-iki könyvtár-statisztika révén egymás majdnem minden könyvtárunkról jelent már meg. De a legtöbb ismertetés csak pár szónyi, nagyon vázlatos, s rendszerint arról sem ad tájékozást, lehet-e reménye a kutatónak valamit találni az illető gyűjteményben. A részletesebb tudósítások legtöbbje megbízhatatlan. A György Aladár statisztikájából már szolgáltunk néhány példával. Pedig ezek *hivatalos* adatok. Nem sokkal többet érnek a többiek sem. P. o. a Könyvszemle 1880. évi folyamának 52. lapján a budapesti szentferenczrendiek könyvtáráról azt olvassuk, hogy abban egyetlenegy kézirat van, ősnymtatványok pedig épenséggel nincsenek. Már pedig abban a gyűjteményben, mint e sorok írója saját szemével látta, legalább 60 db XVI—XVIII. századi kézirat s körülbelül 80 érdekes, a XV—XVII. századi ferenczrendi könyvtárakból való ősnymtatvány található. Hasonló tévedéseket bőven sorolhatnánk fel.

Rendszeres katalogusok dolgában igen szegények vagyunk. Alig egynehány gyűjteményünknek van kéziratairól katalogusa s ami van is, elavult, vagy a használhatatlanságig gyarló. A Magyar Nemzeti Múzeumé még a század elejéről való, tehát a mai készletnek csak egy kis részét tartalmazza. A Magyar Tudományos Akadémia, bár nagy költségekkel és munkával rendeztette kézíratait, jegyzéküket még nem bocsátotta közre. Az esztergomi főegyházi könyvtár kéziratairól még mindig csak a Kovachichok 1810—12-ben készült lajtsroma van kiadva, amely a lehető legrövidebben sorol el 338 darabot, holott ma a kötetek és csomagok száma közel 3000. Úgy szólnán teljesen ismeretlenek az egri, pécsi, kalocsai, nyitrai nagyváradi, szatmári, székesfejérvári, szombathelyi, váczai püspöki illetve káptalani könyvtárak. Hát még a sok szerzetes könyvtár, különösen a magyar emlékekben gazdag ferenczrendi könyvgyűjtemények.

Külföldön, ahol az általános kézirat- és ősnymotatvány-katalogusok nagy fontosságát régebben belátták, a miniszteriumok egyszerűen elrendelték a jegyzékek elkészítését; minden könyvtár megcsinálja vagy megcsináltatja a magáét s a miniszteriumra csak a kiadás terhe hárul. Nálunk ez teljes lehetetlenség lenne. Elsősorban a könyvtárak nagy részével nem rendelkezhetik a miniszter; a tudományok iránti buzgalomból pedig alig ha tizedrésze a vidéki gyűjteményeknek vállalkoznék a munkára. De ha a jó szándék meg lenne is, nem volna a katalogizálás keresztül vihető, mert nem akadna hozzá szakember. Még a nagyobb s tekintélyesebb vidéki gyűjtemények egyszerű rendezésére is a fővárosi könyvtárakból szoktak valakit felkérni; még erre sem mindig akad vállalkozó a vidéken, hát még a nagyobb előkészültséget igénylő katalogus készítésre! A laikusok munkájában pedig nem igen van köszönet. Milyenek a szakértelem nélkül készített könyvjegyzékek, arról tudnánk igen bosszantó dolgokat írni; fájdalom, nálunk a legtöbb ilyen ismerünk kézirat-jegyzéket, melyben hemzsegnek a 2—300 éves korbelti tévedések, s még azt sem lehet megtudni belőle, milyen nyelvű egyik-másik kódex. Egy nagy vidéki könyvtárnak pár év előtt megjelent 950 oldalas jegyzékében a gyűjtemény tizenkilenc kódexe *egy lapon* van leírva. Ugyancsak egy nagyobb főiskolai könyvtár ismertetésében, ahol egy közönséges zsidó megilah (imaterhes) leírása több mint egy oldalt tölt be, az egyetlen középkori kéziratnak *másfél sor* jut.

Az általános kézirat-katalogus készítésénél tehát a vidéki könyvtárakra számítani nem lehet, a kérdés megoldására más módot kell keresnünk.

Talán nem végzünk fölösleges munkát, ha röviden elmondjuk, miként képzeljük mi az általános katalogusok elkészítését. Nagyon örülnénk, ha sikerülne a figyelmet erre a fontos kérdésre irányítani, mentül többen érdeklődnek iránta, mennél többen foglalkoznak vele, annál közelebb jut a megvalósításhoz.

Abból az 1350 közkönyvtárból, amelyet a statisztika kimutatott Magyarországon, alig négyszáznak vannak kéziratai. Hozzávetőleges számítással tehetjük az ezen gyűjteményekben őrzött összes kéziratok számát 50,000-re. E számnak fele azonban a három nagy fővárosi könyvtárra esik, amelyekről fel kell tennünk, hogy katalogusukat minden külső segítség nélkül maguk elkészíthetik. Marad tehát legfeljebb 25,000 jegyzékbe veendő kézirat.

Fentebb kimutattuk, milyen csekély százalékot tesznek ki könyvtáraink manuskriptumai közt a középkoriak. Nagyobb nehézségekkel s több munkával csak ezeknek katalogizálása jár: a XVIII—XIX. századiaké alig kíván több időt és fáradságot, mint a hasonló korú nyomtatványoké; gyakorlott, kellő jártassággal bíró bibliografus naponta 15—20 darabbal minden nehézség nélkül elkészülhet. Számításba véve az átlag 5 százalékot tevő kódexeket is, mondhatjuk, hogy egy ember egy nap alatt 10 kéziratot vehet jegyzékbe. Az egész ország kéziratainak katalogizálására tehát összesen kétezeröttszáz napi munka szükségesletik.

A munkálatok szervezésére, vezetésére, felülbírlására, a beérkezett anyag szerkesztésére és kiadására van hivatva, a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége. Ez érintkezhetik legkönnyebben a vidéki könyvtárakkal, közbenjárását úgy is ki kellene kérni, így tehát a legtermészetesebb volna a katalogizálás vezetését rá bízni.

Az országos főfelügyelőség vezetése alatt összeállítandó szerkesztő-bizottság előleges feladatait röviden a következőkben foglaljuk össze. Megállapítja a katalogusok készítésére vonatkozó összes szabályokat, kieszközli a kijelölt könyvtáraknál a használati engedélyt és kiválasztja a szükséges munkaerőket.

A katalogusok elkészítésére évente tiz-tizenöt szakemberre van szükség, akik a nyári, két hónapi szünet idejére a bizottság

rendelkezésére bocsátják magukat. Elsősorban a nyilvános könyvtárak tisztviselőire számítunk, akik úgy is szoktak évente tanulmányutakat tenni. Nekik is, a tudománynak is jóval nagyobb hasznuk lesz abból, ha a külföldi könyvtárak helyett néhány évig az itthoniakkal foglalkoznak. Tanáraink közt is bizonyynyal találkoznak a szükséges ismeretekkel rendelkezők, akik hajlandók lesznek vakációjuk egy részét a sok tanúltsággal járó katalogizálási munkálatoknak szentelni.

A bizottság, miután a megvizsgálandó gyűjtemények felől kellőleg informálva van, a jelentkezők közt, kinek-kinek idejéhez mérten, felosztja a kijelölt könyvtárakat. Magától értetődik, hogy a szükséges utasításokkal minden megbízott ellátandó. A kiküldöttek az általuk meglátogatott könyvtárakról tartoznak hozni: először egy általános ismertetést, amely főleg a könyvtárnak, különösen kéziratának eredetét világítsa meg, másodsor a kéziratoknak kimerítő, a direktíváknak megfelelő katalogusát.

Az ily módon a nyári hónapokban elkészült munkákat a bizottság felülbírálja, s ha rendben találtattak, egy kebeléből választott szerkesztőnek adja át. Ennek feladata (természetesen a szerzők közreműködésével) a munkáknak sajtó alá való rendezése. Az egyes könyvtárak kézirat-jegyzékai, előre bocsátatván mindeniknél az általános adatok, minden sorrend nélkül, úgy amint beérkeznek, közrebocsáthatók; a terjedelmesebbek külön, a kisebbek csoportosan, egy kötetbe foglalva.

A munkálatokat tíz szakemberrel, akik évente két hónapot dolgoznak, öt év alatt belehet fejezni. Remélhető azonban, hogy nemcsak tíz alkalmas ember jelentkezik s akkor rövidebb idő alatt is elkészülhet az általános katalogus.

Mikor az összes közkönyvtárak jegyzékai ily módon megjelentek, akkor elkészítendő az egész anyagról a kimerítő indexek, név- és tárgymutatók, melyek nélkül a nagy munkát igen nehéz lenne használni.

Nem tartozik feladataink közé a költségvetés elkészítése, erre elég idő lesz akkor is, ha az ügyet *eloben* magukévá teszik a kivitelre hivatott faktorok. Azt azonban megemlítjük, hogy számításunk szerint évenkénti 7—8000 forinttal öt-hat év alatt az egész nagy munkát el lehet készíteni.

Hogy akad-e ilyen, aránylag csekély összeg erre a nagy-

fontosságu dologra, az *nálunk* nem épen biztos. Ki tudja, meddig marad e »plánnum« »jámbor szándék«? Talán mi meg sem érjük a megvalósulást.

Addig, míg ez elérkezik, meg kell elégednünk a könyvtárak kincseinek szórványos ismertetésével. A haszon, ami ezekből irodalomtörténetünkre hárul, elég nagy, s úgy tekinthetjük őket, mint előmunkálatokat az egykor munkába veendő általános jegyzékhez.

Azon ismertetés, amelyet az alább következő lapokon vesznek a Magyar Könyvszemle olvasói, hasonlóképen csak előmunkálat akar lenni. A könyvtár, a melylyel foglalkozik, egyike a legérdekesebbeknek s a leggazdagabbaknak hazánkban. Sokan kutattak benne, ismertették is néhányan, de sem alaposan átvizsgálva, sem tökéletes ismertetve nincs.

Legfőbb óhajtásom lett volna kéziratainak és inkunabulumainak kimerítő s kifogástalan katalógusát adni. Ezt azonban nem tehettem; az az idő, amelyet az elmúlt ősszel Gyulafejeváron tölthettem, csak épen arra volt elegendő, hogy a középkori kódexeket jegyzékbe vegyem. Még ezekről sem voltam képes tökéletes katalógust adni, nem terjeszkedhettem ki a bibliografiában elengedhetetlen aprólékosságokra; p. o. nem számolhattam át (kivéve egy-két nevezetesebb darabot) a lapokat. Az újabb kéziratokról csak egy általános átnézetet adhatok, amely afelől tájékoztatja ugyan az érdeklődőket, mit találhatnak a gyűjteményben, az egyes darabokról azonban nem nyújt felvilágosítást. Megvizsgáltam az ősnymtatványokat is, amelyek eddig irodalmunkban egyáltalán nem voltak ismertetve, mindössze az 1882-iki könyvkiállításon volt néhány nevezetes darab s ezeknek czímei találhatóak a kiállítás kalauzában. Nem annyira a nyomdászat történetének szempontjából nevezetes ez a becses gyűjtemény, mint eredete tekintetéből, ugyanis köteteinek nagy része középkori magyar könyvtárakból származik. Ezért is, mellözve a könyvészeti leírásokat, *bejegyzéseik* reprodukálására szorítkozom.

A könyvtár történetére s az alapító életrajzára vonatkozó adatok régibb folyóiratainkból vannak összeszedve, kiadatlan csak kevés akad köztük. A püspöki levéltárban bizonyára lehetne olyan leveleket találni, amelyek Batthyány Ignác életéhez becses adalékokat szolgáltatnának, ide azonban nem juthattam be. Pedig ez a kiváló ember egy alaposabb életrajzot nagyon megérdemelne.

Szóval, be kell vallanom, tökéletlen munkát végeztem. Célomat azonban elértem, ha sikerült az érdeklődést a nevezetes könyvtárra irányítani. Azt vélem, ismertetésem biztos tájékozást fog nyújtani a könyvtár tartalmáról s nem nagy munkával raisonné-katalogussá kibővíthető leend.

Nem mulaszthatom el e helyen köszönetemet kifejezni a könyvtár vezetőinek, főtisztelendő *Ujfalussi Tódor József* kanonok úrnak, ki ez idő szerint a Batthyaneum igazgatóságát viseli, valamint a könyvtárnoknak, főt. *Kóródy Péter* tanár úrnak, kik az őrizetükre bízott kincseket a legnagyobb liberalitással bocsátották rendelkezésemre s lehetővé tették a legérdekesebb paleografiai emlékek lefényképezését.

II.

Erdély középpontján, az Ompolynak a Marossal való egyesüléséhez közel, magas hegyek által körített szép völgyben fekszik Gyulafejérvár. A kis terjedelmű *vár* egy nem igen magas, szabályos formájú dombon áll, körülvéve a Vauban rendszere szerint készült sánczokkal, föld-bástyákkal és falakkal; ehhez csatlakozik a széles utcákkal ellátott alsó-város, a mely nagyobbára földszintes házai-val, a kövekben való bőség daczára is esős időben igen sáros utai-val inkább valamely nagy alföldi falura, mint szabad királyi városra emlékeztet. Csak ha a kanyargós úton végig menve, a hatalmas kapukon át a várba lépünk, vesszük észre, hogy régi, egykoron pompás városban járunk, a melynek itt-ott még fennálló ősi palotái, nagyszerű temploma az elmúlt és soha vissza nem térő dicsőségre emlékeztetnek.

Az idegen, a ki hazánk szomorú történeteiben nem eléggé járatos, talán el sem hinné, hogy ez a város kétszáz éven át az erdélyi fejedelmek székhelye volt, kiknek udvara fény és pompa dolgában nem egyszer túltett a nyugati uralkodókné; el sem tudná képzelni, mint lehetett ez a kis városka egykor a gazdag Erdélynek központja és fővárosa.

Pedig Gyulafejérvár főváros volt, a szó szorosabb értelmében, templomokban, palotákban bővelkedő, gazdag, nagyfokú jólétnek örvendő, szellemileg is központot képező metropolis, a melyet csak nagy csapások, szörnyű pusztítások tettek tönkre, annyira,

hogy ma a régi alvárosnak még eredeti fekvését, egykori helyét is alig lehet megállapítani.

Eredete az ókorba nyúlik vissza. Már a rómaiak idejében virágzó telep volt, fürdőkkel, színházakkal, a melyeknek alapfalait a szorgalmas kutatások csak a közelmúltban hozták napfényre. *Apulum*, ha elhagyatva is, bizonyára fennállott még a magyarok bejövetele idején s ez lehetett oka annak, hogy Gyula vajda székhelyévé tette, Szent-István pedig megalapította benne az erdélyi püspökséget.

Innen kezdve, több mint ötszáz éven keresztül, mint püspöki székhely gyakorolt bizonyos fensőbbiséget a joghatósága alá tartozó erdélyi részek fölött. Királyaink sokféle kiváltsággal látták el, s hogy a püspökök minden módon iparkodtak a város fényét emelni, annak bizonyítéka a mai rongált állapotában is nagyszerű székesegyház.

Adatok híján nem igen lehet képet alkotni a város középkori állapotáról. Hogy iskolái, tudományos intézményei voltak, az kétséget sem szenved, püspöki székhely ilyenek nélkül el sem képzelhető. A káptalannak okvetlenül volt iskolája, a hol az egyházmegyében szükséges papság kiképeztetését nyerte; foglalkozhattak tanítással a szerzetesek is, különösen a domonkosrendiek, — kiknek két zárdájuk volt a városban. Egyik tanintézetük még a XVI. században is fennállott. Főpapjai közt több nevezetes tudós, kiváló humanista akad: Geréb László, Várdai Ferencz, Lászlói János, Gosztonyi János, Statilius János, Bornemisza Pál. Nem sokkal Erdély különválása után, még Izabella lakhelyévé választotta a kies fekvésű várost. Tulajdonképeni székvárossá azonban csak a következő században lett. Előbb a hanyatlásnak egy rövid korszakán kellett átesnie. Ugyanis János Zsigmond áttérvén a protestáns vallásra, 1556—57-ben eltörölte a püspökséget és a káptalant, javaikat elkobozta, a templomokat, nemkülönben a részben szerzetesek által fenntartott iskolákat a protestánsok kezére bocsátotta. 1579-ig kálvinisták és unitáriusok birják az intézeteket; ez évben azonban sikerült Báthory Kristófnak behozni a jezsuitákat, a kik átvették az iskolák vezetését. 1599-ben aztán mindent elpusztított s feldúlt Mihály vajda, a ki a várost bevette s felégette. Ekkor veszhetett el a legtöbb régi emlék, a székesegyház s a zárdák könyvei és iratai.

A nagy csapások után azonban hamar elérkeztek a jobb idők, a melyekben Gyulafejérvár az ország legnevezetesebb városai közé emelkedett. Bethlen Gábor, a nagy fejedelem, az Izabella és János Zsigmond által építtetett s a Báthoryak alatt renaissance izlésben díszített, de Mihály vajda ostromakor leégett palotát nagy pompával helyreállíttatta, a várost sokféle kiváltságokkal látta el s valóban uralkodóhoz méltó székhelylé tette. Az egykori domonkos rendiek iskolájából fejlett protestáns tanintézetet pedig az országgyűlés hozzájárulásával akadémiai rangra emelte, számára nagyszerű épületet készíttetett, óriási alapítványokat tett s azt a legjelesebb hazai és külföldi tanárok vezetésére bízta.

Ez időben érte el Gyulafejérvár virágzásának legmagasabb fokát. Minden tekintetben fővárosa az ország keleti részének, de elsősorban tudományos központ, azzá teszik a nagyszerű főiskola s ennek kiváló tanárai, kik közt ott látjuk Alstediuszt, Apáczai Cseri Jánost, Basire Izsákot, Bisterfeldet, Kereszturi Pált, Geleji Katona Istvánt, Opicz Mártont. Fájdalom, a virágzás rövid ideig tartott, II. Rákóczy György telhetetlen nagyravágyása rázúdította a szerencsétlen Erdélyre a törököt. 1658-ban végig pusztított Ali pasa az országon, a többek közt feldúlva s porrá égetve Gyulafejérvárt is. A híres akadémia áldozatul esik, tanárok és tanulók szétfutnak, a könyvtárak, levéltárak elégnek, a mi megmaradt, azt széthurczolták. A város a végpusztulás szélére jutott.

Nem is szedte össze magát többé soha. A főiskola Nagy-Enyedre tétetett át, az elveszett kincseket pótolni nem lehetett. A város hajdani jelentőségét teljesen elvesztette. Kapott ugyan iskolát a régi helyett, Apafi Mihály ide telepítette a Sárospatakról elűzött kollégiumot, de ez a régivel jelentőség dolgában össze sem hasonlítható.

Nagy változások áltak be Gyulafejérváron a Habsburg-háznak Erdélyben uralomra jutása óta. Már I. Lipót alatt megkísérelte az akkori címzetes püspök Illyés András székének visszafoglalását; 1697-ben *canonica visitatio* czime alatt bement Erdélybe, a gubernium azonban távozásra kényszerítette. A mi neki nem sikerült, azt keresztülvitte utódja, Mártonfi György, a kit III. Károly császár 1715-ben ünnepélyesen visszahelyezett székébe. A püspökség részben még Károlytól, részben Mária Teréziától javainak legnagyobb részét visszanyerte, köztük a gyulafejérvári várnak

a felét. Maga a vár 1710—30 közt gróf Steinwille vezetése alatt a Vauban rendszere szerint átépített; ugyanekkor stratégiai szempontból az egész alsó-várost a vár nyugati oldaláról a keletre telepítették át, a régi városból még alapfalakat sem hagyván fel, a miből fekvése pontosan meg lenne állapítható.

Mártonffi György és közvetlen utódai nem igen értek rá a város felvirágoztatására sem a szellemi élet fejlesztésére, idejüket és tehetségüket igénybe vette a püspökség javaiért való folytonos pörlekedés, a templom és a püspöki valamint a káptalani épületek helyreállítása, szóval az anyagi ügyek és gondok. Csak midőn már a püspökség ügyeibe némi rendet hoztak, főleg mióta Mária Terézia 1743-ban végleg rendezte az erdélyi püspök helyzetét, megszüntetvén a működését és hatalmát korlátozó összes törvényezikket, csak azóta kezdenek a főpapok az iskolákkal, jótékony intézetekkel s efélékkel törődni.

A nagyérdemű báró Sztoyka Antal 1750-ben papnevelő intézetet alapított, ellátva azt a fentartására szükséges alapítványokkal. Hogy a tudományok iránt is hajlandósággal viseltetett, arról tanuskodik eredetileg a papnöveldének hagyományozott, később a Batthyaneumba bekebelezett pénzgyűjteménye. Báró Bajthai Antal az elődje által szervezett szemináriumot tovább fejlesztette, a káptalanban egy iskolakanonok (canonicus scholasticus) számára stallumot alapított s a bécsi Pazmaneumban három erdélyi-egyházmegyei alumnus részére helyet eszközölt ki. Manzado Pius alatt vette át a felosztott jezsuita rend gyulafejevári gimnáziumát a káptalan; benne a legújabb időkig a kanonokok tanítottak.

Mindezek azonban együttvéve sem tettek annyit püspöki székhelyük emelésére, mint azon utódjuk, a kinek, tudományos érdemeit tekintve, nem csak az erdélyi, de az összes hazai püspökök közt is igen kevés párja akad s ez *gróf Batthyány Ignác*.

Ez a széles látkörű, alapos műveltségű, a hazája felvirágoztatásán buzgón munkálkodó főpap, amellet, hogy a püspökség javainak szaporítására mindent elkövetett, főként arra szentelte tehetségét és vagyonát, hogy székhelyét a tudományok és a művelődés központjává tegye. Azt hitte, sikerülni fog Gyulafejevárt újból Erdély Athénjévé tenni; lehetséges lesz arra a magos polczra emelni, amelyen Bethlen Gábor idejében állott. S bizony nem rajta múlt, hogy tervei, szándékai nem sikerültek, nem váltak valóra.

Ő mindent megtett, amit csak tehetett. Alapított egy, a maga korában nagyszerű csillagvizsgálót, amely, ha folyton fejlesztik, ma büszkeségünket képezné; így csak kuriózum számba megy. Gyűjtött egy úgy kötetei számára, mint válogatott voltára nézve első rangú könyvtárt, a mely a csillagvizsgálóval egyetemben egész nyugati Magyarországnak szellemi központjává lehetett volna, a melyre támaszkodva a szerény középiskola s a szeminárium könnyű szerrel főiskolává, akadémiává lett volna bővíthető. Hogy mi sem hiányozzék a tudomány eszközeiből, jól felszerelt nyomdát is állított a könyvtár mellé.

Ne kutassuk, ki és mi az oka, hogy a nagy ember tervei nem valósultak. Tény, szomorú és elcsüggesztő valóság, hogy a sok költség, a nagy buzgóság úgy szólván teljesen kárba vezett. Gyulaféjvár legfeljebb annyi hasznát látja a Batthyány alapította intézetnek, hogy ennek kedvéért évente néhány tudós és turista felkeresi az eldugott városkát. Erdély szellemi élete más helyen összpontosúl. Ma szinte sajnálnunk kell, miszerint a nagyszerű könyvtárt s a csillagvizsgálót ott és nem máshol alapította Batthyány.

Mindez azonban semmit sem von le a dicső emlékü püspök érdemeiből. A szolgálat, amit a magyar tudományosságnak tett így is igen nagy s Batthyány Ignácot jeleseink sorában soha sem fogjuk az utólsók közt említeni.

Életrajzát, miután az szorosán összefügg a könyvtár történetével, amennyire a rendelkezésünkre állott forrásokból lehetett, összeállítottuk s közöljük. A miből legtöbbet merithettünk volna, naplószerű feljegyzéseit, nem használhattuk; ki vannak a könyvtárból kölesönözve. Talán Batthyány részletes biográfiáját óhajtja használójuk megírni. Nagyon szép és nem hálátlan feladat; aki véghez viszi, nemzeti kötelességet ró le vele.

Batthyány Ignác gróf családja annyira ismeretes, hogy felőle bővebben emlékezni teljesen felesleges lenne. A magyar történelemben fél évezred óta szerepelnek a Batthyányak, hadvezérek, főpapok, politikusok, diplomataik bőven akadtak közöttük. De tudták a közművelődést is szolgálni; soraikban irodalompartolókkal, mecénásokkal, könyvbarátokkal is találkozunk. Főként az az ág tűnik ki ebben a tekintetben, amelyből Ignác is származott. Egyenes elődei közt ismeretes *Boldizsár* († 1590.), a törökverő

hadvezér, aki vitéz katona létére ráér nyomdát alapítani az ősi, németújvári birtokon. Emellett szenvedélyes könyvgyűjtő; könyvtárának még mindig elég tekintélyes maradványai maig őriztetnek a németújvári ferenczrendű zárdában. Ennek a zárdának az alapítója, *Ádám gróf* (Boldizsár unokája) maga is amateur, finom műveltségű, írói hajlamú ember; ránk maradt naplója nem csekély tehetségről tanúskodik. Ádámtól egyenes ágban ered a püspöknek atyja *Imre*. Életéről keveset tudunk; előkelő hivatalokat viselt, kedves embere Mária Teréziának, aki előbb királyi asztalnokká, majd a hétszemélyes tábla ülnökévé s titkos tanácsosává tette. Nincs nyoma, hogy az irodalommal foglalkozott volna, mindössze egy latin nyelven irt alkalmi versét ismerjük, de számos neki ajánlott könyv mutatja, miszerint pártolója s gyámolítója volt az íróknak s tudósoknak.

Mint a Mária Terézia körében élő főuraink legtöbbje, ő is külföldről nősült, elvette a stiriai kormányzó leányát, *Saurau Anna Mária* grófnőt. Házasságukat nyolcz gyermekkel áldotta meg az ég; az utolsó kivételével csupa fiúval, kik közt Ignác volt korra nézve a második.

Ignác a napvilágot a család ősi székhelyén, a vas megyei Németújváron pillantotta meg, 1741 június 30-ikán. Az élénk felfogású s tanulni szerető gyermek nem sokáig maradt a szülői háznál; atyja nem lévén barátja a főuraknál divatos házi nevelésnek, a mint fia az elemi ismereteket elsajátította, alig tiz éves korában beadta a pesti piaristák már akkor is jó hírnévnek örvendő intézetébe. Itt végezte el a gimnázium négy alsóbb osztályát, a négy év elteltével pedig, talán hogy szülőihez közelebb legyen, a nagyszombati jezsuiták konviktusába lépett át. Az sem lehetetlen, hogy a szelid lelkű, magába vonuló ifjú már ekkor a papi életre szánta el magát s ezért óhajtott Nagy-Szombatba jutni, ahol a jezsuiták vezetése alatt kitünő theologiai fakultás állott fenn.

Bevégezvén a retorikát, felvétette magát az esztergomi egyházmegye papnövendékei közé s mint ilyen végezte el a két évre terjedő theologiai tanfolyamot. Katona, a későbbi jeles történetirő, 1760-ban társai közt volt, sajnos, nem maradt ránk semmi emléke érintkezésüknek. Nagyon valószínű azonban, hogy az egyenlő hajlamu, a historiáért lelkesedő ifjak sűrűn közlekedtek egymással.

Az egyházi rendeket még föl nem vett, alig tizenkilencz éves Batthyányt Nagy-Szombatban érte azon kitüntetés, hogy a Szent-Györgyről nevezett jáki apátságot ráruházták. Életírói szerint érdemei folytán, ami alig hihető; mi érdemeket szerezhetett volna a fiatal theologus? Sokkal valószínűbb, hogy az Erdődy grófok, az apátság kegyurai, rokoni szolgálatot óhajtván tenni a Batthyány családnak, juttatták neki a jövedelmes beneficiumot.

A kitüntetés és javadalom nem szállott méltatlanra. Az apátság jövedelmét Batthyány arra fordította, hogy segélyével külföldön gyarapítsa ismereteit. Már a következő évben Grácban találjuk, hol a jezsuiták egyetemét látogatta. Itt tartózkodása idejéből fennmaradt egy kéziratú kötete. A negyedréti, vékony könyvecske *Nugae Philosophicae* czímet visel, tartalmát különféle bölcsészeti és természettudományi kivonatok kepezik, továbbá rövid matematikai földrajz és egy értekezés *de usu calicis in Hungaria*.

A gyulafejérvári könyvtár Batthyánynak több más olyan kéziratát őrzi, a melyeket kétségtelenül fiatal papnövendék korában írt, de amelyekről, magukat az eredetieket nem láthatván, nem tudjuk megállapítani, mikor készülhettek. Ilyenek: *Ascetica partim lecta, partim audita* (4-rét, 80 oldal), *Theologica Miscellanea* (4-rét, 184 old.), *Varia pietatis exercitia* (8-rét) s talán a *Variae annotationes historicae, theologicae, morales, criticae* (4-rét) címűek.

A tudományszomj Gráczból Rómába vezérli a törekvő ifjú apátot, ahol örömmel fogadja be a *Collegio Sant' Apollinare*. Képességei és nagy szorgalma kivívják előljáróinak elismerését, s hogy alkalmat nyujtsanak neki az önképzésre, rábizták az intézet dús könyvtárának kezelését. Rövid időn pappá szenteltetett s elnyerte a theologiai doktorságot, amit tanulmányai révén már régen kiérdemelt. Az örök város tudósainak is feltűnt a folyvást munkálkodó fiatal pap, s így történt, hogy alig huszonnégy éves korában megválasztották az *Academia Philaletorum* tagjává.

Római tartózkodását főként arra használta fel, hogy a magyar történelem kincsesbányáját, a vatikáni levéltárt és könyvtárt átbúvárolja. Előkelő neve s valószínűleg az itthonról, főként pártfogója és atyai barátja Esterházy Károly gróf, váczai majd egri püspöktől kapott ajánlatok megnyitották előtte ennek a két intézetnek az időben még csak kevesek előtt feltárt ajtaját; VI. Pius pápa megengedte, hogy a magyar történetre vonatkozó iratokat tetszése

szerint másolhassa. Milyen jól felhasználta a kapott szabadságot Batthyány, mutatják a *Leges ecclesiastici* vaskos kötetei, melyeknek tartalmát részben a vatikáni levéltárban sajátkezűleg másolt oklevelek s irományok teszik. Római kutatásai gyümölcset képezi három negyedréttű kötetnyi jegyzete is, a mely ezen czímet viseli: *Collectanea ex sanctis patribus in usum privatum concinnata*. Sok egyéb mellett van benne: *Adparatus ad historiam scytharum* és *Excerpta ad historiam ecclesiae Hungaricae*.

Tanulmányai és munkálkodása közben is ráér a hazai tudósokkal levelezni, főleg Kollár Ádámmal, a hirneves bécsi könyvtárnokkal s Cornidessel, akikkel később is baráti viszonyban állott. Nagyon valószínű, hogy már ezen időben megkezdte a könyvgyűjtést is, könyvtárának több becses darabja kétségen kívül római származású. Egyikben egy negyedréttű lapot találtunk, amely a következő felírást viseli: *Manoscritti a disposizione di Sua eccellenza Monsignore Conte Ignazio Badiadi, nro 22*. Ez alatt 22 kódex rövid czíme következik. A jegyzéket kétségen kívül valamely könyvárus írta; a benne levő kéziratok egytől egyig megvannak a gyulafejevári gyűjteményben.

Róma, bár irodalmi kincseivel erősen vonzotta Batthyányt, végképen lekötni nem bírta. A honvágynem engedte sokáig időzni az idegenben, az 1766. év folyamán visszatért Magyarországra. Családjánál tett rövid látogatás után Egerbe vette útját, hol Esterházy püspök szíves barátsággal fogadta. A tudománykedvelő főpap nem is bocsátotta el többé magától. 1767-ben az ép akkor elhunyt gróf Schmiedeg kanonok stallumát ruházta rá, miután előbb kieszközölte átlépését az esztergomi egyházmegyéből az egribe. Midőn pedig 1773-ban megüresedett a nagyprépost széke, a harminczkét éves Batthyányt ültette bele, a ki ezt a tisztséget egészen püspökké való kinevezéséig viselte.

Egri működéséről hiányoznak az adatok, pedig különösen érdekes volna ismerni, mit szerzett meg ez időben a becses kéziratokból, a melyek könyvtárának főekességét teszik. Csupán a Dobai Székely Sámueltól való, mintegy 15 kötet, részben eredeti oklevél és levél, részben ilyenek másolatiról tudjuk, hogy azokat még egri prépost korában szerezte 600 pengő forintért. Majdnem biztosra vehetjük, hogy ez időben vásárolta meg a lőcsei egyház

könyvtárát,¹ a szepesi prépostság kéziratait, s több becses darabot a kassai domonkosrendiek és a bártfai plebánia könyvtárából. Úgy látszik nagyobb utazást tett a felvidéken könyvek vásárlása czéljából, mert alig akad olyan régi időbeli felvidéki könyvtár, a mely egy-két darabbal ne lenne képviselve Batthyány gyűjteményében.

Az impulzust a könyvgyűjtésre püspökének és barátjának Esterháznak példája adta meg. Ez a derék főpap ugyanis óriási magánvagyonát cseppet sem kimélve, egyre-másra építtette a templomokat, hosszú pásztorodása alatt mintegy *negyvenet*, e mellett, mint a tudományoknak lelkes pártfogója, Egerben nagyszerű liceumot emeltetett, a melyet Hell Miksa tervei alapján kitűnő felszerelésű csillagvizsgálóval látott el, hozzája csatolván egy saját maga gyűjtötte húszezer kötetes könyvtárt.

Nem pusztá véletlen, hogy Batthyány az Eszterházyét sok tekintetben túlszárnyaló könyvtárt hordott össze, mert míg Eger jeles püspökét nagyon igénybe vették egyéb ügyek és gondok, addig a prépost s később az erdélyi püspök tehetségét és idejét főként a szellemi munkákra s tudósi kedvteléseire fordította.

Munkálkodásának első közrebocsátott terméke egri prépostságának utolsó évében jelent meg. A munka álnév alatt hagyta el a sajtót, czime: *Agamantis Palladii Academiae Philaletorum socii Responsa ad dubia Anonymi adversus privilegium S. Stephani abbatiæ S. Martini de S. Monte Pannoniæ anno MI. concessum, proposita. Anno 1779.* (H. és ny. n., valószínűleg Egerben. 8-r. 84 oldal.) A könyv válasz Benczúr Józsefnek, a pozsonyi tanácsosnak a pannonhalmi alapítólevél ellen intézett támadására. A munka ma már csak irodalomtörténeti értékkel bír, a diplomatika napjainkban az akkoriaktól nagyon különböző eszközökkel dolgozik; de ma is el kell ismernünk a korhoz mérten nagyon előkelő tudományos készültséget, melylyel Batthyány a híres bellum diplomaticumban részt vett. Mi volt az oka, hogy a nevezetes irodalmi tornában nem szerepelt többé, nem ismeretes; lehet hogy elvették kedvét azok a támadások, melyeket Cornidesnek a kérdésre vonatkozó levelei közzétételéért el kellett tűnie.

1780 június 24-ikén erdélyi püspökké nevezték ki Batthyányt,

¹ A lőcsei egyháznak a megvett könyvek árával adós maradt Batthyány; a becses kéziratok, melyek innen kerültek a gyulafejevári könyvtárba, máig sincsenek kifizetve.

a melyel együtt járt a belső titkos tanácsosság, az erdélyi kir. kormányzéknel való tanácsosság s a státus-bizottság elnöksége. Méltóbb s jelesebb embert alig lehetett volna e helyre találni. Batthyány lángoló hazaszeretetet s páratlan munkakedvet vitt magával, benne az erdélyi egyházmegye igazi fópásztor, valódi atyát nyert.

Az átköltözés Egerből Gyulafejevárra hosszabb időt vett igénybe, úgy hogy a püspök csak a következő és augusztus 11-ikén tartotta meg ünnepélyes bevonulását és beigtatását. Azonnal munkához lát, a mint megérkezik. A székesegyházat és az elődei alatt elhanyagolt állapotba jutott püspöki palotát kijavíttatja s rendbe szedeti, elhelyezvén benne már ekkor is tekintélyes és sok beces dolgot tartalmazó könyvtárát. Könyvtárnokul egy erdélyi egyházmegyei fiatal papot választott, Dániel Imrét, a kit erre különösen nyelvismeretei s a régi iratok olvasásában való jártassága ajánlottak.

Még jóformán el sem foglalta székét, már egyházmegyéje papságának szellemi életére is gondol. A fiatal papok utmutatójául lefordította francziából latinra *Beuvelet* híres könyvét, a *Conduite pour les Exercices principaux*-t, kinyomatta az egri püspöki nyomdában s szétosztatta a megyéjebeli papok és a papnövédek közt. A munka czime: *Norma cleri, quem pro institutione clericorum seminarii S. Nicolai Chardonensis olim Gallice edidit Matthias Beuvelet, nunc in usum seminarii Albensis et totius cleri Transilvaniae latinam reddidit et quorumvis ecclesiasticorum necessitatibus accomodavit Ignatius C. de Batthyán. Agriae, 1780, Typis Scholae Episcopalis, (4-rét, 4 levél, 356 oldal.)* A következő évben pedig, a beigtatás alkalmából megjelent: *Homilia . . . quam ad clerum tam saecularem quam regularem, coram frequenti populo habuit . . .* és *Edictum episcopale circa regulationem cleri, tam saecularis, quam regularis . . . per totam dioecesim M. Principatus Transsylvaniae vulgatum.* (Mindkettő Szebenben, Hochmeister Mártonnál nyomtatott.)

Milyen tervekkel és szándékokkal jött Batthyány Gyulafejevárra, nem tudhatjuk. Életirói egyértelműleg állítják, hogy püspöksége legelső éveiben egy erdélyi tudós társaságot akart alapítani, amelynek főleg a történelmi tanulmányok ápolása lett volna főfeladata. Erről azonban lebeszélte káptalanjának egyik tudós tagja, a későbbben Batthyányt a püspöki székben követő *Mártonffi*

Jozsef, ez időben az erdélyi kath. iskolák főfelügyelője, kir. tanácsos és librorum revisor, aki azt tanácsolta a püspöknek, állítson a pénzen, melyet a tudós társaság alapítására szánt, inkább egy csillagvizsgálót, mert erre, dugába dőlven a kolozsvári csillagvizsgáló terve, leginkább szükség van s mert egy ilyen intézet úgy is maga körül fogja a tudósokat csoportosítani. Honnan vették az életrajz-írók ezt a vélekedést, nem is sejtjük. Azt hisszük, tévednek. Batthyáynak nem Mártonffi adhatta a csillagvizsgáló felállításának eszméjét, hanem Esterházy Károly, az egri püspök, a ki az egri liceum mellett már akkor megépíttette a nagyszerű observatoriumot, mikor az erdélyi püspök még mint prépost Egerben tartózkodott. Itt keletkezhetett az első szándék Batthyányban, de kiviteléhez csak jóval később fogott. Ha kikérte is a matematikával foglalkozó Mártonffi József tanácsait, ez idő tájt még nem használta fel, legalább 1787—88 előtt semmi nyoma, hogy a csillagvizsgáló felállításához hozzá fogott volna. Tanulmányai, foglalatosságai egészen más irányúak. A magyar egyháztörténet foglalkoztatja legfőképen, folyvást gyűjti az anyagot hozzá. Már Rómában létele alatt igen sok nagybecsű oklevelet s iratot másolt le, hazajövele óta is egyre szaporította jegyzeteit, amióta pedig, mint püspöknek, az erdélyi káptalannak a sok pusztulás daczára is tekintélyes levéltárát átbúvárolni alkalma nyílt, azóta tervbe vette az egyháztörténeti forrásoknak kiadását. Ki akarván egészíteni római jegyzeteit, könyvtárnokát, Dánielt az 1784. év elején Olaszországba küldte azon megbizással, másoljon és másoltasson ott le minden magyar vonatkozású iratot, a mihez a levéltárakban s könyvesházakban hozzá férhet. A tudós pap megfelelt a várakozásnak, két év múlva *tizennégy* nagy csomag beces másolattal tért vissza. Mig Dániel az olasz levéltárakat járta, addig itthon a püspök egyházmegyéje plébániáit s zárdáit vizsgálta át, gyűjtve a beces kéziratokat s régi nyomtatványokat könyvtára számára. Összeszedi a mit még megtalálhatott az 1774-ben eltörült erdélyi jezsuita rendházak könyveiből vagy az alvinczi anabaptista hitközség kézírataiból, melyeket 1765-ben koboztak el. Még az akatholikusok is szaporítják a szenvedélyes könyvbarát gyűjteményét; 1782 októberében Brassóban járván, meglátogatta az ág. evangélikusok főiskoláját, mikor is az iskola előljárósága tisztelete jeléül több, a régi egyházi könyvtárból származó, beces kézirattal kedveskedett neki.

Adatai tetemesen felszaporodván, 1785-ben kiadta belőlük az első kötetet. A maig is közkézen forgó becses munkát mindnyájan ismerjük, a *Leges Ecclesiastici Regni Hungariae et provinciarum ei adiacentium* még nagyon hosszú ideig nélkülözhetetlen forrása lesz a magyar történetírásnak.

A diszesen kiállított első kötet *Migazzi Kristóf* bécsi érsek és váci kormányzó püspöknek van ajánlva. Tartalmának ismeretése nem tartozik ránk, elég annyit megemlíteni, hogy anyagát csekély kivétellel a szepességi könyvtárakból vásárolt kódexek és Dobai Székely Sámuel kéziratai szolgáltatták. A munkát Kolozsváron kezdték nyomtatni, időközben azonban (körülbelül az 1784 év végén) Batthyány áthozatta a sajtók és a felszerelés egy részét Gyulafejevárra, s itt fejezték be a *Leges* nyomtatását. A kiállítás nem válik a *typographia episcopalis* szégyenére, a nyomás tiszta, egyenletes s a kötetet igen díszítik a szép rézmetszetű pecsétábrák, a legkorrektebbek, amiket nem fényképi reprodukcióval eddigelé hazánkban készítettek. Metszőjük egy egri művész, Tischler Antal, akit Batthyány még prépost korában ismert meg.

Szinte megmagyarázhatatlan, hogy a püspök mért nem folytatta a *Leges* kiadását. A nagy munka az első kötetnél megrekedt, csak jóval a szerző halála után, 1827-ben adta ki a második és harmadik darabot Szepesy Ignác, Batthyány egyik utóda, a hátra maradt kéziratok alapján. De bizony ezeken már meglátszik, hogy nem a tudós gyűjtő gondviselése alatt láttak napvilágot, telve vannak hibákkal s tévedésekkel. A kéziratokban maradt még kiadatlan anyag is bőséges, nevezetesen a Dániel másolatainak nagy része; pedig ezekben rengeteg becses történelmi kincs hever még felhasználatlanul.

A következő 1786-ik év különösen nevezetes a gyulafejevári könyvtár történetében. Ez évben ugyanis megvásárolta Batthyány a váci püspök Migazzi Kristóf nagyértékű könyvtárát, a melyhez fogható abban az időben nem igen sok akadt hazánkban.

Ismeretes, hogy Migazzi a váci püspökséget mint gróf Althan coadjutora nyerte el 1756-ban. De nem sokáig birta. A következő évben bécsi érsekké nevezték ki s ő püspökségéről leköszönt. A bécsi érsekség jövedelme azonban igen csekély, korántsem megfelelő a diszes állásnak, miért is szokásban volt viselőjének, az egyházi tilalom kijátszásával, még valamely jövedelmező beneficiu-

mot adni, legtöbbször Magyarországon. Mária Terézia kedvelt emberének, Migazzinak, e szokás értelmében 1761-ben visszaadta a váci püspökséget, még pedig oly módon, hogy azt *haláláig* (a kinevezés szerint *örök időkre*) mint adminisztrátor viselje. A váciaiak, akik már rövid ott időzése alatt is nagyon megszerették a jótékony főpapot, örömmel vették kinevezését. Nem is bánták meg, mert Migazzi igen sokat tett a város emelésére, templomokra, iskolákra költvén jövedelmei nagy részét. Különösen nevezetes alkotása a collegium pauperum nobilium.

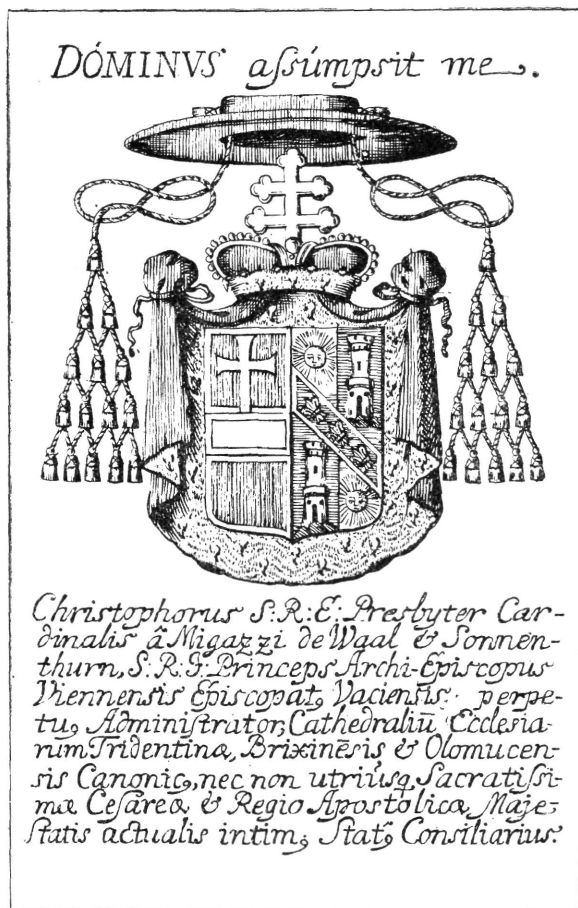
Azonban II. József császár rossz szemmel nézte, hogy Migazzi két beneficiumot is élvez s 1786-ban megfosztotta a váci püspökségtől. Az érsek, kinek magánvagyonra nem volt, egyszerre a legnagyobb pénzzavarba jutott, úgy annyira, hogy még ingóságait is részben eladni kényszerült. Így a többek között nagyértékű könyvtárát is, amely szerencsére jó kezekbe jutott, régi barátja és társa, gróf Batthyány Ignác vette meg.

Forrásaink egyértelműleg 40,000 forintra teszik a Migazzi-könyvtár vételárát, ez az összeg azonban kétségtelenül túlozva van, mert Batthyány az alább közlendő alapítólevélben a könyvtárára tett összes kiadásait csak harmincezer forintban szabja meg.¹ Valójában alig adhatott többet érte húszezernél, még ezt is csak úgy tudjuk indokolni, hogy feltesszük, a mint nagyon valószínű, miszerint az ú. n. Codex Aureus is a Migazzi-féle gyűjteményben volt.

A bécsi érsek könyveinek csupán modern részéről tudjuk kétségtelenül megállapítani, hogy egykor az ő gyűjteményét alkották; ezek mind egymáshoz hasonló, részben czimeres, igen diszes, dúsan aranyozott vörös marokin kötésekben vannak. A legtöbb belül el van látva Migazzi rézmetszetű könyvjelzőjével is. Ellenben a kéziratok és ősnymtatványok, úgyszintén a régibb munkák legtöbbje, a melyek már bekötve jutottak birtokába, minden olyan jelt nélkülöznek, amelyről hovátartozandóságukat megállapíthatnók.

¹ Még ez is igen nagy összeg az akkori időkből, főleg tekintetbe véve a hazánkban uralkodó pénzzükséget. Ma legalább is tízszer ennyi felelne meg neki, a könyvtár értékét pedig még több. Egyedül az arany evangeliáriumnak van manapság akkora értéke, mint a mennyibe az egész könyvtár eredetileg került.

Csak be nem igazolható, de okadatolhat ógyanítás tehát, hogyha azt hisszük, miszerint a bécsi egyetem filozófiai fakultásának XV—XVII. századi bejegyzésével ellátott tekintélyes számú kézirat és régi könyv, ugyszintén azok, amelyek bécsi, passauai, klosterneuburgi, kisczelli zárdákból származnak, valamint az Oedt János

Migazzi bibornok könyvjelzője.

Kristóf gróf czimerével jellettek a Migazzi-gyűjteménnyel jutottak a Batthyaneumba.

A könyvtár kevés magyar érdekű darabot tartalmazott, de általános tudományos értéke igen nagy volt, megszerzésével Batthyány könyvtárát európai színvonalra emelte.

Ez időben foglalkozott komolyabban a csillagvizsgáló felállítással is. Nem tudván alaposan képzett csillagászt kapni az itthoniak között, elhatározta, hogy maga képeztesse ki egyet. E célra régi barátjának Mártonffi Józsefnek testvérét Antalt szemelte ki, a papnevelő egyik jeles és tehetséges tanárát. Ellátta a szükségességekkel s 1788-ban Bécsbe küldte az akkor világhírű Hell Miksa hallgatására. Mártonffi teljes négy évig volt távol s ez idő alatt tökéletesen elsajátította a magasabb csillagászati és mennyiségtani ismereteket.

Közben ő maga nem szünt meg munkálkodni. Nagy örömmel vette *Garampi József* bécsi pápai nuncziusnak tudósítását, miszerint ez a Szent-Gellért Deliberációjának egyetlen fennmaradt kéziratát a freisingeni káptalanból Bécsbe hozatta, hol az lemásolás és kiadás céljára Batthyáynak rendelkezésére áll, minekutánna a csanádi püspök *Christovich Inre*, Gellért utóda, arra nem vállalkozott. Batthyány valószínűleg az épen Bécsben időző Mártonffit bizta meg a becses kézirat lemásolásával; a másolat felülvizsgálására pedig felkérte régi barátját Kollárt, az udvari könyvtár igazgatóját. Megkapván a másolatot, éjjelt s nappalt egygétéve dolgozott a *Deliberatio* commentálásán. El is készült vele aránylag rövid idő, kevesebb mint egy év alatt s műve 1790-ben elhagyta a sajtót. Teljes címe: *Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis Scripta et Acta inedita, cum serie episcoporum Chanadiensium. Opera et studio Ignatii Comitis de Batthyán episcopi Transylvaniae. Albo-Carolinae Typis Episcopalibus. MDCCXC.* (4-r. 7 lev., LXIV + 372 + 180 oldal). A kötet VI. Pius pápának van ajánlva, annak, a kinek engedelméből egykor Batthyány a Vatikán levéltárában buvárkodhatott. Eltekintve a Gellért munkájához adott nagybecsű magyarázatoktól, már csak azért is nevezetes, mert a kódex, a melyből a *Deliberatio* kiadatott, később eltűnt, csak néhány év előtt akadt reá Karácsonyi János a müncheni kir. könyvtár kézíratai között s szövegét csak Batthyány kiadásából ismerjük.

Az 1790-ik évből még két nyomtatásban megjelent munkát tulajdonít Batthyány Ignácznak Szinnyei József.¹ Mindkettő névtelenül jelent meg, az egyiknek címe: *Verophili sinceri brevis*

¹ Magyar írók élete és munkái, I. k. 696. hasáb.

responsio ad succinctam privati veridici deductionem iurium acatholicorum. (H. n. 1790.) A másik *Declaratio sincera ad questionem an sic dicta apostasia inter delicta civilia referenda.* (H. n. 1790.) Ez utóbbinak írójául Petrik Pray Györgyöt nevezi meg, Valószínűbb is ennek, mint Batthyáynak a szerzősége, alig hihető, hogy egy ember ennyit produkálhatott volna egy évben; különben is nagyon ellenkezik a két füzet harezias hangja s tartalma az erdélyi püspök szelid modorával s irányzatával.

Mint jó hazafit jellemzi azon tény, hogy 1790-ben az erdélyieknek, kik a Magyarországgal való uniót sürgetik, benne összpontosul bizalma, őt kéri fel egyértelműleg, hogy az ügynek szószólója legyen az országgyűlésen.

A következő, 1791. évből egy érdekes kis iratot említ Szinnyei, a melynek szerzője állítólag Batthyány: *Praerogativa episcoporum Transylvaniae in excelso regio gubernio.* (H. n. 1791.) Mennyiben van igaza, nem tudhatjuk; erre is áll, a mit a fentebbiekre mondtunk: nem valószínű, hogy a tudományoknak élő püspök tollából ered. Irhatta káptalanjának valamelyik tagja is.

A csillagvizsgáló megalapítása mind több gondot adott Batthyáynak, annál is inkább, mert közelgett az idő, midőn a teljesen kiképzett Mártonffi hazatérendő volt. Alkalmas épületre volt mindenek előtt szükség. Az építkezés nagy költséggel járt volna, aztán megakadt is a gyulafejevári várban elég használatlanul álló épület, azért is inkább ezek közt válogatott. Alig találhatott volna alkalmasabbat, mint a vár északnyugati sarkában álló trinitarius zárdát, a mely ez időben a katonai kincstár tulajdonát képezte s teljesen üresen állott.

A trinitariusok a XVIII. században telepedtek meg Gyulafejeváron. Mikor épült a zárdá, amelyben laktak, nem tudhatjuk, valószínűleg még a XVII. század folyamán; a hozzá tartozó templom még régibb időből való lehet. A rendet II. József 1783-ban megszüntette, de ünnepélyes eltörlése csak a következő évben következett be, amikor az üresen maradt épületeket átvette a katonai hatóság. A templomból irattárt, a zárdából kórházat csináltak, ez utóbbinak alacsony emelete magasabbra emeltetvén. Az épületek azonban használatlanul állottak s így, mivel fenntartásuk csak terheket rótt a kincstárra, haszna pedig egyáltalán nem volt belőlök, sikerült 1792-ben Batthyáynak kieszközölni,

hogy az egészet átadták neki, a zárdát a papnevelő, a templomot pedig egy csillagvizsgáló czéljára.

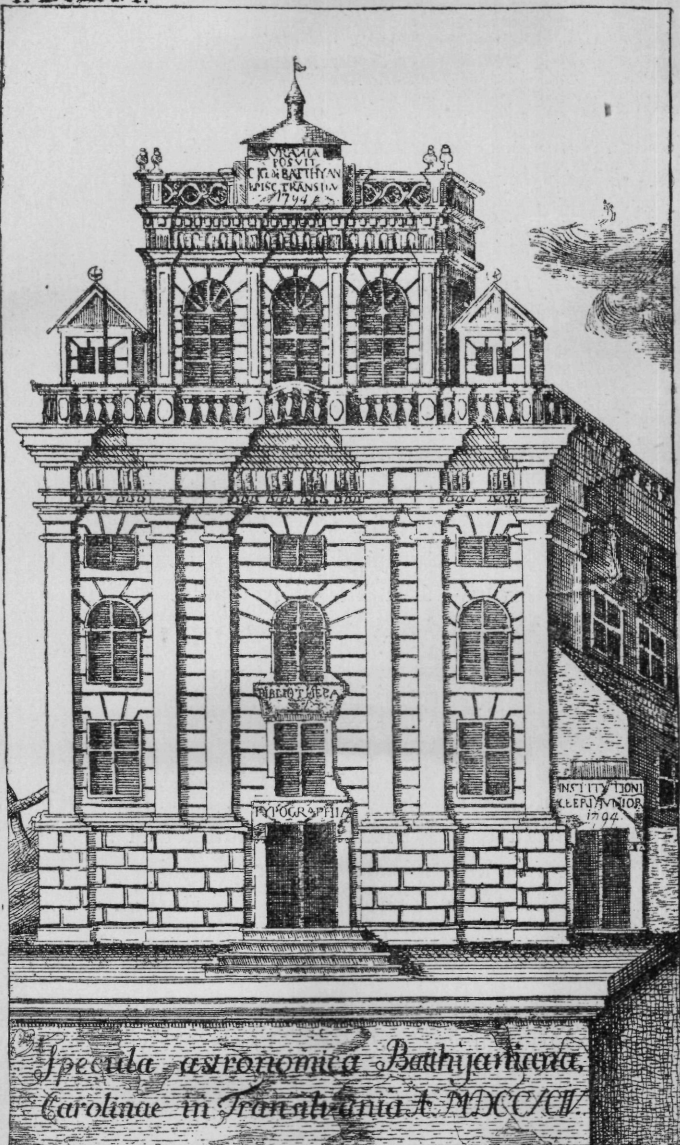
A templom, a melynek tornya, úgy látszik, soha sem volt, egészen a vár sarkában áll, homlokzatával délnek fordulva. Az eredetileg két emelet magasságú épületre Batthyány egy az alapzatnál jóval kisebb harmadik emeletet építtetett, tulajdonkép egyetlen termet, a mely egy hozzá tartozó kisebb kamrával együtt observatoriumnak volt szánva. Ez a rész teljesen uralkodik a vár s a környező vidék fölött, pompás kilátást nyujtva úgy a nyugaton húzódnó hegylánczra, mint ellenkező irányban az Ompoly, illetve a Maros völgyére. A templom hajóját még a katonai hatóság két emeletre osztatta, egy magasabbra s az alatta fekvő alacsonyabbra. Az alsóban kapott lakást az igazgató csillagász és a könyvtárnok, a felsőnek valóban impozáns kettős termében pedig karzatos állványokon elhelyezést nyert a drága könyvtár, a mely addig a püspöki palotában volt felhalmozva. A földszinten végre a Kolozsvárról áthozott s bőségesen felszerelt könyvnyomda szállásoltatott be. Az egyszerű architektúrájú, de kellemes benyomást tevő homlokzat ormán márvány tábla hirdeti az épület czélját:

VRANLÆ
C. IG. D. BATTYAN
EP. TRAN. POSVIT.

Az összes átalakítási s berendezési munkálatok hamar elkészültek, az alapító nem kímélte a költséget. A csillagvizsgáló építése az időközben haza érkezett Mártonffi Antal tervei szerint történt. Ugyanő választotta ki s készíttette el a legszükségesebb készülékeket, a Dollond-féle és a Gregorianus távcsöveket, a mozgatható ércz quadranst, az órákat stb. A következő évben aztán megkezdte működését az intézetben, mint annak igazgatója, maga mellé nyervén segédül és az időközben nyugalomba vonult Dániel helyett könyvtárnokul *Bede Józsefet*, egy székely származású fiatal szeminárium tanárt. A püspök Mártonffit 1797-ben kanonokká nevezte ki, számára egy új stallumot, a *csillagász-kanonokét* (canonicus astronomus) létesítve.

Az alapító akarata szerint a csillagvizsgáló működéséről évente megjelenő kötetben kellendett beszámolni. Az első (s egyúttal utólsó) ilyen kötet 1798 elején jelent meg, czime: *Initia*

TABULA. I.

A Batthyaneum 1798-ben.

(Az »Initia astronomicae speculae« czimképe.)

*Astronomicae Speculae Batthyanianae Albensis in Transilvania
cujus I. Originem et Adiuncta, II. Adparatum Astronomicum
III. Rectificationem Instrumentorum proposuit Antonius Mar-
tonfi, presbyter secularis, philosophiae doctor, Speculae eiusdem
director et astronomus. Cum XI. Tabulis Aeneis. Albae Carolinae.
Typis Episcopalibus. Anno 1798. (4-r. XXIV + 424 old. és 2.
lev. 11 rézm. táblával.)*

Mit tartalmaz a munka, elmondja a bősavú czim. Első

Gróf Batthyány Ignác könyvjelzője.

táblája az intézetet mutatja, a miből láthatjuk, hogy mai képe az akkoritól alig különbözik valamiben. A többiekben a műszerek vannak ábrázolva.

Mikor szállítattott át a könyvtár, nem ismeretes. 1798-ban már csak egy kis része volt a püspöki lakban, talán csak a kézi használatra szánt modernebb munkák. Valószínűleg ez időtájt készült az a püspök rézmetszetű czimerével ellátott *könyvjelző* (exlibris), amely a könyvtár legtöbb darabjába be van ragasztva.

A püspök nagy munkásságára s könyvkedvelésére jellemző, hogy a minden felírást nélkülöző lapocskák legtöbbjére sajátkezüleg írta fel nevének kezdőbetűit.

Mindeddig a püspök magántulajdonát képezte az intézet s kérdés fennmaradt volna-e, ha Batthyány, talán érezve közelgő végét, meg nem iratja az alapító levelet, amelyben nagy értékű ingatlannokkal vetette meg alapját a csillagda és a könyvtár fenntartására szolgáló vagyonnak, s az utóbbit, mint a közművelődés hatalmas eszközét, át nem adja a nyilvános használatnak.

Az alapító levél teljes szövegében így hangzik:

Infrascriptus memoriae commendo tenore praesentium significans, quibus expedit universis, quod cum miserante divina clementia huius ecclesiae Transsilvaniae obsequiis, iam in decimum septimum annum mancipatus, ecclesiae meae cathedralis decorem impensis 12 millibus florenorum dedissem, auxissemque; aedes episcopales, quod diu in votis erat, pene novas excitassem, ustoriam calcis Metesdiensem ab alienis manibus reluissem, mola papyracea, aliisque binis molis, aliis quoque meliorationibus, aedificiis oeconomicis, ubique erectis, proventus auxissem; praeter haec tale monumentum gesti ministerii relinquere statuerim, quod ecclesiae et provinciae Transilvaniae et utilitatem adferret, et ad celebritatem etiam non parum adiiceret, institutum astronomiae practicae et theoreticae, quod toti etiam societati humanae utile esse nemo ignorat, cum omnium astronomorum, in quavis orbis parte degentium labores navigationibus iter tutum praestent, dirigantque cursum, ac innumeris saepe eripuerint periculis, constituere proposuerim, ut huic institutioni mea, qualem pro rerum humanarum vicissitudine et virium modulo possum, stabilitatem procurarem, complures fundos immobiles, multa mihi ipsi subtrahendo coëmerim, praeviae tamen modernum directorem speculae et astronomum Antonium Mártonfi quatuor annorum curriculo-impensisque non levibus Viennae, a celeberrimo viro Maximiliano Hell, astronomo caesareo, ita necessariis disciplinis imbui procuraverim, ut rei astronomicae peritorum communi calculo cuivis speculae praesidere possit cum honore, eoque reduce speculam erexerim, illamque quadrante aeneo mobili murali, sectore et culminatorio, tubisque Dollondianis acromaticis et Gregorianis dotaverim, ad plenam itaque stabilitatem matura deliberatione prae-habita, vigore praesentium, per modum et formam donationis inter vivos ecclesiae et provinciae Transilvanicae speculam Albo-Carolinae, cum omni apparatu organico, seu instrumentorum portiones exiesuiticas in Sárd, Magyar-Igen et Borbánd septem millibus quingentis florenis coemptas, inquilinos item A. Carolinenses, pro

quibus nongentos florenos exolvi, domos tres in libera regiaque civitate Cibiniensi, quarum duae in platea Riskása utcza dicta existunt et tertiam in platea Ebháta sitam, pro quibus viginti et unum mille florenos dedi, cum aliis tribus domibus Albo-Carolinensibus, una quippe in fortalitio domui postalis officii adiacente tribus millibus duabus inferioris civitatis platea Német utcza duobus millibus, quarta denique in glacis tribus millibus florenis comparatis, portione prati episcopali Nagy rét iuncta trecentis florenis itidem empti, vineis item, una patrum olim Trinitariorum quingentis florenis acquisita et frusto vinearum eo adplicatarum, quae omnia efficiunt valorem triginta octo millium et ducentorum florenorum, danda, donanda, conferenda duxi, prout etiam hac donatione inter vivos irrevocabiliter do, dono et confero, modo ac forma quibus possum, meliori, modò et conditione infradicendis.

Porro, quia Albae-Carolinae velut loco cathedrali sedes est disciplinarum theologicarum et mathematicarum, amplam meam librariam supellectilem, quae mihi facile triginta millibus florenorum stetit, prouti nunc ibidem existit, una cum partibus librorum illuc pertinentium, quos apud me habeo, pariter ecclesiae et provinciae Transsilvanicae dono, do et confero. Non absimiliter collectionem nummariam et mineralium et conchyliorum cum omnibus instrumentis fabrilibus, torneatibus, ac compactori necessariis.

Volo tamen et constituo, ut nec institulum astronomicum, nec bibliotheca cum accessoriis nunc recensitis, neque alterutrum illorum Alba-Carolina transferri queat, nisi evidens id exposcat necessitas, unanimi consensu episcopi et capituli approbata; accedente ad id etiam regii gubernatoris, si catholicus sit, et status catholici communi assensu.

Huius foundationis meae immediata directio apud episcopos, successores meos, et sede vacante, apud capitulum sit, ita nihilominus, ut quod lege canonica cautum est, sede vacante nil innovetur et sede etiam plena capitulum audiri debeat ab episcopo, cum praefato etiam capitulo institutionem hanc meam impense commendem. Protectionem autem excellentissimi domini gubernatoris moderni, eiusque in officio suo successorum catholicorum, ac status catholici devoveo, quae protectio praesertim ad conservandam institutionis stabilitatem pertineat, gubernatorumque regionum pro tempore futurorum commendo. Episcopis successoribus meis, illorumque arbitrio relinquo, an fundos immobiles supra enumeratos retinere, illorumque annum censum pendere velint, unius tamen episcopi voluntas successorum derogare non possit ita, ut si alteri successorum liberet retinere, id semper illi liberum sit. Liberum autem volo esse episcopis fundos immobiles vendere etiam, si consensus capituli accedat, verum abalienationis singulum casum a statu etiam catholico adprobari oportebit. In

casu denique abalienationis pecuniam ad censum elocari ordino. Mihi reservo plenam de toto instituto disponendi, ordinandique potestatem, ac etiam liberum usum bibliothecae, quousque vixero, etiam si me extra hanc provinciam morari contingeret. Bibliotheca statis horis cuivis pateat, nemo tamen penulatus eo admittatur, neque ullus librum loco suo extractum volvat, nisi a custode bibliothecae sibi consignetur, sed quivis librum ad cubiculum lectioni destinatum a custode adferendum volvat et revolvat, excerpta faciat et quaevis describat, prout voluerit. Libri noxii nemini porrigantur legendi, ni schedam ab episcopo vel eius vicario generali adtulerit, libros extra bibliothecam nemini dare liceat, dempto episcopo, canonicis et professoribus, idque fiat erga reversales, singulo trimestri revidendas. Speculam seu observatorium a nomine meo gentilitio vocari desidero, ut duorum ex hac gente antistitum huius ecclesiae memoria existat in benedictione.¹ Ipsum autem institutum astronomicum seu astronomiam, cuivis absque discrimine religionis discendi copia sit, utque discere possint, director instruat quemvis discendi cupidum, qui sibi de victu et hospitio providere debet, et omnes partes morigeri discipuli explere; immorigeri, indociles non tollerentur, neque patiantur pecunias patronorum suorum abligurire. Porro directori speculae et astronomo annuos octingentos florenos ex proventibus supra recensitorum fundorum immobilium constituto, quod superfuerit in adiunctum astronomiae et famulum, qui una mechanicus sit et faber serrarius perfectus, pro arbitrio episcopi, pro tempore existentis dispescetur et astronomus administrationem illorum habebit erga annum ratiocinium a morte mea soli duntaxat episcopo et capitulo porrigendum. Episcopis successoribus meis, postquam ex hac vita secundum dei voluntatem decessero, plena potestas sit directorem (semper tamen, si fieri possit, ex clero catholico Transsilvaniae), audito capitulo denominare, uti et adiunctum, cuius erit una cum direttore speculae bibliothecam procurare. Quia institutum hoc toti societati humanae utile esse volo, et ordino, ut non solum astronomus litterarum commercium cum reliquis astronomis foveat, sed etiam typis publicentur per singulos annos observationes susceptae, cuius specimen magno cum meo solatio exhibet liber, qui sub epigraphe: Initia Astronomicae Speculae Batthyánianae receris prelum evasit. Atque ita ordino, constituo, decerno, do, dono, et confero, modo et forma, quibus possum meliore.

Datum in castro Bonczida, ipso festo S. Ignatii confessoris, die videlicet nominis mei, in diem trigesimam primam Julii inci-

¹ A másik Batthyány József gróf. a ki 1759—60. közt alig egy évig viselte az erdélyi püspökséget. Három harangot öntetett az egyház számára.

dente. Anno incarnationis dominicae millesimo septingentesimo nonagesimo octavo. Ignatius Episcopus Transsylv. Comes de Batthyán.

Az alapítólevél szerint a püspök 38,200 forint értékű ingatlant hagyott az intézetre, a mihez hozzá járul a könyvtárra tett 30,000 forintnyi kiadás, a csillagvizsgáló költségeit is tehetjük szerény számitással tizezzerre, úgy hogy a Batthyaneumra fordított összeg megközelíti a *nyolczvanezer forintot*. Jóval nagyobb tehát a Széchenyi Ferencz gróf alapítványánál, s csak a körülményeken múlt, hogy míg ez országos jelentőségűvé vált, addig amaz jóformán kárba veszett. Oka ennek részben abban rejlik, hogy a bőkezű alapító a könyvtár gyarapítására már nem volt képes tőkét rendelni, utódai közt pedig senki sem akadt, aki azt a fogyatékossgot kipótolta volna.

Alig volt megszerkesztve és aláírva az alapító levél, elragadta Batthyányt a halál. Az ötvenhét éves, igen józan és mértékletes életet folytató püspöknek egy lábán támadt seb okozta korai elhúnytát. A seb, melyre eleinte ügyet sem vetett, megüszkösödött s a későn alkalmazott orvosi segítség nem tudta a hazának oly drága életet megmenteni. A halotti szentségek buzgó felvétele után, 1798 november 17-ikén esti hét órakor meghalt.

Arczkepe, melyet olajba festve Gyulafejérváron, rézbe metszve pedig az Erdélyi Múzeum második kötetében (Pest, 1815.) láthatni, rokonszenves, jóságos arczú embert mutat. Buzgón, meggyőződésből vallásos volt, önsanyargatásának is fennmaradt emléke; ennek daczára igen türelmes, más vallásukat nem vetett meg s nem gyűlölt, ami abban a korban, midőn II. József vallási rendeletei által a katolikusok magukat vitális érdekeikben megtámadva érezték, valóban ritkaság. Jellemző, hogy a protestáns Cornidessel igen jó viszonyban van, valamint az is, miszerint alapító-levelében hangsulyozza, hogy a csillagvizsgálót okulásra *valláskülömbőség nélkül* bárki is használhatja. Mily tiszteletben részesítették még a protestánsok is, mutatja az a fennebb már említett eset, mikor a brassói evangélikusok féltékenyen őrzött könyveik legbecsesebbjeivel ajándékozzák meg az iskolájukat meglátogató püspököt.

Mint tudós azok közé tartozik, akik az adatgyűjtéstől alig jutnak hozzá a feldolgozáshoz. Nem ritka s nem is csodálható ebben a korban, amikor a forrás-kiadásnak is még csak lelegején voltunk. Különben legbecsesebb műve, amelyben rengeteg adatát

értékesítette, nagy veszteségére irodalmunknak kéziratban maradt. Megírta a mohácsi vést követő korszak történetét, eredeti, kiadatlan források után, munkájának címe: *Dissertationes de rebus gestis inter Ferdinandum et Joannem Sigismundum Zápolya Reges, Isabellam Reginam, ac Cardinalem Georgium Martinusium, Episcopum Magno-Varadiensem, eiusque caede in Alvincz.* Kéziratát az erdélyi tudós társaságnak nyújtotta be, amely azt nagy tetszéssel fogadta. A cenzura azonban, *politikai tekinteteből*, nem engedte meg a munka kinyomatását.

A könyvtár története az alapító halála óta kevés épületeset tartalmaz s néhány szóval elmondható.

Batthyány méltóságát jó barátja és tanácsadója Mártonffi József örökölte. Még mielőtt székét elfoglalta volna, meghalt a Batthyaneum első direktora, a csillagvizsgáló tervezője s az új püspök testvére Mártonffi Antal 1799. november 19-ikén, nagy kárára az intézetnek. Ehez járult azon baj, hogy az üdvözült alapító kiadásait nem tudván püspöksége jövedelméből fedezni, családi birtokára tetemes adósságokat csinált, örökösei pedig ezeket nem akarták elvállalni s pörrel támadták meg alapítványait, első sorban a Batthyaneumot. Ennek következtében az intézet javait és jövedelmeit zár alá tették s Mártonffi a kiadásokat püspöki bevételeiből volt kénytelen fedezni.

Az első igazgató halála után adjunktusa, *Bede József* vette át a csillagvizsgáló vezetését, melléje pedig könyvtárnokul előbb *Deák Péter* szemináriumi tanár, világi, majd ennek 1801-ben történt elhalálása után *Cseresnyés András* ugyancsak szemináriumi tanár és áldozópap neveztetett ki. Ez utóbbi különösen alkalmasnak bizonyulván az intézet gondviselésére, a püspök Bedét három évre Bécsbe küldte, csillagászatot tanulni. 1805-ben visszatérvén, a csillagvizsgáló igazgatója lett, 1811-ben pedig az alapítólevélnek megfelelően *canonicus astronomus*, mely diszes állását 1826-ban történt nyugalomba vonulásáig viselte.

Az áldatlan pört nem csak Mártonffi, hanem közvetlen utódja *Rudnay Sándor* (1816—20.) sem tudta befejezni. Végre az 1820-ban erdélyi püspökké kinevezett *br. Szepesy Ignác* alatt az utolsó forum is meghozta az ítéletet, melynek értelmében a Batthyaneum meghagyatott összes javainak birtokában tekintettel arra, miszerint az alapító életében jogosítva volt vagyónát tetszés szerint ajándékozni s az alapítás nem birt végrendeleti hagyomány

jellegeivel. Csak ekkor, több mint húsz évi elhanyagolás után, lehetett az intézet ügyeit rendbehozni. Szepesy mindenek előtt eladatta az romladozó házakat, árukat biztos helyen kamatozólag elhelyezte s a megmaradt ingatlanokat rendszeres kezelés alá vette. Aztán elrendelte a könyvtár rendezését, szakok szerinti felállítását és katalogizálását. A nagy munkát Cseresnyés Antal végezte el alig három év alatt. Elkészítette előbb a teljes czédula-jegyzéket, s minek utánna az állványokon elhelyezte az egész könyvkészletet, megírta a helyi- és szakkatalogusokat. Az első két, a második öt testes foliánst foglal el. A jegyzékek a korhoz mérten igen tökéleteseknek mondhatók, a czímek pontosak s elég részleteseek, csupán a kéziratok vannak felületesen bevezetve.

A rendezési munkálatok 1824-re teljesen készen voltak s a könyvtár ügye kétségen kívül igen kedvezőre fordult volna, ha az irodalompártoló Szepesy Ignác 1827-ben meg nem válik Gyulafejérvártól. Ez évben ugyanis elnyerte a pécsi püspökséget. Mit tett volna a Batthyaneumért és Gyulafejérvárért, megmutatja az, a mit új székvárosában közczélokra áldozott. Hogy egyebet ne említsünk, több mint 200,000 forintot költött egy főiskola alapítására, melynek csak fizikai múzeuma 75,000 forintba került. A hozzá tartozó könyvtárnak pedig 80,000 frt költséggel emelt épületet. Benne az intézet igen sokat vesztett, bár így is Batthyány után legnagyobb jóltevőjének mondhatjuk.

Szepesy után *Tusnádi Kováts Miklós* következett Erdély püspöki székén. Hosszú főpásztorkodása idején a Batthyaneum alig ment valami nevezetesebb változáson keresztül. A nyugalomba vonult Bede helyére *Kováts Imre* lépett, a ki a csillagászat meg tanulása végett 1824—27 közt még Szepesy által Bécsbe küldetett, s visszatérte után azonnal kanonok és a Batthyaneum igazgatója lett. Cseresnyést 1829-ben Buczy Emil szemináriumi tanár váltotta fel, a kit Kováts Imrének 1833-ban történt halála után Bécsbe küldött a püspök, hogy a csillagászatban magát tökéletesítse. Már a következő évben visszatért s kanonokká neveztetvén ki, elfoglalta az intézet igazgatóságát. Melléje segédül *Baróthi Keserű Mózes* rendeltetett ki. Buczy mint asztronomus nem igen sokat tett a tudományok előbbrevitelére, de kitünt mint költő és esztétikus. Munkái részben folyóiratokban jelentek meg, részben kéziratban maradtak. 1832-ben a magyar tudós társaság

tagjává választotta. Meghalt 1839 október 28-ikán. Utána három éven át egy újonnan kinevezett segédre és könyvtárnokra, *Andrássi Istvánra* maradt az intézet, miután Keserű Mózeset 1840 elején régi szokás szerint csillagászatot tanulni küldte a püspök. Keserű egy évet Bécsben töltvén, 1841-ben nagy körutat tett Cseh-, Német- és Olaszországban, melyről 1842-ben tért vissza, mikor is kanonokká s a csillagvizsgáló igazgatójává neveztetett ki. Hivatalát 1851-ig viselte. A püspök még 1848 elején Budára küldte a könyvtárnokot Andrásit, csillagászatot és mennyiségtant tanulni; helyére Lukácsi Kristóf tanár lépett.

Az 1849-iki ostromot, a mikor a vár nagy része összelöve-tett, meglehetősen szerencsével állotta ki a Batthyaneum. Állítólag az ismert száz tudós, *Kurz Antal* kérésére nem lövették az ostromlók. Ez azonban nem áll, mert a golyók nyomai ma is láthatók az épületen. Egy bomba fel is gyújtotta, a mikor elégett a csillagda felszerelésének egy része, közte a legjobb távcső. Szerencsére a könyvtárban nem esett kár, a mit főként Lukácsi vigyázatának lehet köszönni.

Kováts püspök elrendelte ugyan, miszerint a könyvtárt gyarapítsák, hagyott is rá pár száz kötet könyvet, pénzt azonban nem; sőt 1852-ben történt elhúnyta után olyan rendetlenségben maradtak az intézet vagyoni ügyei, hogy a jövedelem a legszükségesebb személyi kiadások fedezése sem volt elegendő. Az 1851-ben csillagász-kanonokká lett *Andrássi* alig tudta a legszigorúbb gazdálkodással readbehozni a zilált állapotokat; neki köszönhetni, hogy az alapítványi tőkék nagy része el nem vészett.

Az abszolutizmus szomorú korszakát *Haynald Lajos* főpász-torsága alatt élte át az erdélyi egyházmegye. A hazafias küzdelem, melyet ez a nagy ember a bécsi udvar ellen folytatott, nem sok időt és alkalmat engedett neki a tudományok ápolására. A csillagvizsgáló mégis több becses műszert nyert tőle, de a könyvtár gyarapítására alatta sem történt semmi. Az ő idejéből mindössze a személyzeti változást említjük meg: 1860-ban *Andrássy* helyére *Barts Ferencz* dr., filozófiai tanár lépett. Ő azonban már nem viseli a canonicus astronomus czimet, ez a méltóság *Andrássi* halálával megszűnt. *Barts* és utódai, még ha kanonokok is, csupán az *Instituti Batthyaniანი director, Bibliothecae Dioecesanae custos* czimmal neveztetnek.

Haynald utódja, *Fogarassy Mihályt* tizenhét évi püspöksége alatt rengeteg jótékony alapítványnyal tette nevét emlékeztessé. Legfontosabb ezek közt azon intézkedése, mely szerint 100,000 forintot hagy egy akadémiai jellegű főiskolára. Erre hagyta körülbelül 5000 kötetre rúgó, modern művekből álló könyvtárát is, melyet halála után a Batthyaneumban helyeztek el.

A főleg egyháztörténeti munkákban bővelkedő gyűjtemény becses kiegészítője lehetne a régi könyvtárnak. Beolvasztani azonban nem akarják; pedig ez az alapító szándékainak sérelme nélkül megtörténhetnék. Ha valamikor megvalósúl a főiskola terve, úgy is az egész Batthyány-intézetet ahoz kellend csatolni, a két könyvtár külön kezelése mindenképen káros és kellemetlen.

Még Fogarassy idejében lépett a könyvtár szolgálatába *Beke Antal*, aki 1871-ben a kéziratokról egy rövid jegyzéket adott ki, *Index manuscritorum Bibliothecae Batthyavianae* címmel, melyet alább bővebben fogunk ismertetni. Barts halála után ő nyerte el az intézet igazgatóságát is.

Lönhárt Ferencz püspök (1882—96.), Fogarassy utóda, a nagyon megrongálódott épületet alaposan restauráltatta, miről a homlokzatba alkalmazott felirat tanúskodik. Életében nem igen gyarapította a könyvtárt, halála után azonban ide jutottak nagyrészt theologiai tartalmú könyvei, mintegy 3000 kötet. Ez időtájt került a könyvtárba Beke kanonok tekintélyes gyűjteménye is, mely körülbelül másfél ezer kötetre ment.

Jelenleg a Batthyaneum Újfalussy József kanonok igazgatása alatt áll, könyvtárnoka pedig Kóródy Péter dr. Mindketten igyekeznek megfelelni tisztüknek, de ez csak a csillagvizsgáló és a gyűjtemények megőrzésére szorítkozik. A könyvtár gyarapítására hiányzik a pénz, újra rendezésére addig, míg az újabb hagyományok s Fogarassy püspök gyűjteménye végleg be nem kebeleztetnek, gondolni sem lehet, bibliografiai munkálatokat, a segédeszközök teljesen hiányozván, lehetetlen végezni. A csillagvizsgáló pedig tudományos szempontból hasznavehetetlen.

Egyszóval ez idő szerint a híres Batthyány-intézet nagyon szomorú állapotban van; ugyancsak szüksége lenne egy áldozatkész mecénásra. Akad-e ilyen a közel jövőben, vagy marad minden a régiben, Isten tudja meddig, ki tudná megmondani?

KÜLFÖLDI SZEMLE.

A VELENCZEI SZENT-MÁRK-KÖNYVTÁRBÓL.

SCHÖNHERR GYULÁTÓL.

Az 1897. év őszén több hetet töltöttem Velenczében, hogy a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium támogatásával az állami levéltárban és a Szent-Márk-könyvtárban végezzek kutatásokat. Az előbbi helyen részben a levéltár magyar vonatkozású anyagának leltárszerű felvétele mellett a levéltár szervezetének s általában az olasz levéltári ügy mai állapotának tanulmányozása képezte feladatomat; a mit azonban e két irányban ezuttal végezhettem, inkább csak előmunkálatnak tekinthetem e két fontos kérdés rendszeres és kimerítő tanulmányozásához, melyre, remélem, a jövőben lesz módom és alkalmam. A jelen sorokban tehát csak a Szent-Márk-könyvtárban eszközölt kutatásaim eredményéből kívánok néhány érdekesebb adatot közzé tenni.

A *Biblioteca Marciana*, egyike Olaszország 17 önálló (autonom) állami könyvtárainak, nem annyira könyveinek száma, mint inkább kéziratgyűjteményének gazdagsága által bír a kutatóra érdekl. A kézirtár az 1889-ben eszközölt összeíráskor 1697 görög, 3401 latin, 225 keleti, 4841 olasz, 67 más nyelvű, összesen 10,233 kézirtából állott, és pedig a VIII. századból volt 4, a IX-ikből 16, a X-ikből 89, a XI-ikből 107, XII-ikből 309, a XIII-ikből 900, a XIV-ikből 2050, a XV-ikből 2102, a XVI-ikből 2086, a XVII-ikből 1335, XVIII-ikből 935, a XIX-ik századból 300 kézirtat. A Minerva 1897/98-iki évfolyamának adatai szerint e szám 1897-ig 12,016-ra emelkedett.

Valentinelli hat kötetes katalogusa nyomán a Magyar Könyvszemle 1883. évi folyama közzétette a könyvtár magyar vonatkozású latin kézirtatainak jegyzékét. A további kutatások

tárgyát tehát elsősorban a latin kéziratok hátralevő része, valamint a görög, az olasz és másnyelvű kéziratok kéziratban meglevő katalógusainak magyar szempontból való átvizsgálása kellene hogy képezze. Én azonban csak mellékesen látogathatván a könyvtárat, e munkára nem vállalkozhattam; s az adott viszonyokhoz képest meg kellett elégednem azzal, hogy a könyvtár három Korvin-kódexét, s néhány, a nyomtatott katalógusból eleve kiszemelt XV. század magyar vonatkozású kódexet vehettem tüzetesebb szemle alá.

A három Korvin-kódex közül legnagyobb érdekel bir reánk *Averulinus* XV. századi olasz író építészeti munkájának Bonfinitől származó latin fordítása, melynek diszes czimlapokkal és számos szövegmagyarázó képpel ellátott kézírata 1488-ban készült el Mátyás király könyvtára számára. A munka elé tudvalevőleg Bonfini Mátyáshoz czimezett ajánlólevelet irt, mely a nagy király építkezéseiről nagy részletességgel emlékezik meg. Ez az előszó mult századi kiadásban ismeretes ugyan, de oly nehezen hozzáférhető a mai kutatók számára, hogy jónak láttam egész terjedelmében lemásoltatni, azzal a szándékkal, hogy adandó alkalommal a kódex tüzetes bibliografiai leírásának kapcsán a Magyar Könyvszemlében közre bocsássam.

Marcianus Capella »De nuptiis Philologiae et Mercurii et de septem artibus« című kézírata, Mátyás király könyvtárának Attavante által miniált példánya, régóta ismeretes az irodalomban; a Biblioteca Marciana 1878-ban miniatürjeinek legszebb példányait gyönyörű díszmunkában ismertette,¹ mely a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában is megvan. Ez ismertetést pontos és terjedelmes bibliografiai kézírással egészítettem ki és lemásoltattam *Tullio Dandolo* e kódexről *D'una preciosità della Biblioteca Marciana e d'un arte in cui furon principi gli Italiani* czímmel írott ismertetését, mely az *Il Gondoliere* 1837. évi folyamának 148—154. és 164—167. lapjain jelent meg.

Mind a két kódexről tudjuk, hogy a San Giovanni e Paolo kolostor könyvtárából kerültek a Marciana birtokába. Nem volt azonban tudomásunk a harmadik Korvin-kódex: *Benvenuti de Ram-*

¹ Fac-simile delle miniature di Attavante Fiorentino contenute nel codice Marciano Capella Le Nozze di Mercurio colla Filologia che si conserva nella Biblioteca Marciana. Fotografie eseguite da Antonio Perini. (Velence, 1878.)

baldis Liber Augustalis legközelebbi provenienciájáról, a kódexet tehát első sorban e szempontból vettem vizsgálat alá és nem volt nehéz megállapítanom, hogy az a Morelli-féle gyűjteményből származik, tehát 1819-ben került a könyvtárba.

Átvizsgáltam *Joannes Michaelis Carrariensis* »De choreis musarum« című, Rangoni Gábor bíbornok, egri püspöknek, Mátyás király híres diplomatájának ajánlott kéziratát (Codex CCXL. Lat. Clas. VI.), melynek 6 oldalra terjedő ajánló-leveléről tudtuk, hogy Rangoni bíbornoknak, történetünk híres Veronai Gáborának életére tartalmaz érdekes adalékokat.

A kódex 62 papirlevélből áll, egyszerű fatáblás-kötésben melyből a fatáblakon kívül a bőrhát maradt meg, rajta papirszalagon XVI. századi kézzel irt czime: IO. MICH. *Carrariensis de choreis musarum m. s.*

1a.—4b. lapjait az ajánlólevél jellegével bíró első fejezet foglalja el, melynek szövege a következő:

Ad reverendissimum in Christo patrem Gabrielem Rongonum (*így*) episcopum Agriensem, et beatorum Sergii et Bachi presbiterum cardinalem, Joannis Michaelis Carrariensis de choreis musarum liber. Capitulum primum, de qua re sit acturus.

Alpharabii librum cum illum legissem, reverendissime Gabriel Rangone, in quo de scientiarum origine mira ingenii celebratione disputavit, eo perductus sum, ut nihil maiore dignum admiratione usque non modo non vidisse, sed ne audivisse quidem aut legisse mihi ipse viderer. Nam cum soleant praeclarissimi viri in unius scientie professione deficere et preter deum errore caruerit, nemo infiniti ferme laboris erat illa professio, que de omnibus policeret disciplinam, presertim cum singule scientie non modo unius hominis, sed multorum etatem poscant et apud Aristotelem per additamenta auferantur, ut nemo fuerit tanti vir ingenii tamque exercitati, in cuius libris error non deprenderatur. Ipocratem quidem excepit Galienus, quem divino ingenio fuisse et ipse et omnium aculeus Auorois scriptitavit: excepit et idem Auorois Aristotelem, in quo procreando affirmat naturam omnes vires effudisse, neque in eo repertum errorem dignum censura. Aliorum errores nemo oculuit, at tamen si vera et dicere libeat et sentire, et multi reperiuntur afforismi in libris Ipocratis, quos Galienus falsos indicavit, et ea gratia negavit esse Ipocratis, sed a latratore insitos, et in libris Aristotelis non modo Cristicole multos offenderunt errores, sed Auicena et multos et graves notavit sermones irretitos, in quibus evolvere, quid sentiret, non est ausus: nempe sibi metuens et sibi ipsi conscius in enigmatibus et amphybologiis versabatur, ut sensum

in utramque contradictionis partem pro interpretum libidine possem inclinari, quin eloquentie sol splendidissimus, M. Cicero Platonem anteposuit Aristoteli, adeo omnibus errorum retia tensa fuere in ea, que si uno verbo dicendum est, omnes collapsi sumus, quod si in singulis deficiunt singuli, maximum quidem erat unum omnes polliceri; at tamen in tanta tamque difficili provincia vir ille eminentissimus ita emicuit, ut omnium scientiarum penates lustrasse et recte comemorasse videatur. Cum igitur hec admiratio in cause investigationem animum meum sustulisset, et iam per varias et multas non inbecilles rationes fluctuaret, venit in mentem clarissimi philosophi Guidonis patris mei gravissima quidem sed faceta sententia; dicere enim solebat ille veteranus miles disciplinarum: Apollinem omnesque musas una cum toto orbe terrarum a deo maximo fuisse creatum, moxque inter Iudeorum civitates Appolinem digitis lyram increpuisse, et prophetas cum sanctitate, tum doctrina venerandos suscitasse; loci postea sacietate captum in Gretiam cum musarum phallange descendisse, ibique et novas cantilenas et novas choreas fuisse meditatam, ut pœete, ut phylosophi, ut oratores, ut medici edocerentur; mox cum eius hostis negligentia regnare inter Grecos cepisset, destituisse Apollinem terras Grecorum et venisse in Italiam et maiores nostros non modo que Grecos instituerat docuisse, sed reperuisse et res novas: satiros enim poetas non dedisse Grecis, sed primum apud Romanos reperisse, quamquam Aristotelis tertia problematum particula, octava et XX^a explicitur, meminit Claremèni satyri, apud Grecos tantum comedie locum satyrarum tenebant. Dedit Apollinem mox et iureconsultos et medicos et theologos, et ut ad omnia uno verbo perveniam, multa quidem hactenus non inventa tradidit nobis et ab aliis translata fecit climatiorea, quod posterum nostrorum tam multa tamque preclara volumina possent abunde comprobare. At postremum irrepsit in Ausoniam tiramni, cum quo Apollini bellum erat; coniunx segnitie hec cum regnare cepisset, et omnia Ittalie gymnasia occupare, expulit ex suis finibus Apollinem, qui ei suisque moribus non conveniret, nam fuit illud tempus, quo muse oratorie erant ittalie incognite, quod paulo post Juuenalis fuit tempora et prolongatum est usquem ad Francischi Petrarche et Gasparini Barzizii tempestatem. Hii enim demortua eloquentie studia ex ipso sepulcro in lucem revocarunt. Pulsus Italia Apolo ad Arabas cum suis nimphis emigravit, ibique virorum illustrium magnum numerum seminavit, ut Johannem filium Serapionis, Rasim et Machomethum, Auoroim et Aboali, Auicennam, qui a partu virgineo apud Betichos circiter annum millesimum et centesimum ac quinquagesimum vigit; sed et Algazellem, et Johannem Mesuem Nazarenum, et Sabor Medorum regem, et Auedadim, et Zoas Albumeronem, et

qui ante hos omnes scripsit, Alpharabium. Igitur ut eo redeat, unde discessit oratio, facile fuit viro illustri, in cuius edibus omnes muse pernoctarent, de omnibus uno libello facere commemoratorem. Discessere postea muse ab Arabibus et iterum in Ittaliam rediere, ubi utinam que cantant, digna sint vocibus antiquorum. Accensus igitur emulationis cupiditate, temptandum et ipse putavi, si ut de singulis musis, sic enim scientias apelavero, et multos et magnos codices librorum effudi, ita nunc uno modico volumine de omnibus simul epythomata facere possim, et que extrinsecus de scientia queri soleant, brevi oratione complecti. More atque exemplo eorum, qui geographiam scripsere et cosmographiam in modica tabella pynxere, non omnia sed utilia tamen afferre constitui, ut qui ista perlegerit, satis sobrie cum omnibus musis videatur esse versatus. Memosinem Grecam poete tradunt ex Jove musas omnes genuisse, quarum nomina hic sunt: Clio, Gyalemi et Hymenei mater, que gloriosum facit, ut eius appellationis interpretatio est; Euterpe Thesi mater, idem quod delectans est; Talia, cuius filius Palephatus ille fuit, qui scripsit de colendis arboribus, interpretatur virescens; Urania celestis, que peperit Linum; Terpsicore et Melpomone coreas et cantus invenerunt; Erato hoc est amabilis, ex qua Tamiras natus est; Pollymia Triptholomi mater et Calyope mater Orphei. He omnes Mnemosines, hoc est memorie filie aut in nullo unquam, aut in uno convenerunt Gabriele Rongono, sanctissimo eodem ac doctissimo viro, quem veluti senatorio more coniectis in urnam testulis omnes Pierides illustrissimum virum indicarunt. Ergo ad patronatum tuum confugio, prestantissime vir, in hac causa mea tam ardua, tam quidem irretita, qui solus dignus habearis, cuius clientes omnes Pyerides fiant. Qui apud Clararum opidum Brixiani agri natus, honestis parentibus et nequaquam obscura familia, sed fortunis non admodum pinguis virtutem tamen ita complexus, ita secutus es, ut inter preclaros phylosophos solus phylosophus, inter celebres oratores precipuus orator haberere; tantum splendoris patrie attulerunt regie virtutes tue, ut non solum ab illustribus viris, verum a pontificibus Prothenias in omni vita comprobatus nominere. Quisquis enim fuerit, qui patrio Clararum opido nomen dederit, ille profecto plenus numine vaticinabatur claritatem future celsitudinis tue. Qua veriori ethymologia, Claras quam a clarendo interpretari licebit; accedente apostolica dignitate tua quasi quodam fulgentissimo solis iubare Clararum opidum claruit et nomen consequitur rem. Ipse te Tytire primus, ipsi te fontes, ipsa et te Roma vocabat. Preterea veram phylosophiam complexus beati Francisci dogma professus es, fatis tibi existimans oratorem esse, sed illustrem esse et haberi voluisti alterum quem sine altero fictum atque in glium (?) arbitratus es: in ea quoque religione

quantum enitueris, probat sanctissimi viri Johannis Capistranensis auctoritas, qui in ulteriorem Panoniam ad erugendos contra Turchorum rabiem Hunnos profecturus te comitem, socium, auxiliatoremque traduxit et futurum predixit, ut quantum seculi honores pontificatumque contemneres, tantum illi te vel invitum sequerentur. Johanne igitur vita functo in Boemiam profectus, quam Vssiana lues heresi infecerat, veluti bonus Christi agricola vepres evulsisti, bona semina sparsisti, ut abiecta heresi tanta provincia ad orthodoxe fidei redierit veritatem: doctrinis atque exemplis tuis rescipisse eam nemo dubitat. Tum a Christiane religionis propugnatore Mathia Pannonum rege, qui murus veluti inconcussus seipsum pro nostra fide obicem Turchis opposuit, accersitus alterum atque item alterum episcopatum vel invitus subiisti regni, quam eius gubernaculum et rerum bene gerendarum clavem accepisti, omniaque adeo sapienter, adeo integre administrasti, ut Sixtus pontifex maximus absentem et in Panonia contra Tuchos pugnantem inter cardinales posuerit, iusseritque inter primos Christiane religionis patres numerari, divini profecto pontificis divinum saluberrimumque consilium, ut qui vitiiis, peccatis, Turchisque omnibus denique malis rebus senpyternum bellum indixisti, qui indefessus armatusque semper pro Jesu Christi nomine dimicasti, in ordine illo senatorio locum primum haberes, in quo de huius rebus gerendis habenda iure optimo disputatio est. Quamquam enim aperime erruditus, aperime sapiens et sis et haberere, tum tamen maluisti ita vivere, ut in scribendis rebus tuis illustrium oratorum ingenia laborarent, quam tu aliena scribendo inter primos oratores haberi. Te igitur talem tantumque patronum omnes Pierides uno ore delegerunt, ut sis, qui eas ab arduorum ingeniis iniuriis tueatur. Et id suo iure a te reposcant, ut tuas alumnas foveas, que te a tenellis unguiculis in hac etatem dormientem vigilantemque sinu tenuere; que te omnibus nostre etatis oratoribus sine controversia pretulere; que omnium pastorum sapientiam in te unum transtulere, has pontifex amplecterer, quas puer complexus est, que te sole fulgentem magis reddidere. Quod vero Michael Carariensis, quem hactenus non vidisti, tuo patronatu uti ausus sum, fecit immensa elementia tua, que suam operam nulli hominum negare solet; fecerunt Pierides, quarum res hac loco agebatur; fecit patria tua, in qua magno stipendio medicus sedeo, tibi que conterraneus videri possum; fecerunt affines omnes tui, non modo Rangoni, ex quibus primum tibi genus est, sed et Foliade, ex quibus maternum ducis; hii enim singuli me non secus ac se ipsos amant. Hec tam multa tamque officiosa nomina ut tuo patronatu uti auderem, fecere. Si tu carpservis consilium meum, tuam inprimis clementiam ac pietatem accusato. Ego vero si in singulis libris meis Jesu Christi

auxilium invocare soleo, in hoc potissimum opusculo, in quo de omnibus disciplinis simul agendum est, sentio id efficacius debere de me prestare. Adsit igitur mihi gratia sancti spiritus et ingenium manumque meam in se ipsum rapiat, qui solus est veritas, solus non errans, solus gloriosus in secula seculorum.

A szöveg a 4*b*. lap alulról 8-ik sorával végződik; a következő sorban kezdődik a második fejezet: *Capitulum secundum de origine omnium scientiarum.*

A további fejezetek így következnek:

5*b*. l. *Capitulum tertium de diffinitione physice et generibus causarum.*

6^a l. *Capitulum quartum de diffinitione sapientie et divisione rerum omnium.*

6*b*. l. *Capitulum quartum de divisione in theoreticam et practicam et officiis earum.*

A 8*b*. lapon kezdődik a második könyv; rubrummal irt ezime: *Tractatus secundus de scientiis locutionis.* A következő fejezetekre oszlik: 1. *De grammatica* (8*b*. l.), 2. *De dialectica* (12*b*. l.), 3. *De arte dicendi* (16*b*. l.), 4. *De poesi* (19*a*. l.), 5. *Quot satis sint.* (23*b*. l.)

A munka további beosztása a következő:

23*b*. l. *Tractatus tertius de mathematicis.* Fejezetei: 1. *De earum numero* (23*b*. l.), 2. *De aritmetica* (24*a*. l.), 3. *De musica* (26*a*. l.), 4. *De geometria* (28*b*. l.), 5. *De astrologia* (31*b*. l.), 6. *De perspectiva* (33*a*. l.), 7. *De ponderibus* (34*a*. l.), 8. *De instrumentis sonorum* (u. ott.).

34*b*. l. *Tractatus quartus de scientiis adulterinis.* Fejezetei: 1. *De nominibus earum* (34*b*. l.), 2. *De opinione Varronis* (u. ott.), 3. *De nominibus augurii* (35*a*. l.), 4. *De speciebus auguriorum* (36*a*. l.).

38*b*. l. *Tractatus quintus de philosophia morali.* Fejezetei: 1. *De ethica* (u. ott.), 2. *De monastica* (39*b*. l.), 3. *De echnomica* (42*b*. l.), 4. *De polithica* (46*a*. l.).

49*a*. l. *Tractatus sextus, de physica naturali.* Fejezetei: 1. *De physica.* (u. ott.), 2. *De medicina* (52*b*. l.), 3. *De alchimia.* (55*a*. l.).

56*b*. l. *Tractatus septimus de scientiis supernaturalibus.* Fejezetei: 1. *De metaphysica* (u. ott.), 2. *De theologia* (58*a*. l.), 3. *De hiis qui in exponendis auctoribus requiruntur* (59*b*. l.), 4. *Anacephaleosis.*

Ez utolsó fejezet a munka záró szavát képezi, és mint ilyen, egyenesen Ranganiohoz van intézve. Szövegét egész terjedelmében adom:

Capitulum quartum Anacephaleosis. Spero, vir illustris, id me prope modum assecutum, quod in libelli initio pollicitus sum, ut silicet que extrinsecus in omnibus scientiis querenda sunt, paucis explicarem. Habes igitur munus a Michaele tuo, quod non dubito fore charissimum, cum luminaria huius seculi inferat, et a tibi obsequentissimo servo mittatur. Tuum deinceps officium erit, quamquam etate magnus, auctoritate sis maior, has ingenuas choreas sepe tractare, cum hiis psaltriis ludere, cum his vigilare, cum hiis dormire, cum hiis disputare, tecumque in certamen veniant, tecum in concistorium, tecum sint in urbe, in foro, in domo, in agro, in exercitu, ubique, ut gloriam, quam tibi ingentem dederunt, sempiternam consequaris. Gloria, laus et honor sit Jesu Christo auxiliatori meo, qui sit benedictus in secula seculorum Amen.

Teque patronum illustrem meum Gabriellem ad Sibillinos annos summa cum gloria et sanitate perducatur.

Amen

A kódex ezzel végződik. 61. és 62. számozatlan lapjai üresek. A 62b. lapon XV. századi kéztől a következő bejegyzés olvasható: *Natus est dominus cardinalis anno 26. in die beati Silvestri inter XX. et XXI.* Megtudjuk ebből, hogy a híres főpap 1426 december 31-ikén született, tehát még java korában volt, midőn Mátyás szolgálatába állott.

A *Cod. MDCXLIII. Ital. Clas. VII.* jelzetű kézirat Zsigmond királynak egy érdekes, a sárkányrend adományozásával egybekötött czimeradománya szövegét a czimer képével együtt XVI. századi másolatban őrizte számunkra. Nemcsak az oklevél szövegét másoltattam le, de a czimerképről is vétettem a könyvtár rendelkezésére álló rajzolóval hű másolatot, miután a XVI. századi másolatról fel lehet ismerni, hogy vonásról vonásra híven utánozta az eredeti czimereslevél miniatűrjét.

A Valentinelli nyomtatott katalógusába fel nem vett, tehát reánk nézve jórészt ismeretlen anyagból Zsámboki János, a híres XVI. századi humanista és könyvgyűjtő könyvtárának jegyzékét (*Cod. Lat. XCII. class. XII.*) vettem vizsgálat alá. A becses kézirat 278 levélre terjed és 2618 számban sorolja fel Zsámboki könyveit; lemásoltatása nagy nyereség volna a magyar művelődéstörténetre.

A *Cod. Lat. XCIII. class. XIV.* jelzetű kézirat Francesco

di'Carrara, Padua urának 1402—1403. években diplomáciai ügyekben irt leveleit tartalmazza; közte igen sok a magyar vonatkozású, főleg Zsigmond és László nápolyi király versengésének történetére. Mirse János sokat másolt belőle, de a mint meggyőződtem, ismeretlen anyag is van benne, megérdemelné a tüzetesebb átvizsgálást.

A latin kéziratok írott katalógusából kijegyeztem még a következő magyar vonatkozásokat:

Cod. XII. class. XIV. Frater Ambrosiusnak 1435-ben a baseli zsinaton és Székesfejérváron elmondott beszédei.

Cod. CCXIV. class. XIV., tartalmazza a 32. levéltől Janus Pannonius több költeményét.

Cod. CCLXV—CCLXVI. class. XIV. A 31. szám alatt Andrea Donato és Hieronymo Contareno velencei követek 1433-iki utja Zsigmond királyhoz Magyarországra. A 68. szám alatt Giacomo de la Marcha, a híres magyarországi inquisitor levele.

Cod. CCLXVIII. Class. XIV. A 65. lapon Galeotti Marzio levele. A 93. lapon Eperjesi Domonkos fia János (Joannes Dominici de Eperjes) levele.

Cod. CCLXXXVI. Class. XIV. A 268. lapon Zsigmond király 1433-ban Ravennába való megérkezése alkalmából irt költemény.

Kiváló érdeklődéssel bir reánk nézve a *Z. Lat. cod. 399.* jelzetű XIV. századi latin világkrónika, mely a világ teremtésétől 1346-ig terjed és a hunok története után jelentékeny részt szentel a magyarok történetének is Géza vezértől III. Andrásig. Engem Thallóczy Lajos tett figyelmessé ez érdekes kódexre, a ki a magyar vonatkozások nagy részét le is másoltatta, de e másolat nagyon hiányos, nemcsak összeolvasásra, de lényeges kiegészítésre is szorul, a mit ezuttal csak részben eszközölhetvén, magát az érdekes kézírás közzétételét más alkalomra kell halasztanunk.

TÁRCZA.

ÉVNEGYEDES JELENTÉS A MAGYAR NEMZ. MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK ÁLLAPOTÁRÓL

1899 JANUÁR 1-TŐL MÁRCZIUS 31-IG.

I.

A *nyomtatványi osztály* anyaga a lefolyt évnegyedben köteles példányokban 4325 db., áthelyezés útján 244 db., ajándék útján 384 db., vétel útján 397 db., összesen 5350 db. nyomtatvánnyal gyarapodott. Ezen kívül köteles példányok czimén beérkezett: alapszabály 228 db., halotti jelentés 1478 db., hivatalos jellegű irat 355 db., perirat 32 db., plakát 1427 db., program 643 db., körlevél 127 db., szinlap 2500 db., zárszámadás 133 db., vegyes 1088 db., összesen 8011 db. apró nyomtatvány.

Vételre fordított 1134 frt 15 kr és 534.60 márka.

Ajándékaikkal a következők járultak a könyvtár anyagának gyarapításához: Az »Adalékok« szerkesztősége S.-A.-Újhelyről, a kir. Akadémia igazgatósága Pozsonyból (2 db.), Alsófehérvármegye alispánja, »A nagyvilágból« szerkesztősége Makóból (6 db.), az Athenaeum r. t. (2 db.), »Az Időjárás« szerkesztősége, a m. kir. belügyminiszterium (4 db.), Barabás Vincze (2 db.), Berzeviczy Edmund Berzeviczéről, a bécsi császári tud. akadémia (5 db.), a bécsi központi statisztikai bizottság (12 db.), a bécsi udv. természetrajzi múzeum, a brünni természetvizsgálók egyesülete, a Budapesti Szemle e szerkesztősége (4 db.), az egri érseki iroda (2 db.), az erdélyi honismertető egylet Nagy-Szebenből, Esztegár László dr. (2 db.), Fejérpatak László dr. (2 db.), Felber Arthur Zala-Egerszegről (2 db.), Fényi Gyula Kalocsáról, Fenyvessy Ferencz Veszprémből (4 db.), a ferenczrendi tartományfőnök Lajbachból (2 db.), Fiume város tanácsa (3 db.), Alföldi Flatt Károly, a m. kir. földmivvelésügyi miniszter (4 db.), a m. kir. földtani intézet igazgatósága (55 db.), Frank Iván Lembergből, Franklin r. t. (2 db.), Giesswein Sándor Győrből, a cs. és kir. közös hadügyminiszter, a hercegprímási iroda

Esztergomból, Hintz Emil (46 db.), Hradszky József Szepeshelyről, a m. kir. igazságügyi miniszter, az izraelita irod. társaság (2 db.), a kalocsai egyházmegyei hatóság, a képviselőházi iroda (12 db.), Kokas János Szendről, Kollányi Ferencz, Kovács István, a Közgazdasági Szemle szerkesztősége, Kubinyi Miklós Árva-Váraljáról, Kuncz Adolf Csornáról, Lampel Róbert (24 db.), Lipóczy György, a Magyar Heraldikai és Genealogiai társaság, a Magyar Könyvszemle szerkesztősége (3 db.), a Magy. Mérnök és Építészegylet, a M. N. Múzeum irodája, a M. N. Múzeum néprajzi osztálya, a M. Orsz. Állatorvos-egyesület, a M. Tud. Akadémia (17 db.), Marczali Henrik, a Math. és phys. társaság, Milhoffer Sándor Ecsédről (4 db.), Mocsáry Sándor, a Népoktatás szerkesztősége Lugosról (2 db.), a Nevelés szerkesztősége M.-Szigetről, az Oesterreichisch-Ungarische Revue szerkesztősége, az Orsz. Erdészeti-Egyesület igazgatósága (2 db.), az Orsz. Törvénytár szerkesztősége (2 db.), az Otthon-kör, Perényi Adolf Temesvárról, Pongrácz Lajos, a Pósta és távirda-igazgatóság, Raffay Ferencz Gyórból, Rakodczay Pál (2 db.), ifj. Reiszig Ede, a Slovenske Pohlády szerkesztősége Túróc-Sz.-Mártonból (2 db.), Simkó József, Somló Bódog, Stanoj Miklós, Stephani Lajos, a Szabadalmi Hivatal (5 db.), id. Szinnyei József (97 db.), a Transilvania szerkesztősége N.-Szebenből, Temesvár város tanácsa, a Természettudományi Társulat, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, Walter Gyula Esztergomból, Zichy Jenő gróf.

Nevezetesebb szerzemények: 1. Ladislai Vetesii Oratio ad pontificem, Roma, 1475. (250 márka.) 2. Molitevníku. Szvodit diu Slovenie pre limba rumaniaska. 1689. (40 frt.) 3. Decretum azaz Magyar és Erdélyországnak törvénykönyve, Kolosvár, 1571. (70 frt.) 4. M. T. Ciceronis epistolae selectae, Tyrnaviae, 1680. 5. Nádasi S. Annus coelestis. Tyrnaviae, 1687. 6. Der Artikel von der Busse, Kronstadt, 1707. 7. Gunnesch A. Serium christiani votum. 1696, 8. Magdeburgius J. Confessio 1567. 9. Scherer Georg. Lob und Dank Predig. Augsburg, 1598. 10. Zenoi Domenico. Fortezze d'Ongheria. Venetia, 1567. (60 frt.) 11. St. Methodius. Revelationes, 1496. 12. Georgieniz B. De Turcarum moribus. Lugdani, 1567.

A könyvtár helyiségeiben 4970 egyén 10103 kötet nyomtatványt, kölcsönzés útján pedig 387 egyén 614 kötetet használt.

A lefolyt évnegyedben 1523 munka lett osztályozva, a melyekről összesen 1908 czédula készült. Kötés alá készítettett 353 munka 462 kötetben. A köteles példányok átvételére rendelt helyiségbe a negyedév folyamán 429 csomag érkezett be: ugyaninnen 928 darab levél expediatott különféle nyomdatulajdonosokhoz, melyek közül 360 vagy a be nem küldött sajtótermékek vagy pedig a kimutatás megreklamálásáért küldetett. Az összes folyóiratokról új czédulakatalógus készült.

II.

A *kézirattár* a lefolyt évnegyedben ajándékol 5 kéziratot, 175 irodalmi levelet és egy kéziratot vétel útján 54 kéziratot, 10 irodalmi levelet és áthelyezés útján 11 kéziratot, 10 irodalmi levelet, vagyis együtt 70 kéziratot, 195 irodalmi levelet és egy kéziratot szerzett, összesen tehát 266 darabbal gyarapodott. Az ajándékozók közül Báró Podmaniczky Frigyes Naplóinak újabb kötetével, Szana Tamás Simonffy Kálmán irodalmi levelezésével (175 db.), és Arany László özvegye elhunyt férje Arany László akarata szerint, Arany János Toldi-trilógiájának és Buda Halálának eredeti kézírataival gazdagították a könyvtárt. Vételre 79 frt 20 krajczár fordított. A szerzemények között a Simonffy-levelezés s Arany kézíratai emelkednek ki. Amazok a forradalom után neki induló magyar dalköltészet irodalmának és művelőinek ismeretére rendkívül becsesek, emezek, mint Arany János kézíratai, elsősorú irodalomtörténeti ereklyék.

Az évnegyedben 66 kutató 172 kéziratot használt.

Az évnegyedi gyarapodás feldolgoztatván, 32 mű 62 kötetben 38 czédulával, 291 levél 118 czédulán, együtt 323 darab 156 czédulán helyeztetett el. Az irodalmi levelek elhelyezésére 72 tok készült.

III.

A *hírlap-tár* január-márcziusi gyarapodása: *a)* köteleles példányokból 146 hírlap 18,485 száma; *b)* ajándék útján 2 hírlap 1200 száma; *c)* vétel útján 1 hírlap 61 száma, összesen 149 hírlap 19,746 száma.

Nevezetesebb ajándékozó Sturm Albert ur volt a Budapesti Tudósító nyomatos lap 1897—98. folyamával. Bernfeld A.-tól vétetett a Wiener Zuschauer 1848-iki évfolyama 3 frtéért.

A könyvtár helyiségében 843 egyén 1957 kötet hírlapot, házon kívül 21 egyén 67 kötet hírlapot, összesen 864 egyén 2024 kötet hírlapot használt.

Végzett munka: Czéduláztatott 111 új hírlap és 388 évfolyam. Átnézett 433 hírlap 33,151 száma. Kötés alá adatott 290 kötet hírlap; visszaérkezett bekötve 335 kötet; ezért utalványoztatott 510 frt 24 kr. A köteles példányoknak kimutatással (csomagokban) beérkezett 13,186 száma a gyarapodási könyvbe s a nyilván tartási lapokra vezetettet; ezeken kívül a külön számokban postán beérkezett (kimutatás nélkül) 5299 hírlapszámok is megszámláltattak, betürendbe osztályoztattak és a többiekhez tétettek.

IV.

A *levéltári osztály* az elmúlt évnegyedben ajándék útján 140 db. oklevéllel, 8 fényképpel és 7 pecsétmásolattal gipszben, vétel útján 31 db irattal és 2 db fényképpel és ezek negatívjeivel,

összesen tehát 190 dbbal gyarapodott, mely gyarapodás a levéltár törzssanyagát növelte.

Az iratok között van 1 eredeti középkori oklevél, 1 középkori oklevél ujkori másolata, 135 db újabbkori irat, 1 középkori és egy újabbkori czimereslevél, 26 db 1848/49-es és az 50-es évek idejéről való irat, 4 czéhírat, 1 városi irat és 1 török irat.

Ajándékaikkal gyarapították a levéltárt: skurovai báró Felkay Imre (Kossuth sajátkezű aláírásával ellátott arczképpel), Ihász Lajos (Jókai Mór közvetítésével 1850- és 60-as évekből származó iratokkal), Lázár Sámuel orsz. képviselő (1 db török irattal), Leopold Andor (59 db XVIII—XIX. századi irattal), Lukács József segédlelkész (1 db eredeti középkori, 15 db XVI—XIX. századbeli irattal és 1 középkori czimereslevéllel), dr. Majovszky Pál min. fog. (1 db XVII. századi városi kiadvánnyal), Nagy Pál (3 db czéhíráttal), Schönherr Gyula levéltárnok (fényképmásokkal), Szinnyey József múzeumi őr (1 Kossuth levéllel) és Varjú Elemér (1 középkori oklevél ujkori másolatával és 7 db pecsétmásolattal gipszben).

Vételre fordított 15 frt és 1200 márka.

Letét utján a levéltár az elmúlt évnegyedben a borsodi Latinovics család levéltárával gyarapodott, melyet Latinovics Géza orsz. képviselő tett le a család megbízásából, s melylyel a letéteményezett levéltárak száma 44-re emelkedett. A levéltár jelenleg rendezés alatt áll, s előreláthatólag a II. évnegyed elején teljesen rendezve lesz s föl is állítható.

A nevezetesebb szerzemények sorában mindenekelőtt fölemlítendő azon 26 dbból álló iratgyűjtemény, mely Hess J. ellwangeri antiquáriustól 1200 márkáért szereztetett meg, s a mely egy-két darab kivételével az 1848/49-es eseményekre s az 50-es évek elejére vonatkozik. Ez iratok legnagyobbbrészt báró Bach Sándor iratai közül származnak, s úgyszólván kizárólag politikai tartalmuknál fogva igen becses gyarapodásnak tekinthetők. Ez iratok között van I. Ferencz Józsefnek két kézírata Bachhoz, melyek közül az egyik ő Felségének egészen sajátkezű írása, továbbá az osztrák ministerium hivatalos átírata a magyar ministeriumhoz, Batthyányi Kázmér 1849 június 25-ikén kelt diplomacziái jegyzéke, ugyanannak levele az angol segítség tárgyában, továbbá a nyomtatványok között Kossuth Lajos és Batthyányi Kázmér tiltakozása az orosz beavatkozás ellen német és francia nyelven és ezek fogalmazványa. Továbbá az Ihász Dániel hagyatékából származó emigrációkorabeli iratok, túlnyomólag Kossuth Lajos levelei, mely gyűjtemény tartalmilag a levéltár Kossuth-iratait egészíti ki. Felémlítendő továbbá Runchai Domokosnak a római Szent-Lélek-hospitale vikáriusának 1492-ből származó kiadványa és Ibrahim budai pasa 1682-ből származó török levele. Czimeres leveleink

gyűjteményét két db. gyarapította 1. Zsigmond király 1434 márczius 12-ikén Baselben kelt czimereslevele Karcsai Péter részére. 2. Lipót király 1665 június 24-ikén Bécsben kelt czimeres levele Gelin Ferencz részére.

A lefolyt évnegyedben 18 kutató 2458 db iratot és 34 db fényképet, összesen tehát 2492 dbot használt. Külső használatra 14 térítvényen kikölcsondított 61 irat, 2 pecsétlenyomat és 4 fénykép, összesen tehát 67 darab.

Az új szerzemények feldolgozásán kívül elvégeztetett a lefolyt évnegyedben a rendezés alatt álló családi levéltárak közül a gróf Széchenyi család levéltárának lajstromozatlan s rendezetlen része, mely a családi levéltár folytatása gyanánt a földszinti helyiségben helyzetetett el. A statisztikai kimutatás szerint ez az ujonnan rendezett rész 24 db mohácsi vész előtti oklevél másolatát, 3 db XVI., 68 db XVII., 2667 db XVIII., 5693 db XIX. századi iratot, 53 db elenchust, 6 db számadást, 4 tervrajzot, 2 db kéziratot és 2 db genealogiát, főösszegben tehát 8522 db iratot tartalmaz. Rendeztetett továbbá a báró Radák család levéltára, mely 14 db eredeti középkori oklevelet, köztük a családnak 1514-ből származó czimereslevelét, 3 db középkori oklevél másolatát, 210 db XVI., 669. db XVII., 1946 db XVIII., 1171 db XIX. századi okiratot, 14 db elenchust, és 3 db genealogiát, összesen tehát 4012 db iratot tartalmaz. Megjegyzendő, hogy a család 1514-iki czimereslevelén kívül még négy czimereslevél van a levéltárban, még pedig Báthory Zsigmondé 1595-ből Ajtoni Zeorger Jakab deáknak, 1609-ből Bethlen Gáboré Vaniga Máté részére, 1643-ből Rákóczy Györgyé Salai János részére és a báró Radák családnak 1744. évből való bárói diplomája.

Rendezés alatt van jelenleg a váradi Török család levéltára, melynek középkori része 67 db eredeti oklevelet tartalmaz, továbbá a Melczer család levéltára, mely 104 db középkori oklevelet foglal magában. Azonfelül nagyjában, t. i. századok szerint el van különítve a Latinovics család levéltárának anyaga is, melynek csak évszám szerinti rendezése van hátra. Statisztikai kimutatás azonban úgy a váradi Török, mint a Melczer család levéltáráról, valamint a Latinovicséről is csak a végleges rendezés után lesz adható.

A Néhai Erzsébet királyné ő Felségének hagyatékából származó és ő cs. és kir. Fenségeik Gizella és Mária Valéria főhercegnők által a Magyar Nemzeti Múzeumnak átengedett tárgyak közül a legszebbek kiválasztva, a Széchenyi-terem szekrényeiben hat tárlóban közszemlére elhelyeztettek.

A levéltárban jelenleg munka alatt van a váradi Török, Melczer, Latinovics és báró Balassa családok levéltárainak, továbbá a Kossuth-iratoknak rendezése.

SZAKIRODALOM.

Dr. Dézsi Lajos, Misztótfalusi Kis Miklós. (Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században, I.) *Magyar Történeti Életrajzok* XIV. évf. 3. 4. füzete. Budapest, 1899. 208 l. 4 mell.

A XVII. századi híres kolozsvári könyvnyomtatónak alakja újabban több ízben volt irodalom- és kulturtörténeti nyomozások és vizsgálódások tárgya. Kiválósága s életének talán épen ebből folyó tragikumá méltán is fölhívhatja azok figyelmét, a kik egyes korszakok felfogásának kivételesebb egyéniségekre gyakorolt hatását tanulmányozni szeretik. Mert a Misztótfalusi Kis Miklós pályafutása különösen ebből a szempontból érdekes. Voltaképp a könyvnyomtató mesterség művelője volt, mint korában még mások is. Azonban szellemének magasabb röpte nemes de minden drámaibb bonyodalmat kizárni látszó foglalkozását olyan régiókba emelte, a hol az megszűnt a mesterség átlagos feladatainak határai között maradni. Nem elégedett meg mások szellemének mechanikai úton való közvetítésével. A saját szelleme is meg akart nyilatkozni, mint könyvnyomtató sem tudta megtagadni magasabb rendű feladatokra való hivatottságának öntudatát. Minthogy pedig mindez büszkén, talán kissé erősen is hangsúlyozott önérzettel jelentkezett nála, s a hatalomban levő szellemi korlátoltságot s ennek ikertestvérét, a tulságosan érzékeny hiúságot nagyon is közelről megérintette, vesznie kellett. Bűnbánata, két védőiratának ünnepélyes visszavonása igazi tragédiának végső jelenete. Mint mondtuk: érthető, hogy ez a pálya vonzza historikusainkat s hogy mentül tökéletesebb megrajzolása méltó feladatul kínálkozott Pár év előtt *Csernaton* Gyula dr. tollából került ki Kis Miklósnak meleghangú életrajza, utána pedig a kolozsvári nyomdászat történetében *Ferenzi Zoltán* elemezte igen körültekintően és helyes szempontokból ezt a változatos pályafutást, pontos jegyzékét adva az oly nevezetessé lett »vasműves« nyomdatermékeinek is.

Azonban mindkettőnél szélesebb keretben mutatja be kulturtörténetünknek ezt az érdekes alakját *dr. Dézsi Lajos* terjedelmes s illusztrációkkal élénkített könyve.

Szorgalmas fiatal tudósunk a XVI és XVII. századi magyar irodalom- és művelődéstörténetnek egyik legalaposabb ismerője és

buvára és már eddigi munkáiban oly sok kortörténeti anyagot hordott össze, s ebben a körben oly sokoldalú tanulmányokat tett, hogy a Kis Miklós életének csak is a korviszonyok révén érthető küzdelmeit és tragikumát a legbiztosabb vonásokban állíthatta elénk. A híres »Mentség« minden vonatkozása hiteles magyarázót talált benne, s némely helyeken szinte elárulja azt a gyönyörűséget a mit érzett, midőn egyik-másik homályosabb pontra rávethette a korszak minden apró-cseprő ügyét átölelő ismereteinek világosságát.

Három könyvben csoportosítja az egész élettörténet eseményeit. Az első a deákéveknek van szentelve, a másodikban az Amsterdamba került magyar ifjú nélkülözéseivel és nemes törekvéseivel ismertet meg, s a harmadik a Kolozsvárt teljesen kibontakozott egyéniség áldásos tevékenységéről és szomorú pályabérééről számol be. Jelentőségét megillető részletességgel adja elő azokat a mozgalmakat, a melyeket Kis Miklós ifjúságában az erdélyrészi reformátusok egy új bibliakiadás ügyében megindítottak s a melyeknek köszönhető — habár nem is közvetlenül — a Kis Miklós-féle 1685-iki amsterdami bibliais, mint egy dicsőség- és keserőségekkel telt pályának első vívmánya. A kicsinyeségeknek ama szövedékében pedig, a melyek keresztül-kasul behálozták ezt a pályát mindjárt kezdetén, szerzőnk rámutat a Coccejanizmus vádjára is, a melylyel az Amsterdamban dolgozó ifjút illették itthon, a mikor Coccejus magyar-ellenesei meghallották, hogy Kis a Janson-féle biblia szövegét végig javította. Dézsi kifejti e vád alaptalanságát. Kis ugyanis, mikor a bibliaszöveg átnézéséhez segédekre volt szüksége, az utrechti egyetemhez fordult, a melyen »a Coccejus-ellenes Voetius szelleme uralkodott. Maga Kis Miklós ugyanis Coccejus követője volt, de Tofeus püspökre és Teleki Mihályra tekintettel nem tartotta czélszerűnek e theologiai iskola elveit alkalmazni a biblia javításnál: attól is félt, hogy így több ujtás lesz benne és emiatt majd nem fogadják el az egyházak. Félt a Coccejanizmus híretől s visszaemlékezvén a Csernaton-i Dézsi-féle perre, félelme nem is volt alaptalan.« Kis Miklós e szavakkal magyarázta meg eljárását: »Ő kegyelmek (t. i. segédei) én tölem mintegy tartogatván és én is ő kegyelmektől, úgy inkább maradhatott valóságában a munka.«

Természetes, hogy Dézsi részletesen kiterjeszkedik azokra a megrendelésekre, a melyeket Kis Miklós mint betűmetsző Amsterdamban messze földekről kapott, s melyek kiválóságának és világhírességének legnagyobb bizonyosságai. Egyetlen egy olyan pont akadt itt, a melyre nem tudott kellő világosságot deríteni s ezt esetleges újabb adatok végett itt is szükségesnek tartjuk ismertetni. Kis Miklós »Mentség«-ében egy helyen ugyanis azt írja: »Hol vagyon Amsterdambhoz képest Armenia? Azoknak sokat

szolgáltam.« Egyik levelében pedig ezek olvashatók: »Az örmény nemzetség engemet keresett meg és hozzám folyamodott betűkésztetésbeli boldogíttatásának okaért«. Mindezekhez pedig Dézsi a következő felszólítást csatolja: »Örmény honfitársainknak, a kik folyóiratot tartanak fent s nagy gondot fordítanak a magyar-örmény vonatkozások kutatására, fölhívjuk figyelmét ez adatra. Érdekes volna tudni: megemlékeznek-e az örmény írók a M. Kis szolgálatairól?«

Azt hiszszük, az elmondottak eléggé mutatják, hogy »Erdély phoenixé-nek legújabb életrajza nagy gonddal és hivatottsággal készült derék opus. Mindössze a nyomdászati-technikai és bibliofil szempontokat szerettük volna jobban kidomborítva látni s azt hiszszük, hogy a Kis Miklós nyomdatermékeinek bibliografiai jegyzéke teljesség s használhatóság kedvéért helyet kaphatott volna a könyv végén. A függelékben szerző Kis Miklós egyik nevezetes előszavát s néhány érdekes levelét közli.

E—r.

Nyelvelméltani széljegyzetek.

(Válasz dr. Bartha József ismertetésére.)

A Magyar Könyvszemle legutóbbi füzetében »ismertette« dr. Bartha József »A nyelvvelméltan alapvonalai« című értekezésemet, de ismertetése, bíráló észrevételei, egyéni reflexiói annyira egymásba folynak, hogy abból, ki értekezésemet nem ismeri, nemcsak hogy képet nem nyer arról, de Bartha egész cikkét meg sem értheti. Nem ezt a hibát akarom most jóvá tenni, hisz a szíves érdeklődő hamarosan megismerkedhetik értekezésemben vallott nézeteimmel R. Prikkel Mariánnak a Philologiai Közönyben (1899. évf. 58. l.) közölt másféloldalmi kivonatából, de dr. Bartha József egyrészt olyan tévedésekért ró meg, melyeket el nem követtem, másrészt maga olyan természetű tévedéseket hirdet arany igazságokként, hogy a magyközönség ilyenmű megtevészése ellen határozottan tiltakoznom kell.

De lássuk magát az ismertetést. A t. bíráló hibáztatja mindjárt a nyelvvelméltán adott meghatározásomat, hogy: *a nyelvvelmélt egy nyelvállapotról szóló jegyekben ránkmaradt tanuvallomás.*

»A szerzőnek — úgymond a t. bíráló — ha teljesen kifogástalan meghatározást akart adni, tisztába kellett volna hoznia minden oldalról az emléktényegét. — Az emléktényegé . . . az, hogy valamely elmúltat, ma már nem létezőt jelöl meg maradóan.« (Ksz. 79. l.) Azt, hogy a maradótság benn van meghatározásomban Bartha se tagadja. Nézzük, benn van-e a múlt? Azt mondottam, hogy a nyelvvelmélt egy nyelvállapotról szóló jegyekben ránkmaradt tanuvallomás. Tehát, ha valami egy nyelvállapotról jegyekben ránkmarad, akkor az a nyelvállapot »elmúlt« dolog. De tegyük föl, hogy nem volna benn meghatározásomban a »múlt s a nem létezés«, vajon lehet-e egyáltalában egy állapotot úgy rögzíteni, hogy rögzített alakjában már ne válnék azonnal »múlt és nem létező« állapottá?

Mielőtt erre felelnénk, vizsgáljuk meg, hogy »tisztába hozta-e« a t. bíráló az emléktényegét s vajon tisztában van-e ő maga is avval, hogy *micsonda és hányféle az emléktényegé?* Ő maga így magyarázza meghatározásából kifolyólag az emléket: »A marathoni emléktényegé az ott elhullott görög hősöket, az esküteri szobor a mi meghalt Petőfinket jelöli és jelenti nekünk. Ellenben egy olyan szobor, a melyet valamely élő személynek emelnének, még nem volna, csak majd lenne emléktényegé (?) az illetőnek, a mikor már föbbé nem él, vagy arról a helyről véglegesen eltávozott. Így értelmelvén az emléktényegé fogalmát, mivel nem is lehet másképen . . .« (80. l.)

Lássunk egy példát. Strobl Alajos márványból kifaragta Jászai mell-szobrát. Jászai is él, Strobl is él, meg a szobor is megvan. *Emlék* ez a szobor? Feltétlenül. A többek között *művészeti emlék* vagy közelebbről *szoboremlék*, de teljesen független attól a körülménytől, hogy él-e az ábrázolt vagy sem, mert az a szobor egy befejezett egész. László Fülöp arcképfestményei például, a t. bíráló okoskodása szerint még nem *művészeti emlékek*, majd csak akkor válnak ilyen emlékeké, ha azok az urak és hölgyek, kiket lefestett, *múlt és nem létező* urak és hölgyek lesznek.

Azonnal szembeötlök, hogy a t. bíráló és én az *emlék* szót két különböző értelemben használjuk. Minden nyelvben van jelentésbeli eltérés az egyes szók *köznapi* és *tudományos* használata között. Így vagyunk az *emlék* szóval is. A marathoni emlék is *emlék* (Denkmal), az emlékebe kapott hajfürt is *emlék* (Andenken), egy kőkori kovakés is *emlék* (Denkmal), pl. művelődéstörténeti emlék, iparemlék, geológiai emlék stb. Ha e három emléken végigtekintünk, azt látjuk, hogy a köznapi értelemben vett Denkmal *emlékeztető célzattal készült monumentális* alkotás. A marathoni emléket azért emelték, hogy *emlékeztessen bennünk* az ott elhullott görög hősökre. Az ifju azért kapta a hajfürtöt emlékebe, hogy az *emlékeztesse őt* valakire. Az Andenken is emlékeztető célzattal készült (vagy magán a tárgyon végeztünk technikai változtatásokat, vagy az átadás körülményeit tettük célzatossá), de a vulgaris Denkmal és Andenken között egyrészt az a különbség, hogy az előbbi monumentális, az utóbbi nem, másrészt a Denkmal inkább a közösségnek, az Andenken inkább magánfél számára készült. A tudományos értelemben vett emlék (Denkmal) ellenben emlékeztető célzat nélkül készült, de mi magunk *önként* felhasználjuk e tárgyakat, hogy *múlt* állapotokat *szabadon választott szempontból* rekonstruálhassunk.

Az ősember pld. nem azért pattogatott le nagy kinnal egy alkalmas kovaszilánkot, hogy a prehistorikusokat emlékeztesse az ő műveltségi állapotára, ipari készségére, hanem, hogy eleséget szerezzen vagy az életét védje vele. A fehervári bicska, meg a legfinomabb angol zsebkés egyaránt gyakorlati célból készült s daczára, hogy *ma* készültek, a kovakéssel együtt *egyaránt* iparemlékek. Fönnebb azt mondtam, hogy a tudomány az egyes tárgyakat *szabadon választott szempontból* vizsgálja. Ha ez igaz, akkor a vulgaris Denkmalra és Andenkenre fölhozott példák: a marathoni emlék és a hajfürt, is lehetnek tudományos értelemben vett emlékek. Ugy is van. A marathoni emléket nem azért emelték, hogy vele alkalmat adjanak a mai paleografusoknak a régi görög írás tanulmányozására, s a *ma is élő* osztjások nem azért viselnek haját, hogy a Zichy-féle expedítio hajpróbákat vegyen belőlük néprajzi célokra, de azért úgy a marathoni emlék mint az osztják halász bajfürtje tudományos emlék, az első írásemlék, a másik anthropológiai emlék.

Mindezt pedig azért kellett elmondanunk, hogy megnézhessük minő értelemben használja és tenné kötelezővé a t. bíráló az *emlék* szót. Kiténik, hogy ő a három közül épen a vulgaris Denkmal érti, a mikor ő a Petőfi emléket s a marathoni emléket hozza fel például a tudományos emlékre, *mert* szerinte csak halott vagy tőlünk végleg eltávozott ember szobra *emlék*, az élő »még nem *volna*, csak majd *lenne emléke* (!) az illetőnek . . .« A tudományos emlékeknek e helytelen felfogásából magyarázható az is, hogy szerinte nevétséges az az állításom, mi szerint a Halotti Beszéd, Pázmány beszéde, Arany költeménye meg az én értekezésem *egyaránt* nyelvemlékek. Bartha ugyanis úgy vélekedik, hogy »a szerző nyelvéllapota sem változott meg *lényegeset* ama néhány hónap óta, hogy értekezését megírta.« (80. l.) Helyes. *Lényegeset* nem változott, csak lényegtelen *változott*. De ugy-e *változott*, tehát értekezésemben, sőt jelen soraimban rögzített nyelvéllapotom »elmúlt s *ma már nem létező*«, tehát még Bartha szerint is emlék.

De a t. bíráló ebbe alig egyezik bele, mert ő adott egy meghatározást

is »a melynek alapján *nem nehéz (!)* megállapítani, *mikor* válik valamely nyelvmaradvány nyelvméleké és *mikor még* nem az. *A nyelvmélek egy má már nem létező nyelvvállapot maradandó jele.* A Halotti Beszéd tehát, valamint Szent-Pál leveleinek kinyomatott fordítása, nyelvmélek, mert ma már nem létező nyelvvállapotot tüntetnek fel; ellenben Arany költeményei, meg Hubert értekezése s ez az én ismertetésem még nem nyelvmélek, hanem csak akkor lesz azzá, ha azok a *lényeges nyelvi jelenségek*, a melyek most egymással s az élő nyelvvállapotokkal egyező nyelvvállapotukat teszik, majd elmúlnak s a majdan élő nyelvvállapottól *lényegesen* elütnek.« (82. l.)

A t. bíráló a »*lényeges*« szó segítségével szeretne kibújni a meghatározás alól, pedig alapszámban ugyanott tart, a hol Zolnai, a ki szerint: minden *régi* irat nyelvmélek. Erre én megkérdeztem értekezésemben, hogy mi az a *régi*? 500 év, 100 év, vagy 10 is elegendő? S most ugyanúgy megkérdezem Barthától, hogy mik azok a »*lényeges nyelvjelenségek*«, a miket szerinte »nem nehéz megállapítani«? Nagyon kérem, hogy állapítsa hát meg s ha megtette, akkor majd beszélhetünk tovább. De addig engedje meg, hogy változtatlanul fenntartsam azt a »szinte nevetségesnek látszó« állítást, hogy: *minden fixált, megörökített nyelvvállapot nyelvmélek.* Az ellen azonban határozottan tiltakozom, hogy a t. bíráló ez állítástomat így idézze: »Hubert szerint nyelvmélek a világon minden, a mi *iratott, iratík és iratni fog!*« Ezt a zöldséget én sohase mondtam. Az ismertetőnek illető eljárása fölött érzett egyéni érzelmeim elbaltgatását azt hiszem megbocsátja a t. bíráló.

Ha már most a dolog úgy áll, hogy az egész élet s így a nyelv-működés is *lényegtelen változások láncolata*, joggal kérdezhetjük, hogy melyik az a legkisebb változásegyység, melyet a tudomány fáklyája mellett többé nem boncolhatunk, részeit meg nem különböztethetjük? Olyan parányi egység, melyet — ha nem is tudományos eszközökkel — de legalább a képzeletben, vagy mondjuk elméletben újra részekre nem bonthatnánk, még a képzeletben sincs. Minthogy azonban a tudomány és eszközei — mivel hogy léteznek — folytonosan változnak, folytonosan változik az az egység is, melyet egy-egy tudomány a *valóságban* többé részekre nem bonthat, sőt ez egység az egyes tudományok természete és fejlettsége szerint különböző. A míg pld. a prehistória nem jutott el az egyéni identifikálásáig, addig a művészettörténet némely részében nemcsak az egyes művészeket, de az egyes művek keletkezési idejét sőt készítési folyamatát is meg tudja állapítani; a nyelvészet nem elégszik meg az egyes mondatok, szavak, hangok megállapításával, vizsgálja sőt részekre bontja az egyes hangok keletkezését s e keletkezés részeit idővel még tovább boncolhatók a beláthatatlanságig.

De bármennyire fejlődjék is a tudomány, ez esetben a nyelvtudomány, a nyelvműködésnek valósággal megállapítható legkisebb része és a hangok, szók, mondatok, szóval az egész beszéd, megegyeznek egymással egy közös tulajdonságban, hogy t. i. mindenik *egy* agyvelő, *egy* beszélőszerv, *egy* ember alkotása; ez egység él ugyan, tehát folytonos lényegtelen változásokon megy keresztül, de ránk emberekre a *legkisebb önálló emberi szervezetegység* benyomását teszi, mely egységében állandó ellentéte a *sok* individuumnak, azaz a *közösségnek*. Ezen az alapon különböztettem meg nyelvmélektant és nyelvtörténetet, melyek közül az előbbi *egy beszélőszerv* működését állapítja meg akár egészében, akár részleteiben, az utóbbi a nyelvlegeségek kölcsönhatását, nyelvfejlődésbeli jelentőségét vizsgálja. A mi e két tudománynak egymáshoz való viszonyát illeti, bővebben kifejtettem a Nyelvőr 1898, 515-ik lapján.

De Bartha tagadja az egyéni nyelvvállapot keresésének jogosultságát is. Ennek czáfolására nem vesztegetek sok szót, elég ha Bartha érveléséből adok egy kis izelítőt. »Nyelvvállapotunk . . . legtöbb sajátságaiiban egyezik más, velünk egy időben élő emberek nyelvvállapotával s *ennél fogva* az egyes nyelvmélekben *csakis* a származásuk idjében tényleg létezett *általános* vagy *közös* nyelvvállapotot kutathatjuk s az *egyén* nyelvvállapotát kutatni *nemcsak fölös-*

leges, hanem szinte *lehetetlen* is, mert ezt a nyelvemlék nem tüntetheti fel *teljesen* sohasem.« (81. l.)

Hát azért *főösleges*, azért *lehetetlen* az egyéni nyelvállapot keresése, mert azt a nyelvemlék nem tüntetheti fel *teljesen* sohasem? Hát a kor nyelvállapotát talán *teljesen* tünteti fel? Hát azért, mert vannak *közös* vonások, azért *csakis* ezeket szabad kutatnunk, az *egyéni*eket nem? Hát az írás nem »több emberek alkotása«, épúgy mint a nyelv? Hát írásunk nem egyezik legtöbb sajtáságaiban a velünk egy időben élő emberek írásával? Hát azért az írástan talán csak *közös* vonásokat keres és nem állapítja meg az *egyén* írását?

Ezek után áttérhetünk az ismertetés írástani részére, a hol a t. bíráló saját szavai szerint sok dolgot *nem értett* meg értekezésemből. Nézzük, benem rejlik-e a hiba? »*Érthetetlen* (!) e szórszálhasogató megkülönböztetések közül a következő: „Ha valaki rendes megszokott írásával hamisít *nyelvemléket*, akkor műve az irottemlékek tanának (Schriftdenkmälerkunde) szempontjából nem hamisítvány.“ Ez is olyan megkülönböztetés — írja Bartha — a melyet csak a *német Gründlichkeit* eszelhet ki. Hiszen, ha én *rendes megszokott írással* »hamisítom« a Halotti Beszédet, ez nem lesz *hamisítvány*, hanem egy kései nyelvemlék-*másolat*! (Hát azt hiszi a t. bíráló, hogy nyelvemlék-*másolat* nem lehet *hamisítvány*?) Avagy melyik barát lett volna a középkorban annyira együgyű, hogy leírta volna *rendes, megszokott írásával* a Halotti Beszédet s aztán azt hirdette volna, hogy nézzétek ez az igazi a hiteles és eredeti Halotti Beszéd!? *Mert csak így lehetne hamisításvól szó, különben nem.*«

Igazán? Hátha én *rendes megszokott írással* hamisítok egy soha nem létezett XIII. századi *nyelvemléket* és azt hirdetem, hogy az eredeti most már elveszett, de én még idejekorán lemásoltam? *Írásemlék*-hamisítvány ez az én »*másolatom*«? Nem, mert az én *rendes, megszokott írásom*. *Nyelvemlék*-hamisítvány? Bizony az. Esem ágában sincs azonban *Bartha* alaposságát magyar *nemzeti* vonásnak feltüntetni.

A t. bíráló azért is megró, mert szerinte meglehetősen magasról ítélem el Volf és Zolnai nyelvemlékkiadásait s aztán csak az Ehrenfeld-kódex 66-ik lapjáról mutatok ki 25 sorban 12 jelentéktelen hibát, a mely szerinte *ridiculusus* a nagyhangú kárhooztatások után. Megengedem. De én *kénytelen* voltam épen ezt a lapot venni vizsgálat alá, mert Volf csupán ezt adta ki hasonmásban, és azt akartam, hogy minden olvasó otthon az íróasztalán meggyőződhessék állításom igazságáról. Ha azonban a t. bíráló közelebbről érdeklődik Volf nyelvemlékkiadásai iránt, kérem hasonlítsa vele össze pl. a Szent Krisztina életét, a mely megvan a múzeumban, alig néhány oldal s így könnyen meggyőződhetik állításaim helyességéről.

A t. bíráló helyteleníti, hogy én megkövetelem a nyelvemlékkiadástól a teljes hűséget és felteszi a kérdést: »Hát kiknek a számára készítjük a *nyelvemlék*-kiadásokat? *Az olvasóknak*. (Oh nem! A nyelvemlékbuvároknak!) S kik ezek? A nyelvészek, a történetírók, a régiségtannal foglalkozók, a jogászok, a természettudósok, még theologusok is, mert mindenik találhat a *nyelvemlékben* saját tudományába vágó dolgokat.« Téved a t. bíráló. Azok az urak nem a *nyelvemlékben*, hanem az *iratban*, ez esetben a történeti emlékekben, régiségemlékekben, jogi emlékekben, természetemlékekben, vallásemlékekben stb. találják a saját tudományukba vágó dolgokat. Minthogy azok az urak nem a *külsőt*, hanem a *belső*t, a *tartalmat* vizsgálják valamely iratban, kiadásainak nem kell mást visszaadni, mint a szavak *értelmét*, azoknak *alakja* rájuk nézve közömbös. De mivel a nyelvemlékben a nyelv rögzített alakban, írásban maradt ránk, a nyelv rögzítési mód pontos ismerete nélkül magát a nyelvet sem rekonstruálhatjuk. Minthogy pedig a *tartalom* és az *alak*, melyben az megjelenik, két külön dolog, kiadásainknak is a szerint kell készülniök, hogy ki számára készülnek. Két úrnak egyszerre nem lehet szolgálni. Vagy használhatja a nyelv bűvár s akkor a paleografiát nem tudó urak és a gimnáziumi

férfiak nem tudják elolvasni, vagy »könnyitenek« rajta s akkor egyikén sincs segítve, mert a nyelvbűvár *már* nem használhatja, a gimnáziumi férfiú *még* nem használhatja, mert ehhez is megkivántatik a régi írásmód ismerete, vagy csak az értelmet adja vissza a kiadás s akkor használhatja minden olvasó, kivéve a nyelvészeket és a paleografusokat.

Még csak egy kérdésem volna, a t. bírálóhoz. Nem akarom őt most se rosszakarattal se egyébbel megvádolni (holott kívánatra mindezt *be is bizonyíthatom*,) de a következőkre feleletet várok. Ő a többek közt ezt írja: »Vizsgáljuk meg mennyiben állja meg a helyét a felállított rendszer, a mely *egész lényegében nem új ugyan*, de egyes részben több új *megjegyzéssel* is találkozunk«.

»*Ilyen* (megjegyzés?) mindjárt a *nyelvemlék meghatározása*. — E meghatározás *annyiban új*, a mennyiben . . .« (79. l.) Hát mennyiben *nem új*? Evvel a t. bíráló következetesen adósunk marad.

»Helyesnek tartom a nyelvemléktan felosztását, csak azt kell az igazság érdekében kiemelnem, hogy *ez a rendszer nem új* s az eddigi nyelvemlék kutatásokban is több-kevesebb sikerrel alkalmazva volt«. (82. l.) *Mi* volt alkalmazva? *A rendszer?* Úgy látszik a t. bíráló nincs tisztában egy tudomány *anyaga*, *módszere és rendszere* közti különbséggel. De bárhogyan álljon is a dolog, én egy szóval sem emlékeztem meg arról, hogy akár meghatározásom, akár rendszerem *nem új*, nem neveztem meg forrásaimat, tehát hallgatolagosan *teljesen újnak* hirdettem őket.

Ha a dolog nem így van, akkor vagy plágiumot követtem el, vagy szaktárgyamban olyan súlyos járatlanságot tanúsítottam, mi feltétlen megrovást érdemel. Felkérem tehát a t. bírálót ugyancsak az »igazság érdekében«, hogy ha tud, *bizonyítson*.

A t. bíráló ismertetését egy hozzám intézett költői felkiáltással végzi »Ismertetésemben a mit mondtam, *legjobb tudásom* szerint mondtam s bár *szigorú de igazságos* voltam. *Ez* ne arra indítsa az értekezőt, hogy már *több oldalról is helytelenített tévedéseire* ragaszkodják, hanem hogy a jót innen is onnan is elfogadván, rendszerét tökéletesítse és nyelvészeti irodalmunkat gazdagítsa . . .« (85. l.)

Engedelmet kérek, de ez a »*több oldalról való helytelenítés*« nekem egy csöppet sem imponál. Első bírálóm, Balassa József, a Nyelvőr mult évi októberi és novemberi füzetében köztünk lefolyt vitát avval a kijelentéssel zárja be, hogy fejtegetéseimre kevés a megjegyezni valója. *döntsek el* majd a többi bírálók, hogy »melyikünknek a felfogása jár közelebb az igazsághoz és válik a tudomány javára«. (Nyr. 1898, 516. l.) Azóta két bírálóm »döntött«. Az egyik Réthei Prikkel Marián az Egyetemes Philologiai Közlönyben (1899, 58. l.), ki azt mondja, hogy bármennyire kardoskodom is a Nyelvőrben elveim helyesége mellett, *ő nem tartja azokat elfogadhatóknak*. Helyes. Ez ellen semmi kifogásom se lehet, az egyéni meggyőződést tisztelem. A másik *döntő*, dr. Bartha József e folyóiratban. Láttuk hogyan vélekedik az emlékről, a nyelvemlékről az egyéni nyelvvállapotról s az írástan néhány tételéről, de hogy érvei mennyit érnek, épen e sorokban igyekeztem megmutatni. A *jót* bármikor bárhonnan is szívesen elfogadom, *kerestem* Bartha bírálatában is, de a míg ellenem »több oldalról való helytelenítéssel« dolgoznak és nem *érvekkel* győznek meg, »*tévedéseimhez*« (?) változatlanul ragaszkodom.

Hubert Emil.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

I.

HAZAI FOLYÓIRATOK.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny XXII. évfolyamának X. füzete**ben (1898 december) *Binder Jenő* ismerteti Poncianus históriájának Heinrich Gusztáv-féle új kiadását. — A **XXIII. évfolyam I. füzet**e (1899 január) *Szegedy Rezsőtől* közöl tanulmányt Erdősi Sylvester János nyelvtanáról s méltató ismertetést Hubert Emil nyelvelméktanáról. Ugyancsak e füzetben olvasható részletes jelentés a Közlöny I—XX. évfolyamához szolgáló részletes tárgymutató előmunkálatairól. — A **II. füzetben** (1899 február) *Szegedy Rezső* tanulmányának befejezésén kívül *Bleyer Jakabtól* olvasható ismertetés Glass Ferencz »német és magyar történeti népelemek a XVI. században« című értekezéséről. Ugyancsak ebben a füzetben *Kardos Albert* fölhívja a figyelmet Csokonainak a debreczeni ev. ref. collegium könyvtárában levő számos kiadatlan kéziratára, melyek miatt nagyon szükséges volna új, teljes kiadást rendezni a költő műveiből. — A **III. füzet** (1899 márczius) *Erdélyi Pálnak* a Magy. Nemz. Múzeum könyvtárában levő »komáromi énekeskönyv«-ről irt tanulmányából közli az első részt. Ezenkívül fölemlítjük *Heinrich Gusztáv Lessing* hazánkban című »könyvészeti kísérleté«-t. — A **IV. füzet** (1899 április) *Erdély* tanulmányának második részen kívül *Katona Lajos* dolgozatát közli, amely a Gesta Romanorumnak kódexeinkben előforduló történeteivel foglalkozik. *Kardos Albert* adalékot közöl Hugó Károly bibliografiájához.

Az **Erdélyi Múzeum XV. kötetének X. füzete**ben (1898 december 15.) *Ferenczi Zoltán* a Bocskor Daloskönyv énekeinek, *Szadeczky Lajos Szeles János Székelyudvarhely* történetét tárgyaló kéziratának közlését folytatja. — A **XVI. kötet I. füzet**e (1899 január 15.) *Szilágyi Sándor* nekrológját közli *Szadeczky Lajos* tollából. A »Székely Oklevéltár« VII. kötetéről is olvasható egy kisebb közlemény. — A **II. füzetben** (1899 február 15.) *dr. Balló István* a csiksomlyói róm. kath. főgimnázium tanári könyvtárában levő egykorú másolat után közli a »Kemény Simonné Perényi Kata halotti dicséret« című verset s ugyanő ismerteti a Székely Oklevéltárnak *dr. Szadeczky Lajos* szerkesztésében megjelent VII. kötetét. Olvasható még a füzetben *dr. Schneller István* beszéde is, a melyben a kolozsvári egyetem bölcsészeti karának ülésén *Szilágyi Sándor* ról emlékének áldozott. — A **III. füzet** (1899 márczius 15.) kisebb közleményei során szó van a Székely Nemzeti Múzeumnak és az Erdélyi Múzeum könyvtárának múlt évi működésé-

ról is. — A *IV. füzetben* (1899 április 15) *Ferenczi Zoltán* a Komáromi Csipkés György bibliája történetéhez közöl adalékot.

A **Grafikai Szemle VIII. évfolyamának 12. száma** (1898 december) az 1899 tavaszán rendezendő országos nyomtatvány kiállításra vonatkozó fölhívást közli. *Grócz Ernő* a *nyomdászati szakiskoláról* ír. A vegyes közlemények között pedig a karácsonyi könyvpiacon megjelent több tipografiai szempontból is érdekes kiadványról olvasható rövidebb ismertetés. — A *IX. évfolyam 1. száma* (1899 január) *Tótfalusi Kis Miklós* emlékének című közleménnyel kezdődik, a melyben *Faragó* összefoglalva ismerteti a kiváló könyvnyomtató emlékének megörökítésére irányuló újabb irodalmi és társadalmi törekvéseket. A vegyes közlemények során közölve van az 1900. évi mainzi Gutenberg-emlékünnap programja is. — A *2. számban* (1899 február) *Leitner Pál* dolgozata olvasható *Zerotju Károly* ról, a XVI. századbéli kraliczi könyvnyomda megalapítójáról. — A *3. szám* (1899 márczius) *Emökei Emich Gusztáv* ról közöl méltató czikket.

Mellékletként minden számhoz *Firtinger Károly*: Ötven esztendő a magyar könyvnyomdászat történetéből című munkájából egy-egy ív.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények IX. évfolyamának I. füzete** a következő tartalommal jelent meg: *Csaplár Benedek*, A Horányi Elek tervezete (Első közlemény.) — *Zsilinszky Aladár*, A gonosz asszony meséje és Arany Jóka ördöge. — *Sarudy György*, Kőmives Kelemenné mondája. — *Hegedűs István*, A »Szelek versenye« Janus Pannoniustól. — Adattár: *Koncz József*, Szalárdi János kiadatlan levelei stb. (Első közlemény.) — *Borsos István*, Adatok a magyar időmértékes verselés történetéhez. — *Czékus László*, Jászai Pál irodalmi hagyatékából. Levelek. (Első közlemény.) — *Császár Elemér*, Mihály deák bibliája. — *Dr. Borovszky Samu*, Debreczeni írók (Életrajzi adatok.) — *Benkő Imre*, Fáy András két kiadatlan meséje. — Ismertetések, bírálatok: *Ferenczi Zoltán*, A kolozsvári színészet és színház története (Ism. Dr. Vincze József.) *Szily Kálmán*, Összegyűjtött dolgozatok. — Irodalomtörténeti repertorium *Hellebrant Árpádtól*. — A *II. füzet* tartalma a következő: *Vojnovich Géza*, Idősb gróf Teleki László irodalmi munkássága. — *Csaplár Benedek*, A Horányi Elek tervezete (Befejező közlemény.) — Adattár: *dr. Illésy János*, Irodalomtörténeti tarlozások az országos levéltárból: 1. Miksa király adománylevele Göröcsöni Amrus részére. 2. Marusy András hitlevele. 3. Bethlen Gáborné nyugtatványa. 4. Rimay János levele. 5. Thököly Imre Ladivér Illésnek. 6. Mármaros vármegye Kölcsey Ferenczről. 7. Ajánló levél Hugó Károly részére. 8. Czuczor Gergely elfogatása. — *Ifj. Tóth Ferencz*, Kanizsai Pálfi János leveleskönyvéből. — *Koncz*

József, Szalárdi János kiadatlan levelei és reá vonatkozó apró adatok (második közlemény.) — *Szily Kálmán*, Szentgyörgyi Mondolata. — *Czékus László*, Jászay Pál irodalmi hagyatékából; levelek (második közlemény.) — *Benkő Imre*, Magyar közmondások az 1825. eszt. orszgy. követekre ruházva. — *Katona Lajos*, Adalékok kódex-irodalmunk forrásaihoz. — Ismertetések, bírálatok: *Dézi Lajos*, Szenczi Molnár Albert Naplója stb. (Ism. c.) Emléklap a soproni Széchenyi-szobor leleplezésére. Szerk. Kugler A. (Ism. dr. Viszota Gyula.) — Irodalomtörténeti repertorium *Hellebrant Árpádtól*.

A **Századok XXXII. évfolyama 10-ik füzetében** (1898 deczember 15.) *Wertner Mór* megjegyzései olvashatók a »Blagay-család oklevéltárá«-hoz, továbbá kisebb közlemények Kazinczy levelezésének legújabb kötetéről, Szenczi Molnár Albert irodalmi hagyatékáról, a R. M. K. III. kötetének második feléről s a budai könyvtáregyesület 1897-re szóló évkönyvéről. *Mangold Lajos* megkezdi a hazánkat érdeklő külföldi irodalom bibliográfiai ismertetését. — *A XXXIII. évfolyam 1. füzeté* (1899 január 15.) *Szilágyi Sándor* halálát jelentő nekrologgal kezdődik. A kritikai rovatban *Kropf Lajos Reich Emil* angolnyelvű magyar irodalom történetének bibliográfiai tévedéseire is rámutat. *Mangold Lajos* folytatja a hazánkat érdeklő külföldi történeti irodalom bibliográfiai ismertetését, *Margalits Ede* horvát történeti repertoriumából pedig már a tizenegyedik közlemény olvasható. A kisebb közlemények között szó van a Guary-család levéltáráról is, melyet a család mai feje a pannonhalmi levéltárnak adott át örízetül. — *A 2. füzet* (1899 február 15.) kegyeletes nekrologban *Szilágyi Sándor* kiváló érdemeit méltatja s leírja a magyar történettudomány nagy halottjának temetését. A könyvismertetések között elismeréssel szól Szenczi Molnár Albert naplójának, levelezésének és irományainak dr. *Dézi Lajos* által eszközölt kiadásáról. — *A 3. füzetben* (1899 márczius 15.) *Szádeczky Lajos* megkezdi az 1610-iki Kendy-féle összeesküvésről szóló Szamosközytól irt magyar históriás éneknek ismertetését. *Domanovszky Sándor*-nak a *Dubniczi Króniká*ról irt tanulmányából szintén az első rész olvasható. — *A 4. füzet* (1899 április 15.) *Szádeczky Lajos* és *Domanovszky Sándor* dolgozatainak folytatásán kívül *Kelemen Lajos* ismertetését közli a Székely Oklevéltár VII. kötetéről.

II.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK.

Centralblatt für Bibliothekswesen. XV. évfolyam, 12. füzet (1898 deczember.) O. v. *Gebhardt*, Christian Friedrich Matthai und seine Sammlung griechischer Handschriften (Schluss.) — Dr. N. *Porges*, Nachträge zu Steinschneiders Zusätzen und Berichtigungen zu seinem

Bibliographischen Handbuche. — Recensionen und Anzeigen: Fritz Milkau, Centrakataloge und Titeldrucke. Geschichtliche Erörterungen und praktische Vorschläge im Hinblick auf die Herstellung eines Gesamtkatalogs der Preussischen wissenschaftlichen Bibliotheken (Hans Schnorr von Carolsfeld.) — *XVI. évfolyam 1. és 2. füzet* (1899 január, február) K. *Haebler*, Iter Ibericum. — Dr. Otto *Fischer*, Ist die in Preussen bestehende Verpflichtung der Verleger zur Abgabe von Freiexemplaren an die Bibliotheken durch die Reichsgewerbeordnung beseitigt? — Franz *Ehrle*, Die internationale Konferenz in St.-Gallen am 30. September und 1. Oktober 1898 zur Beratung über die Erhaltung und Ausbesserung alter Handschriften. — Protocoll der internationalen Konferenz für Erhaltung und Ausbesserung alter Handschriften. — Dr. Anton *Schubert*, Die sicher nachweisbaren Inkunabeln Böhmens und Mährens vor 1501. — B. G. *Ouschakoff*, Eine Modification des beweglichen Zettelkatalogs von Bonange. — Recensionen und Anzeigen: Dr. Franz Falk, Die ehemalige Dombibliothek zu Mainz (Franz Ehrle.) Otto Hupp, Ein Missale speciale Vorläufer des Psalteriums von 1457. (Adolf Schmidt.) Henri Stein, Manuel de bibliographie générale (K. N.) Victor Chauvin, Bibliographie des Ouvrages Arabes ou relatifs aux Arabes publiés dans l'Europe chrétienne de 1810. à 1885. (K. Vollers.) Ferdinand Grassauer, Generalkatalog der laufenden periodischen Druckschriften an den österreichischen Universitäts- und Studienbibliotheken etc. (Fritz Milkau.) Octave Uzanne, L'art dans la décoration extérieure des livres en France et à l'étranger (Walther Schultze.) — *3. füzet* (1899 márczius) K. *Haebler*, Iter Ibericum (vége.) — C. E. *Daniels*, und E. W. *Moes*, Eucharius Röslins Rosengarten. — Dr. Anton *Schubert*, Die sicher nachweisbaren Inkunabeln Böhmens und Mährens vor 1501. (folyt.) — Recensionen und Anzeigen: Katalog der Provinzialbibliothek für Schleswig-Holstein (A. Keysser.) Mary Wright Plummer, Hints to small Libraries (A. Graesel.) Goedeke, Grundriss der deutschen Dichtung. II. Aufl. (W. Sch.) — *4. füzet* (1899 április) A. *Wolfstieg*, Die Bibliothek des Hauses der Abgeordneten in Berlin. — A. *Avetto*, Primo contributo di notizie bibliografiche per una bibliografia dei codici mss. della Biblioteca Nazionale di Torino. — Anton *Schubert*, Die sicher nachweisbaren Inkunabeln Böhmens und Mährens vor 1501. (folytatás.) — Martin *Hartmann*, Zum Bibliothekswesen in den islamischen Ländern. — Recenzionen und Anzeigen: Mary Bateson, Catalogue of the library of Syon monastery, Isleworth (F. Liebermann.) L. Jordell, Répertoire bibliographique des principales revues françaises pour l'année 1897. (Ernst Roth.) Dr. Alexander Dedekind, Ein Beitrag zur Purpurkunde (C. Haerberlin.)

Állandó rovatok: Mittheilungen aus und über Bibliotheken.

— Vermischte Notizen. — Neue Erscheinungen auf dem Gebiete des Bibliothekswesens. — Antiquarische Kataloge. — Personalmeldungen.

A folyóirat legújabbán megjelent melléklete: (Beihefte zum Centralblatt für Bibliothekswesen) XXI. Dr. phil. Karl *Heiland*, Die Lutherdrucke der Erlanger Universitätsbibliothek aus den Jahren 1518—1523.

Deutsche Litteraturzeitung. XIX. évfolyam 49. szám. (1898 december 10.) Ferd. *Grassauer*, Generalkatalog der laufenden periodischen Druckschriften an den österreichischen Universitäts- und Studienbibliotheken etc. (Karl Dziatzko.) — 51—52. szám (1898, december 24.) Anton *Klette*, Die Selbstständigkeit des bibliothekarischen Berufes in Deutschland als Grundlage einer allgemeinen Bibliotheksreform (A Graesel.) — XX. évfolyam 2. szám. (1899 január 14.) Alex. *Olivieri*, Codices Florentini (Dr. Curt Wachsmuth.) — 4. szám (1899 január 28.) Eduard *Bernoulli*, Die Choralnotenschrift bei Hymnen und Sequenzen (Oscar Fleischer.) — 5. szám (1899. február 4.) Georg *Steinhausen*, Privatbriefe des Mittelalters I. Bd. (Anton E. Schönbach.) — 6. szám (1899 február 11.) Alfr. *Börckel*, Gutenberg; sein Leben, sein Werk (E. Voulliéme.) — Paul *Meyer*, Notice sur les Corrogationes Promethei d'Alexandre Neckam (W. Cloëtta.) — 8. szám (1899 február 25.) S. D. *Margoliouth*, The letters of Abûl-Alâ (Ignacz Goldziher.) — 9. szám (1899 márczius 4.) Erust *Vollert*, Die Korporation der Berliner Buchhändler (Karl Dziatzko.) — Hugo *Dessauer*, Die handschriftliche Grundlage der neunzehn grösseren Pseudo-Quintilianischen Declamationen (Engelbert Drerup.) — Adriano *Cappelli*, Dizionario di Abbreviatura Latine ed Italiane (Michael Tangl.) — 11. szám (1899 márczius 18.) Johannes *Kemke*, Patricius Junius, Bibliothekar der Könige Jacob I. und Carl I. von England (Paul Menzer.) René *Cagnat*, Cours d'Épigraphie latine (Adolf Schulten.) H. *Grotefend*, Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit (F. Philippi.) — Festschrift zur Honterus-Feier (Rob. Hoeniger.) — Oskar *Netoliczka*, Johannes Honterus Ausgewählte Schriften (Georg Loesche.) — 15. szám (1899 április 15.) *Kuhn* und *Schnorr von Carolsfeld*, Transcription fremder Alphabete (Dr. Moritz Steinschneider.)

Le Bibliographe Moderne. II. évfolyam. 1898 szeptember-októberi füzet (11. szám.) Henri *Stein*, Une production inconnue de l'atelier de Gutenberg. — Dr. P. *Dorveaux*, Inventaire d'une bibliothèque d'apothicaire en 1482. — E. *Blochet*, Catalogue des manuscrits mazedéens de la Bibliothèque nationale de Paris (folyt.) — Ch. *Schmidt*, Un manuscrit de la bibliothèque de Cassel; le »Stammbuch« d'un étudiant allemand du XVIe siècle. — Henri *Stein*, Le nouveau dépôt des archives de l'État à Anvers. — **Chronique des Archives:** Allemagne, Belgique, Espagne, France, Italie. —

Chronique des Bibliothèques: Autriche-Hongrie. Belgique. France. Italie. Russie. Tunisie. — Chronique bibliographique: Premiers imprimeurs allemands en Italie. L'impression des livrets d'opéra. L'histoire de l'imprimerie à l'Exposition universelle. Bibliographies chimiques. Bibliographie mathématique. Bibliographie de la littérature comparée. Bibliographies provinciales. Anciennes périodiques russes. Bibliographie du code pénal suisse. La bibliographie scientifique générale. — Comptes rendus et livres nouveaux: Revues spéciales. Vicent Vignau y Ballester, El archivo historico nacional. (H. S.) Archivalische Zeitschrift; Neue Folge Bd. VII. (H. S.) Julien Vinson, Essai d'une bibliographie de la langue basque. (H. S.) Bibliotheca Lindesiana; Hand-List of oriental manuscripts, arabic, persian, turkish. (Victor Chauvin.) Henri Heyer, Catalogue des thèses de théologie soutenues à l'Académie de Genève pendant les XVIe XVIIe et XVIIIe siècles (H. S.) C. J. Bertrand, Catalogue de la Bibliothèque publique de la ville d'Ath (P. B.) Verzeichniss von Privat-Bibliotheken: III. Deutschland (H. S.) A. Claudin, The first Paris Press; an account of the books printed for G. Fichet and J. Heynlin in the Sorbonne. (H. S.) — *November-decemberi füzet* (12. szám.) P. Arnauld, Attavante et la Bible de Belem. — Léon-G. Pélissier, Les archives des inquisiteurs d'État à Venise. — H. Stein, Les catalogues de ventes de livres et la bibliographie. — C. Annerstedt, La bibliothèque de l'Université d'Upsal. — Maurice Lecomte, Contributions à l'histoire de l'imprimerie à Provins. — Chronique des archives: Allemagne. Belgique. Canada. France. Suède. — Chronique des bibliothèques: France. Grande-Bretagne. Italie. — Chronique bibliographique: Une collection de »Rarissima.« Histoire de l'imprimerie. Le premier livre hollandais imprimé en Amérique. La détérioration du papier. Inventaires d'anciennes bibliothèques. Filigranes. — Comptes rendus et livres nouveaux: Revues spéciales. W. Wigand, Bezirks- und Gemeinde-Archive im Elsass (H. S.) Franz Falk, Die ehemalige Dombibliothek zu Mainz (H. S.) André Leval, Voyages en Levant pendant les XVIe, XVIIe XVIIIe siècle; essai de bibliographie. (H. S.) Livres nouveaux.

Revue des Bibliothèques. VIII. *évfolyam* 8. 9. szám (1898 augusztus-szeptember) M. Pellechet, Lettre sur quelques bibliothèques publiques d'Italie. — Émile Picot, Des Français qui ont écrit en italien au XVI. siècle (folyt.) — E. Blochet, Inventaire et description des miniatures des manuscrits orientaux conservés à la Bibliothèque Nationale (folyt.) — Léon Dorez, M. Barthélemy Hauréau et le Budget du Ministère de l'Instruction publique en 1848. — Bibliographie: Ph. Renouard, Imprimeurs parisiens, librairies, fondeurs de caracteres et correcteurs d'imprimerie depuis l'introduction de l'imprimerie à Paris jusqu'à la fin du XVIe siècle; leurs

adresses, marques, enseignes, dotes d'exercice; notes sur leurs familles, leurs alliances et leur descendance, d'après les renseignements bibliographiques et des documents inédits; avec un plan des quartiers de l'Université et de la Cité (Léon Dorez.) Ludwig Volkmann, Iconografia Dantesca (Léon Dorez.) — Chronique des Bibliothèques: Allemagne. France. Italie. Suisse. — 10. 11. szám. (1898 október—november) Henri Omont, Manuscrits grecs datés récemment acquis par la Bibliothèque nationale. — Am. Salmon, Notice sur les Manuscrits de la Bibliothèque du Tribunal de Beauvais. — Léon Feer, Introduction du nouveau Catalogue des manuscrits malais-javanais de la Bibliothèque Nationale. — Emil Picot, Des Français qui ont écrit en italien au XVIe siècle (folyt.) — E. Blochet, Inventaire et description des miniatures des manuscrits orientaux de la Bibliothèque Nationale. — Procès-verbal de la Conférence internationale pour la conservation et la restauration des manuscrits tenue à Saint-Gall. — Bibliographie: Leopold Delisle, La Cité de Dieu de saint Augustin, illustrée d'après les indications de Robert Gaguin (Léon Dorez.) — Chronique des Bibliothèques: Allemagne, Angleterre, États-Unis d'Amérique, France, Italie. — Melléklet: H. Omont, Catalogue des Manuscrits mexicains de la Bibliothèque Nationale. — 12. szám (1898 december) E. Blochet, Inventaire et description des miniatures des manuscrits orientaux de la Bibliothèque Nationale. — Alfred Rébelliau, Ludovic Lalanne, bibliothécaire de l'Institut de France (nekrolog. — Bibliographie: L. Soulice, Catalogue de la bibliothèque de la Ville de Pau (Victor Mortet) — Chronique des bibliothèques: Allemagne. France. Italie. — Personnel des bibliothèques.

Zeitschrift für Bücherfreunde. II. évfolyam, 4. füzet. (1898. július.) Georg Witkowski, Chodowieckis Werther-Bilder. — Fedor v. Zobeltitz, Die Bibliophilen, I. Eduard Grisebach. — Heinrich Bulthaupt, Die Bremischen Theaterzettel von 1688. — Max Ring, Zur Geschichte des »Kladderadatsch«. — Otto von Schleinitz, Die dritte Ashburnham-Auction. — Kritik: Reimann, Johannes Brahms (Rob. Eitner.) Pernwerth v. Bärnstein, Imitata (A. L. Jellinek.) Bilderbogen für Schule und Haus (Theod. Goebel.) Bellermann, Schillers Werke (—bl—) Schack, Gesammelte Werke (—f—) Wrede, Die Körperstrafen (—bl—) Reber und Bayersdorfer, Klassischer Sculpturen-Schatz (—f.) Wyl, Spaziergänge und aus Tizians Tagen (—g.) Grand-Carteret, L'affaire Dreyfus et l'image (F. v. Zobeltitz.) Schlechter und Taylor, Fragments of the Books of Kings (O. v. Schleinitz.) Allen, Codex Oxoniensis Clartianus (—e—) Chronik: 1. Mittheilungen: Simrock, Deutsche oder lateinische Schrift (G. Boetticher.) Scheffels Werke (H. Oswald.) Schriften der Frau v. Krüdener (H. Meisner.) Jean Brito (—bl—) 2. Meinungsaustausch: Lolo Montez in der Karrikatur (E. Fuchs.) Druckerfamilie

Le Rouge (W. L. Schreiber.) Gubitzsche Schnitte (R. Winter.) — 5. füzet (1898 augusztus-szeptember) Georg *Frick*, August Hermann Francke und die Buchhandlung des Waisenhauses in Halle. — Hanns *Müller Brauel*, Drei Ex-libris der Lüneburger Ratsbibliothek. — Adolf *Schmidt*, Mittelalterliche Lesezeichen. — E. *Fischer von Röslerstamm*, Vom deutschen Autographenmarkt. — Heinz *König*, Georg Leopold Fuhrmanns Schriftprobenbuch von 1616. — Ernst *Schur*, Ziele für die innere Ausstattung des Buches. III. Komposition als Mittel. — Eugen *Wolff*, In wie weit rührt »Die Familie Schrofenstein« von Kleist her? — Johannes *Hagen*, Zur kunstgeschichtlichen Litteratur. — Jean *Loubier*, Bibliographien von William Morris Schriften. — Kritik: Pan III. 4. (v. Rh.) Luther, Die Reformation-bibliographie (Kp.) Nansen, In Nacht und Eis I—III. (—tz.) Heitz, Neujahrswünsche des XV. Jahrhunderts (W. L. Schreiber.) Fuchs, 1848 in der Karikatur (K. v. R.) Das XIX. Jahrhundert in Bildnissen III—VIII (—bl—) Ver Sacrum März-Juli (L.) Hausschatz moderner Kunst VI—IX (—bl—) Fontane, Scherenberg und von Zwanzig zu Dreissig (v. Z.) — Chronik 1. Mittheilungen: Zwei Plakate (—bl—) Aelterer türkischer Einband (Ed. Heyek.) Permanente Ausstellung der Würzburger Universitätsbibliothek (E. Freys.) Ex-Libris Rudolfs von Franckenstein (A. Schmidt.) 2. Meinungsaustausch: Lola Montez-Karikaturen (R. Ferber u. v. P.) Erste Buchdruckerei in Konstantinopel (—r.) Bremische Theaterzettel (H. Bulhaupt.) Gubitzsche Schnitte (W.)

Állandó rovatok: Antiquariatsmarkt. Kleine Notizen. — Beiblatt.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

A budapesti m. kir. tudomány-egyetem könyvtárának igazgatói állására a vallás- és közoktatásügyi miniszter a következő pályázatot hirdette: 6289. sz. A budapesti m. kir. tudomány-egyetem könyvtáránál az igazgatói állás megüresedvén, ennek betöltésére pályázat hirdettetik. Ezen állással 2500, illetőleg 3000 frt évi fizetés, szabályszerű korpótlék és természetbeni lakás van egybekötve. Az ezen állás elnyerésére irányuló folyamodványok a pályázó korát, vallását, végzett tanulmányait, nyelvismereteit és a könyvtárak szolgálatában avagy vezetésében kifejtett működését igazoló okmányokkal szerelendők fel. A pályázati kérvényhez a pályázó tudományos vagy irodalmi munkásságát feltüntető művek is csatolandók. Az ilyen kép felszerelt és a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterhez címzett folyamodványok legkésőbb f. évi május hó 15-éig a budapesti m. kir. tud. egyetem rektori hivatalánál nyújtandók be. Budapest, 1899. április hó 27. A pályázat lejártáig 12 folyamodvány nyújtott be. Az egyetem tanácsa a jelölés tárgyában még nem terjesztett javaslatot a miniszterium elé.

A hazai könyvtárak zsebkönyve. A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége annak az általános élénk érdeklődésnek következtében, a mi újabban az egész magyar társadalomban a múzeumok és könyvtárak iránt mutatkozik, a hazai múzeumok és könyvtárak mai állapotát és multját ismertető zsebkönyv közrebozsátását tervezi. Ez a zsebkönyv míg egyrészt az érdeklődés fokozására fog szolgálni, másrészt igen sok esetben gyakorlati hasznot is fog nyújtani, magában foglalván az egyes gyűjtemények történetére, anyagára, kezelésére és használására vonatkozó legfőbb tudnivalókat. A szükséges adatokat a legbiztosabb forrásból, az egyes múzeumok és könyvtárak vezetőitől óhajtván összegyűjteni, a főfelügyelőség kérdő íveket küldött mindazon hazai köz- és magánkönyvtárakhoz és múzeumokhoz, melyek létezéséről tudomással birt. Felszólítására eddig összesen 674 könyvtárra vonatkozó adatok érkeztek be. A zsebkönyv az ősz folyamán fog megjelenni.

Arany János kéziratai. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának kézirattára újabban rendkívül nagybecsű irodalmi kincsek birtokába jutott. *Arany László* özvegye, Szalay Gizella úrhölgy, férje óhajtásának megfelelően oda ajándékozta nagynevű ipja *Arany János* korszakalkotó műveinek: a *Toldi-trilógiának* és a *Buda halálá-*nak eredeti kéziratait. A könyvtár kézirattárának szerzeményi naplójába 1899—8 sz. alatt van beígatva a nevezetes ajándék a következő

tételek alatt: 1. Arany János: Toldi és Toldi Estéje. MS. Aut. Hung. Saec. XIX. Pars I. fol. 34. II. 24. III. 43. in 4° [1533. Quart. Hung.] — 2. Arany János: Toldi Szerelme. MS. Aut. Hung. Saec. XIX. fol. 105 in 4° [1534. Quart. Hung.] — 3. Arany János: Buda Halála. MS. Aut. Hung. Saec. XIX. fol. 38 in 4° [1535. Quart. Hung.] — 4. Arany János: Toldi Szerelme. MS. Aut. Hung. Saec. XIX. fol. 2. in 4° (töredék.) [1536. Quart. Hung.] Nemcsak mint elsőrangú irodalomtörténeti és nemzeti ereklyék nagybecsűek ezek a kéziratok. A bennük található sok törlés, javítás, jegyzetek különös érdekességet és fontosságot is kölcsönöznek nekik, úgy hogy a ki e nagy szellem alkotóműhelyébe be akar pillantani, e kéziratok révén igen sok becses utbaigazítást nyerhet. Toldi Estéjének két teljes eredeti kézírású szövege is tanulmányozható az énekek különböző fölosztásával, az Ilosvaitól vett jelmondatok megváltoztatásával stb. Mindezek beható vizsgálódásnak méltó tárgyai. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára pedig szerencsésnek érzi magát, hogy gazdag Petőfi-gyűjteménye mellé most már a modern nemzeti költészet legkiválóbb epikai alkotásainak eredeti kézíratait is elhelyezheti. Az Arany Lászlóné úrhölgyhöz intézett köszönő-irat mély hálának őszinte megnyilatkozása volt. — Arany János kézirati hagyatékából a Magyar. Nemz. Múzeum könyvtarán kívül ugyancsak ez alkalommal még más gyűjtemények és intézetek is jutottak szintén nagyrétekű ajándékokhoz. A budapesti tudományegyetem könyvtára kapta a nevezetes *Aristophanes-fordítás* kéziratát három kis negyedret kötetben. A debreczeni ev. ref. kollégium könyvtára a *Buda halála* egyik sajátkezű tisztázata birtokába jutott. A nagykőrösi ev. ref. főgimnázium a *Nagy-Idai Czigányok, Katalin* és a *Keresztfű* kézíratait fogja ezentúl őrizni egykori tanárára való kegyeletes emlékezéssel. Az Erdélyi Múzeum-egylet könyvtára a *Kisebb költemények* 352 oldalas sajtó alá készített kéziratával gazdagodott. A Magyar Tudományos Akadémia kézírattárába egykori főtítkáranak irodalmi levelezése ez a gazdag irodalomtörténeti forrás, jutott; ebben Petőfinek harminczhárom levele. Legméltóbb helyére, a Kisfaludy-társaság ereklyetárába került a híres »*Kapcsos-könyv*«, a melybe az őszülő költő utolsó kisebb költeményeit írta. Mint ismeretes, ezekből került ki az »*Ószikék*« című kötet, egy végéhez közelítő költői pályának ez a becses tarlózása. A nagyszalontai Arany-szoba érdekességei szintén megszaporodtak: *Murány Ostromának* s a *Szent Ivánéji Álomnak* eredeti kézírataival.

(e)

Könyvárjegyzékek 1898-ban. *Dobrowsky Ágost* könyvkereskedő hat terjedelmes jegyzéket bocsátott közre az elmúlt évben. Az első kettő a nemrégiben rendezett jászói premontrei-rendi nagy könyvtár többszörös példányait tartalmazta. Szépen volt képviselve bennük a XVIII. század irodalma, de néhány régibb hazai nyomtatvány is akadt. Nagyobb számban voltak régibb könyvek a 112.

számú katalógusban, közöttük pár ritkább is, mint például a *Székely István Chronica*-ja (két levél hijján, ára 120 frt.). Érdekes volt egy sorozat löcsei kalendarium az 1645—1702 közti évekből, összesen 19 évfolyam (darabja 6 frt.). A 106. szám alatt hirdetett Sermones thesauri novi. Argentinae, 1484. egy régi magyar könyvbirtokos nevét őrizte meg, benne ugyanis ezen jegyzés olvasható: Ex libris Joannis Vy canonici Agriensis, 1529. A másik három jegyzék általános érdekű, jobbjára szépirodalmi munkákról szól.

Ranschburg Gusztáv tartalmas katalógusai közül megemlítést érdemelnek a 25., 27. és 30. számúak. Az első vegyes magyar műveken kívül igen sok becses régiséget is kínált eladásra. Kiemeljük a következőket: *Chronica von vil namhaftigen geschichten . . . in Ungern, Behem etc.* 1515. (20 frt.) — *Exequiae principales azaz halotti pompa . . . Feier-Varatt*, 1622. (12 frt.) — *Uy Testamentom*. Debreczen, 1586. Csonka. (35 frt.) *Szent Biblia*. Ford. Káldi György. Bécs, 1626. Egykorú díszes magyar stülű kötésben. (50 frt.) *Losbuch zu ehren d. Römischen, Ungerischen u. Böhemischen Königen*. Strassburg, 1546. Lortic-féle kötésben. (250 frt.) *Michael de Hungaria Eragatorium*. 1516. (15 frt.) *Missale Strigoniense*. 1502. A legteljesebb ismert példány. (500 frt.) *Pázmány kalauza*. 1613. Eredeti magyar kötésben. (60 frt.) *Pelbartus de Themesvar, Pomerium de Sanctis*. S. l. a. et n. typ. Az ismert ércmetszetű arcképpel. (35 frt.) *Ranzanus, Epitome rerum Hungaricarum*. Tyrnaviae, 1579. (56 frt.) *Chronica Hungarorum Johannis de Thurocz*. Augustae, Erh. Ratdolt, 1488. (350 frt.) *Verantius Sanstus Dictionarium*. 1595. (45 frt.) — A 27. sz. jegyzék másfélezer vallástudományi munkát sorol fel. Ezek közt is van több régi, ritka darab. Végre az utolsó, vegyes, újabb szerzeményeket tartalmazó könyvjegyzékben a 139—154. szám alatt nyomdai zsengek vannak, köztük Ciceró epistolainak 1470-iki velencei kiadása, kissé magasra szabott áron (350 forint) s az 1498-iki esztergomi misekönyv kevésbé csonka példánya, régi kötésben (350 frt.).

Müller A. is adott ki egy terjedelmes jegyzéket *Havi irodalmi Értesítő a budapesti könyvpiacsról* címmel. Hungarikák vannak benne, köztük számos ritkább régi nyomtatvány, de a legtöbb indokolhatatlanul magas áron. Érdekesebbek: *Beniczky Péter, Magyar Rithmusok*. 1685. (40 frt.); *Prágai András* fejedelmeknek Serkentő Órája. 1628. (45 frt.) *Thúróczy, Cronica Hungarorum Brunnae*, 1488. 10 levél hijján (650 frt.). V. E.

Egy kis magyar nyelvemlék a XVI. század elejéről.
A budapesti szent-ferenczrendi zárda érdekes ősnymtatványai között van a ritka, 1498-ban Nürnbergben Sulzbachi Stöchs György által nyomtatott esztergomi misekönyvnek egy példánya (Régi Magyar Könyvtár, III. k. 44. sz.), a mely valószínűleg a pozsonyi rendházból jutott mostani helyére. A czimlaptalan s közben is hiányos kötetet egy beleírt kis nyelvemlék teszi érdekese. Az első lapon csupán egy

magyar szó van, a XVI. század derekáról való irással: *auctio kotyanetye*. Az utolsó (CCLXXXIII. sztt.) levél alján pedig az 1500—1515 közti évekből eredő házasságkötési formula olvasható:

de Sancto graciano | primo introitus dicitur | isten thiged wgh segehjen | Senth háromofag cristuban (igy) | hwyednek ieles volta | hot te az . N. azzont | fereted: Zeretwen hozzak vettet kevelyen Zenzheghaznek mogija zerent: orek felefegevl holtodik | haltaiglan jemij Nyalualam | meg hagod isten teged wg segelyen.

A nem nagy, de becses gyűjtemény gondos átvizsgálása valószínűleg több eféle bejegyzést hozna napfényre; a régi nyomtatványok mind már a XV—XVI. században ferenczrendi zárdák tulajdonát képezték, magyar glossák és szavak pedig épen a francziskánusok könyveiben fordulnak elő leggyakrabban. *Varjú.*

VÁLTOZÁSOK

a magyarországi nyomdáknál 1899. márczius hó 15-től — június hó 15-ig.

Az egy csillaggal jelöltek hatóságilag be nem jelentett, a két csillaggal jelöltek pedig megszűnt nyomdák.

Arad:

**Lengyel Lipót.
Barcs (áranya-m.)
 *Skribanek Géza.

Békés:

**Povázsay László.

Békés-Csaba:

**Pannonia nyomda.

Budapest:

Berger Armin.
 VII., Dohány-u. 44.
 Bruckner Gyula.
 VI., Király-u. 10.
 Hay Márton és Hirsch Márkus.
 VI., Podmaniczky-u. 43.
 Hedvig Sándor.
 VII., Dohány-u. 12.
 Hell Ede.
 VIII., Luther-u. 4.
 Hermann Győző és Kellner Gyula.
 IV., Egyetem-u. 2.
 Keller Daniel.
 I., Attila-u. 63.
 K. ausz Sámuel.
 V., Zoltán-u. 11.
 Krausz Tivadar.
 V., Zoltán-u. 11.
 **Magyar nyomda.
 VIII., József-u. 45.
 Merendiák Károly.
 X., Liget-tér 4.
 **Neuwald Illés.
 VII., Dohány-u. 44.
 Révai Arthur.
 VIII., József-körút 65.
 Salamon József.
 VIII., József-körút 65.
 **Steffán Károly.
 V., Kálmán-u. 17.
 *Széchenyi-nyomda.
 VIII., József-u. 45.
 Szedő Ferencz.
 VII., Dohány-u. 44.

Budapest (folytatás):

*Szent-István társulat kö-
 es könyvnyomdája.
 VII., Szentkirályi-u. 28.
 *Univers kny.
 X., Gyűjtőfogház.
Czegféd:
 **Piros József és Tsa.
Hajdu-Dorog:
 Grünfeld Mózes.
Karlócza:
 *Szerb monostorok nyomdája.
Kecskemét:
 Hajnal és Feuermann.
Kis-Jenő:
 Gallovics Jenő és Liebermann Mór.
Kolozsvár:
 **Ev. ref. főtanoda kny.
Körmöczbánya:
 *Paxner J. és Biron H.
Nagy Rőcze:
 *Büchler Béla.
 **Guttman Fülöp.
 **Schiffer Cecília.
Nagyszombat:
 **Winter Salamon.
Nagyvárad:
 *Déry és Boros.
 Boros Jakab Jenő.
Német-Bogán:
 Rosner Adolf.
 **Zeier A. J.
Pozsony:
 Adler Zsigmond.
 *Westungarischer Grenzbote
 nyomdája.
Selmeczbánya:
 Bleyer Adolf.
Szilágysomlyó:
 Heimlich Weisz Katalin.
Tisza-Füred:
 *Weiszmann Sámuel.
Zólyom:
 **Gallovich Jenő.

Handwritten notes and signatures at the bottom of the page, including "Wc" and "Bremetz".